

Sociologické texty *Sociological Papers*

**Diferenciace reprodukčního
a rodinného chování
v evropských populacích**

**Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková,
Dana Hamplová**

SP 01:10

2001

Sociologický ústav Akademie věd České republiky
Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic

712 214

**Diferenciace reprodukčního
a rodinného chování
v evropských populacích**

**Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková,
Dana Hamplová**

SP 01:10

2001

032360007301

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2001

ISBN 80-7330-004-4

Obsah

Abstraktum	5
Abstract	6
Abstraktum	7
Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích Šetření rodiny a reprodukce	9
Minulá a současná diferenciace reprodukce v Evropě (<i>Jitka Rychtaříková</i>)	10
1. První demografický přechod	10
2. Poválečná homogenizace demografické reprodukce	11
3. Druhý demografický přechod a jeho regionalizace	11
4. Diferenciace ekonomická, nebo kulturně-sociální?	17
5. Mají bohatší dnes více dětí?	18
6. Kohortní vývoj plodnosti v Evropě	21
Literatura	24
„Family and Fertility Surveys“ – obecný přehled dosavadních aktivit (<i>Simona Pikálková</i>)	26
1. Obecné charakteristiky Šetření rodiny a reprodukce (FFS)	26
Základní činnosti FFS koordinované ECE PAU	27
Analytická činnost a výstupy	27
2. Přehled užívaných metod	28
3. Hlavní výsledky	30
a) Partnerské chování	31
b) Reprodukční chování	33
c) Partnerské a reprodukční chování jakožto vzájemně závislé procesy	35
d) Nové přístupy a metodologické inovace ve studiu partnerského a reprodukčního chování	38
4. Kritika FFS a jejich další směřování: výzvy do budoucna	39
Literatura	40
Výsledky Šetření rodiny a reprodukce (FFS) (<i>Dana Hamplová</i>)	43
Metodologické otázky spojené s Šetřením rodiny a reprodukce (FFS)	43
Základní výsledky	44
1. Odchod z domova rodičů	44
2. Partnerství	46
Manželství – nesezdané soužití	47
Nesezdaná soužití	51
Manželství – přežitek?	52
Sexuální život	52
3. Stabilita a rozpady partnerských svazků	55
Domov rodičů	55
Rozvody a rozpady nesezdaných soužití	58

4. Reprodukční chování	59
Průměrný počet dětí podle FFS	59
Velikost rodiny, vzdělání a zaměstnanost žen	60
Časování dětí	65
Interval mezi narozením prvního a druhého dítěte	66
Kolik dětí očekávají mladí lidé?	67
Rodinný stav matky při narození prvního dítěte	68
Závěr	70
Použitá literatura	70
Závěr	73
Příloha I: Přehled šetření FFS v jednotlivých zemích	75
Příloha II: Kumulativní podíl všech forem společných soužití, která se rozpadla	76
Příloha III: Rozpad partnerských vztahů podle typu a délky soužití	77
Shrnutí	80
Summary	81
Zusammenfassung	80

Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích

Šetření rodiny a reprodukce

Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková, Dana Hamplová

Abstraktum

Text se věnuje diferenciaci reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích a poukazuje na skutečnost, že přes mnohé shody a podobnosti se jednotlivé evropské země liší. Evropa není jednotným kulturním prostorem a jednotlivé společnosti se liší nejen v postojích, ale i reálném chování, zvláště v otázkách přijatelnosti různých druhů soužití. Studie se skládá ze tří částí. První část nabízí stručný přehled demografického vývoje v posledních letech, druhá a třetí část se věnuje jednomu z největších mezinárodních srovnávacích šetření Family and Fertility Study (FFS). Druhá část přináší přehled dosavadních studií, třetí přináší stručné výsledky FFS, a to z v oblastech partnerského a reprodukčního chování.

Klíčová slova

rodinné chování – partnerství – manželství – nesezdané soužití – plodnost – rozvodovost – rozpad svazků

Fertility and Family Differentiation in Europe

Family and Fertility Study

Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková, Dana Hamplová

Abstract

The text is devoted to differentiation of reproductive and family behaviour in Europe. Despite many similarities, family behaviour varies in European countries. Europe is not a single homogenous cultural area and peoples in different countries not only take various attitudes but they also differ in real behaviour especially in regards with type of union (marriage or cohabitation) and fertility. The study is divided into three units. The first part offers a brief overview of demographic development in recent years. The second and third parts are dedicated to one of the largest comparative surveys of the family and reproductive behaviour – Family and Fertility Survey (FFS). While the second part summarises existing studies, the third part outlines main results of the surveys and offers a brief overview of the survey to the Czech reader. The text concentrates on 4 basic questions: leaving parental home, age and type of the first partnership, partnership dissolution and fertility behaviour.

Key words

Family behaviour – partnership – marriage – cohabitation – fertility – divorce – union dissolution.

Differenzierung des Reproduktions- und Familienverhaltens in europäischen Ländern Untersuchung der Familie und der Reproduktion

Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková, Dana Hamplová

Abstraktum

Der Text befasst sich mit der Differenzierung des Reproduktions- und Familienverhaltens in den europäischen Ländern und weist auf die Tatsache hin, dass die einzelnen europäischen Länder trotz vieler Übereinstimmungen und Ähnlichkeiten unterschiedlich sind. Europa ist kein einheitlicher Kulturraum und die einzelnen Gesellschaften unterscheiden sich nicht nur in den Haltungen, sondern auch im realen Verhalten, besonders in den Fragen der Annehmbarkeit verschiedener Arten von Zusammenleben. Die Studie besteht aus drei Teilen. Der erste Teil bietet eine kurze Übersicht der demographischen Entwicklung der letzten Jahre, der zweite und dritte Teil befassen sich mit einer der größten internationalen Vergleichsuntersuchungen Family and Fertility Study (FFS). Der zweite Teil bringt eine Übersicht der bisherigen Studien, der dritte bringt kurz die FFS Ergebnisse, und dies aus dem Bereich des Partner- und Reproduktionsverhaltens.

Schlüsselwörter

Familienverhalten – Partnerschaft – Ehe – unverheiratetes Zusammenleben – Fruchtbarkeit – Scheidungsrate – Zerfall der Bündnisse

Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích: Šetření rodiny a reprodukce

Tato publikace se věnuje diferenciaci reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích a sleduje, zda a jak se nový typ demografického chování (tzv. druhý demografický přechod) v evropském kulturním okruhu rozšířil. Přes mnoho společných rysů a charakteristik však stále existují mezi jednotlivými státy rozdíly. Evropa není jedním homogenním kulturním prostorem a mezi obyvatelstvem jednotlivých států lze najít rozdíly nejen v postojích a hodnotách, ale i reálném chování. Evropské společnosti tak na jednu stranu sdílejí společné kulturní vzorce, podporované jak moderní industriální ekonomikou, médií a mezikulturními kontakty, na straně druhé však nelze opomíjet ani národní kulturní tradice a specifika či míru náboženské orientace společnosti. Tradiční a netradiční rodinné hodnoty tak stojí v menším či větším rozporu a vzájemně na sebe v různé míře působí. Nelze přitom zapomínat ani na to, že specifika jednotlivých evropských států leží i v rozdílné sociální a rodinné politice.

Následující text je rozčleněn do tří základních částí. První podává přehled reprodukčního chování evropských společností, přibližuje čtenáři teorii prvního a druhého demografického přechodu a zabývá se hlavními faktory, které rozdílnou plodnost ovlivňují a tomu, jak se jejich váha v průběhu vývoje po druhé světové válce měnila. Vychází přitom z tvrdých dat demografické statistiky. Data demografické statistiky však nemohou vysvětlit, jak se liší kulturní klima jednotlivých zemí. Na významu tak nabývají výběrová šetření, která se soustřeďují nejen na reálné rodinné a reprodukční chování, ale i postoje a hodnoty s rodinou spojené a očekávání i normy v populacích rozšířené. Mezi jeden z nejrozsáhlejších výzkumů tohoto druhu patří Šetření rodiny a reprodukce (Family and Fertility Survey) uskutečněné pod záštitou Evropské ekonomické komise Organizace spojených národů (United Nation's Economic Commission for Europe), které přibližujeme v následujících částech. Druhý oddíl přináší základní informace o šetření a obecný přehled dosavadních aktivit s tímto výzkumným programem spojených, včetně přehledu studií, které data FFS využívají. Poslední, třetí část pak podává základní přehled o výsledcích šetření FFS.

Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě

Jitka Rychtaříková

1. První demografický přechod

První demografický přechod (demografická revoluce) byl charakterizován z hlediska změn plodnosti především omezováním počtu dětí vyššího pořadí a porodů starších žen [Les-thaeghe 2000]. Na demografických ukazatelích plodnosti podle věku nebo podle délky trvání manželství se uvedené změny projeví výraznějším poklesem hodnot po dosažení maxima. Pokles intenzit plodnosti ve starším věku značně přispíval ke snižování průměrného věku žen při porodu (počítaného ze všech dětí). Dalším průvodním jevem bylo snižování věku při vstupu do manželství, který dosáhl nejnižších hodnot v polovině šedesátých let dvacátého století. Změněné reprodukční vzorce souvisely mimo jiné s poznáním mechanismu početí a znalosti metod jeho zabránění (nejčastěji metodou přerušované soulože). Vzhledem k tomu, že výrazným způsobem poklesla míra kojenecké úmrtnosti (úmrtnostní krize téměř vymizely po roce 1870) nebylo potřeba rodit „náhradní děti“ [Chesnais 1986]. Režim populační reprodukce se změnil z extenzivního na intenzivní, označovaný také jako přechod od demografického plýtvání k efektivní reprodukci [Livi-Bacci 1994]. Průměrný počet dětí na jednu ženu se snížil v průběhu prvního demografického přechodu ze 4-6 na 2-3. První demografický přechod je také označován jako přechod od kvantity ke kvalitě (počet dětí v rodině se začal plánovat a délka rodičovské péče se prodloužila), resp. jako přechod od neuspořádanosti k pořádku (v období před demografickým přechodem byla často porušena věková posloupnost řádu vymírání, neboť děti v mnoha rodinách umíraly dříve než rodiče). Výčet a váha příčin, resp. faktorů prvního demografického přechodu, který bývá také označován jak „modern rise of population“ [Mckeown 1976], jsou dodnes předmětem diskusí, protože existuje řada regionálních odchylek. Přesto hlavní myšlenka přechodu od rovnováhy dané vysokou úmrtností a plodností do nové rovnováhy charakterizované nízkou plodností a úmrtností zůstává.

První demografický přechod souvisel s procesem industrializace, urbanizace, vytvářením národních států a zaváděním veřejného pořádku. Rozvoj dopravy a obchodu umožnil eliminovat lokální hladomory. Rostoucí životní úroveň a zlepšování hygieny přispělo k poklesu úmrtnosti, stejně tak jako lékařské objevy konce 19. století. Zásadním faktorem pro omezování počtu dětí v rodině však byla změna myšlení, kdy děti již nebyly považovány za dar od Boha, ale samotní rodiče rozhodovali o jejich počtu [van de Kaa 1999]. Dále muselo být zřejmé, že je výhodnější mít méně dětí, ale současně mít znalost, resp. prostředky, jak toho dosáhnout. Z této doby se datují teorie o sociální mobilitě, resp. principu „capillarité sociale“ [A. Dumont 1890] vysvětlující snižování počtu dětí v rodinách. Rodiče se snažili zajistit dětem vzdělání, aby měly lepší životní start a dobrý příjem. Jak říká ve svých pracích D. van de Kaa [1999, 1993, 1987]: „the child became King“. Závěrečná fáze prvního demografického přechodu byla ovlivněna další etapou modernizace charakterizované sekularizací, vírou v rozvoj vědy, a také v obecně platné a nadčasové pravdy [van de Kaa, 1998, 1999].

První demografický přechod byl ve většině evropských zemí ukončen před druhou světovou válkou. Ve třicátých letech klesl v řadě zemí průměrný počet dětí na jednu ženu pod 2,1 (hodnota zajišťující prostou reprodukci dané populace; počet matek je nahrazen

stejným počtem dcer). Nízké počty narozených dětí v tomto období také souvisely s hospodářskou krizí. Například v českých zemích byl v roce 1936 průměrný počet dětí na jednu ženu 1,6. Nečekané oživení plodnosti po druhé světové válce (poválečný baby-boom) vymazalo z myslí demografů a prognostiků obavy z depopulačních trendů, o kterých se začalo mluvit ve třicátých letech. Počátkem šedesátých let dvacátého století byla nejčastěji přijímanou perspektivou postupná homogenizace reprodukčního chování obyvatelstva na úrovni prosté reprodukce.

2. Poválečná homogenizace demografické reprodukce

Navzdory skutečnosti, že po druhé světové válce se Evropa politicky rozdělila na dvě části, které se nazývaly východ a západ, byly demografické trendy v obou geopolitických blocích velmi podobné [Rychtaříková 1996, 1998]. Sjednocoval se zejména charakter reprodukce přechodem od vícedětných na málodětné rodiny, rostla intenzita sňatečnosti a snižoval se podíl bezdětných žen. Na východě byla úroveň plodnosti ovlivněna brzkým přijetím zákonů o umělém přerušení těhotenství (koncem padesátých let) a dále v sedmdesátých letech opatřeními populační politiky zaměřenými na zvýšení plodnosti (Polsko a Jugoslávie propopulační opatření nezavedly vzhledem k vyšší intenzitě plodnosti; Rumunsko zakázalo interrupce v roce 1966). Tyto specifické vnější podmínky se projevíly zdánlivě chaotičtějším průběhem křivek úhrnné plodnosti na Východě oproti Západu (graf 1). Na západě úhrnná plodnost rostla až do poloviny šedesátých let, kdy průměrný počet dětí na jednu ženu dosahoval hodnoty kolem 2,5. Na východě úhrnná plodnost v tomto období již klesala a v polovině šedesátých let patřila k nejnižším v Evropě, neboť se pohybovala kolem 2 dětí na jednu ženu. Tato situace pak vyprovokovala vlády ve východní Evropě k přijetí opatření stimulujících plodnost. Ačkoliv opatření populační politiky byla zaměřena především na třetí dítě, jejich efekt byl především v upevnění konečné (kohortní) plodnosti prvního a druhého pořadí a velmi nízké bezdětnosti [Rychtaříková 1994, 1995].

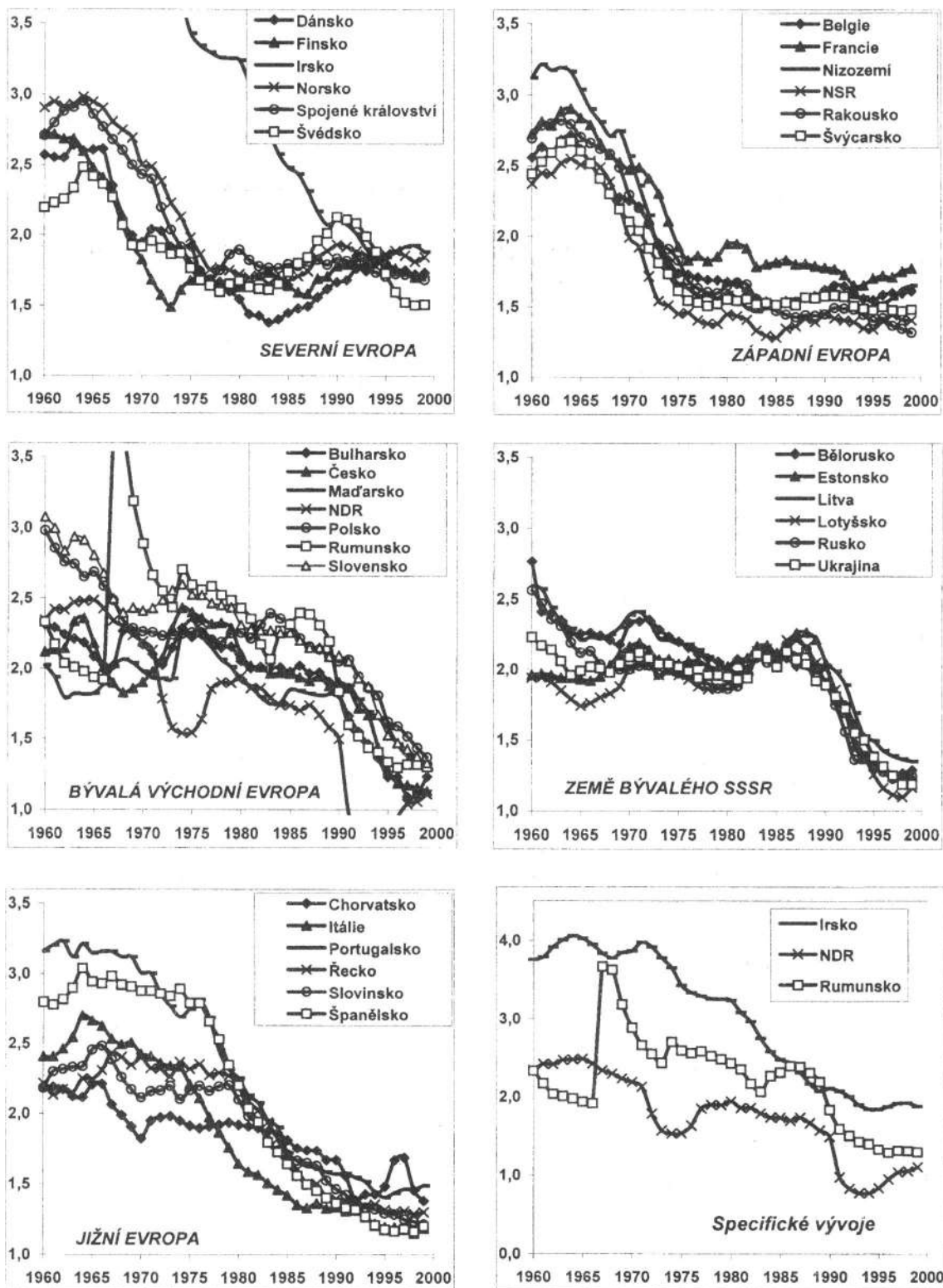
Na rozdíl od výrazné demografické regionální diferenciacie před druhou světovou válkou se Evropa po válce ve svém rodinném chování homogenizovala jak z hlediska intenzity (frekventovaná manželství; dvě až tři děti v rodině), tak unifikace formy soužití (legální sňatek). Výsledkem bylo, v polovině šedesátých let, sblížení ukazatelů demografické reprodukce v celé Evropě. V té době žádný demograf nepředvídal výrazné změny demografických ukazatelů a nejčastěji přijímanou výhledovou perspektivou bylo stacionární obyvatelstvo s konstantním počtem a strukturou. Jak napsal van de Kaa (1999) „*We could all live happily even after*“ (myšleno po ukončení prvního demografického přechodu).

3. Druhý demografický přechod a jeho regionalizace

Od poloviny šedesátých let se rodinné a prokreativní chování začalo rychle a nečekaně měnit („jakoby zahřmělo z čistého nebe“ – citát G. Calota bývalého ředitele INEDu v Paříži). Nejdříve v zemích severní Evropy, později západní a posléze jižní docházelo k trvalému snižování úrovně plodnosti pod hranici prosté reprodukce (graf 1). Tento pokles byl „nelogicky“ později, od počátku sedmdesátých let, provázen poklesem sňatečnosti [Rychtaříková 2000b]. Změny byly zejména kvalitativního charakteru. Rodinné formy se pluralizovaly, neboť vedle klasických (legálně uzavřených) manželství se začala šířit nesezdaná soužití, nejdříve u osob rozvedených a jako manželství na zkoušku u osob do věku 35 let. Později část z nich začala být trvalou alternativou nahrazující legální svazky. Manželství se stávala méně stabilními a rostl počet neúplných rodin. Uvedené transformace, které proběhly často nečekaným směrem (marginální formy, jevy se staly více frekvento-

Graf 1: Vývoj úhrnné plodnosti v Evropě v letech 1960 - 1999

vanými – např. děti narozené mimo manželství, nárůst bezdětnosti, různé formy kohabitace včetně odděleného bydlení LAT – living apart together) nastolily nové diferenciacie ať již mezi vyspělými zeměmi, nebo uvnitř jednotlivých populací.

Mezi polovinou šedesátých let a počátkem let devadesátých se politicky rozdělená a dříve demograficky poměrně homogenní Evropa odlišila i v demografických ukazatelích na Východ a Západ [Rychtaříková 1999], a to nejen v úrovni a formě reprodukce, ale také v ukazatelích zdravotního stavu. Zatímco na západě se demografické vzorce chování výrazně změnily, „Východ“ pokračoval v tradičním modelu vysoké sňatečnosti s mladou věkovou strukturou a relativně vyšší plodností. Navíc míry úmrtnosti na východě stagnovaly nebo rostly. Od roku 1989 východní Evropa zmizela jako geopolitický region. Po dvou až třech letech přecházení na tržní hospodářství se zde demografické ukazatele začaly dramaticky měnit [Rychtaříková 1999]. Velmi rychle a velmi hluboce se snížila úroveň plodnosti. V současnosti je průměrný počet dětí na jednu ženu nejnižší v postkomunistických zemích (graf 1, tabulka 1). V České republice, Lotyšsku a Rusku byl v roce 1999 průměrný počet dětí na jednu ženu méně než 1,2. Tato hodnota, která je hluboce pod úrovní prosté reprodukce, znamená, že populace při zachování stávajícího reprodukčního režimu vymřou během dvou až třech století. Řada bývalých východoevropských zemí dnes vykazuje úbytek obyvatelstva přirozenou měnou (počet zemřelých je vyšší než počet živě narozených). Španělsko mělo rovněž v roce 1999 extrémně nízký průměrný počet dětí na jednu ženu (1,2), avšak vzhledem k nízké úrovni úmrtnosti, přirozené úbytky obyvatelstva zde nejsou zatím zaznamenány. V roce 1999 byla úhrnná plodnost (průměrný počet dětí na jednu ženu) méně než 1,4 ve všech bývalých východoevropských zemích, zatímco ve většině západoevropských a severoevropských zemí se tento ukazatel pohyboval v rozmezí 1,5-1,7 (tabulka 1).

Hluboké přeměny demografického chování, které začaly ve vyspělých zemích od poloviny šedesátých let, mají zatím trvalý charakter. Průměrný počet dětí na jednu ženu klesl na polovinu hodnot konce prvního demografického přechodu, tj. z 2-3 na 1-1,5. Evropská plodnost je dlouhodobě pod hladinou prosté reprodukce. Nikdo již dnes nemluví o další nové populační rovnováze. Řada zemí (Česká republika od roku 1994) zaznamenala úbytek obyvatelstva přirozenou měnou, což je nerovnováha mezi počtem zemřelých a živě narozených. Vzhledem k tomu, že pozorované demografické změny představují historicky nový a trvale zakotvený model demografického chování, byl proces jeho nastolení nazván druhým demografickým přechodem [van de Kaa 1987, 1993]. Základem koncepce druhého demografického přechodu je hluboká změna v kulturním faktoru, tj. myšlení evropských žen, mužů a párů. Jedná se o změnu hodnotového systému směrem k pluralizaci hodnot (tolerance rozvodu, interrupce, homosexuality), hledání individuálních životních stylů a osobní identity. První demografický přechod bývá v této souvislosti označován jako altruistický a druhý jako individualistický. Zatímco první klade největší důraz na rodinu a potomstvo. Druhý vidí prioritu v seberealizaci individua, přičemž to platí stejně pro muže i ženy. Emocionální satisfakce rodičovství může být realizována jedním, maximálně dvěma dětmi. Velmi důležitým vnějším faktorem umožňujícím dokonale plánovat nejen počet, ale i časování porodů, bylo zavedení spolehlivé hormonální antikoncepce, přičemž zodpovědnost za početí byla tímto přesunuta na ženy, které mohly početí efektivně kontrolovat. *Model dítě-rodiče* se změnil na *model pár-dítě*. Lidé, kteří podporují pluralitu názorů, možnost volby z řady možností, rovnost pohlaví a emancipaci minorit, jsou označovány za postmaterialisty nebo postmodernisty (rozdíl není přesně vymezen a liší se podle autorů). D. van de Kaa [1998] nazývá soubor lidí se stejným hodnotovým systémem mentální kohortou, která může samozřejmě zahrnovat

různé generace. Nově přijímané hodnotové systémy vytvářejí nové mentální kohorty. Existují ovšem také názory, že trendy posledních třiceti let jsou pouze projevem další sekularizace [Cliquet 1991] a není třeba je specificky nazývat.

Tabulka 1: Ukazatele rodinného chování a ekonomicko-sociálního rozvoje v roce 1999 v Evropě

země	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
Norsko	1,84	26,8	49,1	0,520	28,6	0,404	24,0	3,9	75,6	81,1	0,939	0,937	84	75	28433
Švédsko	1,50	27,9	55,3	0,464	29,8	0,528	34,8	3,4	77,1	81,9	0,936	0,931	89	83	22636
Belgie	1,61	26,4 ⁰	11,6 ⁰	0,504	26,1	0,440	23,1 ⁷	5,3	74,8	81,1 ⁸	0,935	0,928	65	97	25443
Nizozemí	1,65	28,7	22,8	0,605	27,7	0,369	11,6 ⁷	5,2	75,3	80,5	0,931	0,926	66	89	24215
Finsko	1,74	27,4	38,7	0,580	27,7	0,510	19,2	3,6	73,8	81,0	0,925	0,923	86	67	23096
Švýcarsko	1,48	28,5	10,0	0,656	27,7	0,502	21,2 ⁷	4,6	76,8	82,5	0,924	0,919	66	68	27171
Francie	1,77	28,7	40,7	0,567	27,8	0,389	22,6 ⁷	4,8	74,9	82,4	0,924	0,922	76	75	22897
Spojené království	1,68	28,9	38,8	0,530	27,3	0,426 ⁸	26,5	5,8	75,0	79,8	0,923	0,920	74	89	22093
Dánsko	1,73	27,4 ⁵	44,9	0,670	29,7	0,420	26,8 ⁶	4,2	74,2	79,0	0,921	0,920	84	85	25869
Rakousko	1,32	26,3	30,5	0,534	27,0	0,405	2,9 ⁶	4,3	75,1	81,0	0,921	0,915	65	65	25089
Německo	1,36	28,0	21,6	0,598	27,2	0,390	16,1 ⁷	4,5	74,3	80,5	0,921	0,916	69	87	23742
Irsko	1,88	27,6	30,9	0,591 ⁸	27,9 ⁵		0,0	5,5	73,9	79,1	0,916	0,908	51	59	25918
Itálie	1,22	28,0 ⁵	8,7	0,622	27,0 ⁷	0,100 ⁷	24,0 ⁶	5,2	75,5	81,8 ⁸	0,909	0,903	58	67	22172
Španělsko	1,20	29,0	16,3	0,609	27,7	0,148 ⁵	14,7 ⁸	4,9	75,3	82,5	0,908	0,901	55	77	18079
Řecko	1,30	27,3	3,9	0,713	26,6	0,160	9,9 ⁰	5,9	75,5	80,6	0,881	0,874	57	60	15414
Portugalsko	1,49	26,4	20,8	0,827	25,0	0,244	0,0	5,6	72,0	79,1	0,874	0,870	70	63	16064
Slovensko	1,21	26,1	35,4	0,481	26,3	0,198	49,7	4,2	71,8	79,3	0,874	0,871	80	50	15977
Česko	1,13	24,6	20,6	0,477	24,1	0,324	44,0	4,6	71,4	78,2	0,844	0,842	84	75	13018
Slovensko	1,33	23,8	16,9	0,508	23,2	0,353	35,5	8,3	69,0	77,2	0,831	0,829	84	57	10591
Maďarsko	1,29	24,8	28,0	0,462	24,2	0,389	69,7	8,4	66,4	75,2	0,829	0,826	72	64	11430
Polsko	1,37	24,4	11,7	0,629	24,1	0,165	0,8 ⁷	8,8	68,2	77,2	0,828	0,826	80	65	8450
Estonsko	1,24	23,8	54,0	0,371	24,5	0,480	135,7	9,5	65,4	76,1	0,812		82	69	8355
Chorvatsko	1,38	25,4	8,2	0,680	25,3	0,130	17,8	7,7	70,2	77,0 ⁷	0,803	0,799	72	57	7387
Litva	1,35	23,7	19,8	0,546	23,1	0,249	51,8	8,6	67,1	77,4	0,803	0,801	79	68	6656
Lotyšsko	1,16	24,2	39,1	0,397	24,2	0,320	93,0	11,6	64,8	75,4	0,791	0,789	81	69	6264
Bělorusko	1,29	22,7	17,8	0,740	22,2	0,550	146,1	11,5	62,2	74,0	0,782	0,781	82	71	6876
Rusko	1,17	23,7 ⁷	27,9	0,598 ⁶	22,0 ⁵	0,433 ⁶	183,0 ⁸	16,9	59,9	72,4	0,775	0,774	81	77	7473
Rumunsko	1,30	23,5	24,1	0,656	23,2	0,211	114,4 ⁸	18,5	67,1	74,1	0,772	0,769	76	56	6041
Bulharsko	1,23	23,0	35,1	0,530	23,5	0,192	114,8 ⁸	14,9	68,3	75,1	0,772	0,770	86	69	5071
Ukrajina	1,10		17,4			0,400 ⁵	155,1 ⁰	13,0	62,7	73,5 ⁸	0,742	0,739	79	68	3458
Albánie	2,10			0,993 ⁰	23,5	0,109 ⁶⁵	45,2 ⁵	12,2	71,7	76,4	0,725	0,721	73	41	3189
Moldavsko	1,39		16,6	0,620 ⁶	21,0	0,249	71,1 ⁸	18,5	64,2	71,5	0,699	0,696	83	46	2037
minimum	1,10	22,7	3,9	0,371	21,0	0,100	0,0	3,4	59,9	71,5	0,699	0,696	51	41	2037
maximum	2,10	29,0	55,3	0,993	29,8	0,550	183,0	18,5	77,1	82,5	0,939	0,937	89	97	28433

Řazení podle HDI (Human development index, sloupec 11); ⁰=1990 ⁵=1995 ⁶=1996 ⁷=1997 ⁸=1998 ⁶⁵=1985

1. Úhrnná plodnost; 2. Průměrný věk při prvním porodu; 3. % dětí narozených mimo manželství; 4. Úhrnná sňatečnost svobodných žen; 5. Průměrný věk žen při prvním sňatku; 6. Úhrnná rozvodovost; 7. Interrupce/100 živě narozených; 8. Míra kojenecké úmrtnosti; 9. Střední délka při narození života mužů; 10. Střední délka života při narození žen; 11. Index lidského rozvoje; 12. Index rozvoje žen; 13. % ekonomicky aktivních žen vzhledem k míře ekonomicky aktivních mužů; 14. Podíl městského obyvatelstva; 15. Hrubý domácí produkt v kupní síle

Prameny: Sardon, J.-P. 2000, "Évolutions récentes de la démographie des pays développés." Population, no. 4-5.
 "Recent Demographic Developments in Europe 2000" "Recent Demographic Developments in Europe 2001" Council of Europe Publishing;
 Human Development Report 2001 UNDP

Posloupnost demografických změn, které byly pozorovány od poloviny šedesátých let dvacátého století, lze shrnout podle D.J.van de Kaa [1997] do následujících **časových sekvencí**:

- 1) klesají počty narozených vyššího pořadí ve starším věku
- 2) snižují se počty dětí počatých před sňatkem, a tím i počty manželství uzavřených na základě těhotenství snoubenky
- 3) pokračuje snižování sňatkového věku
- 4) rození dětí se odkládá do vyššího věku

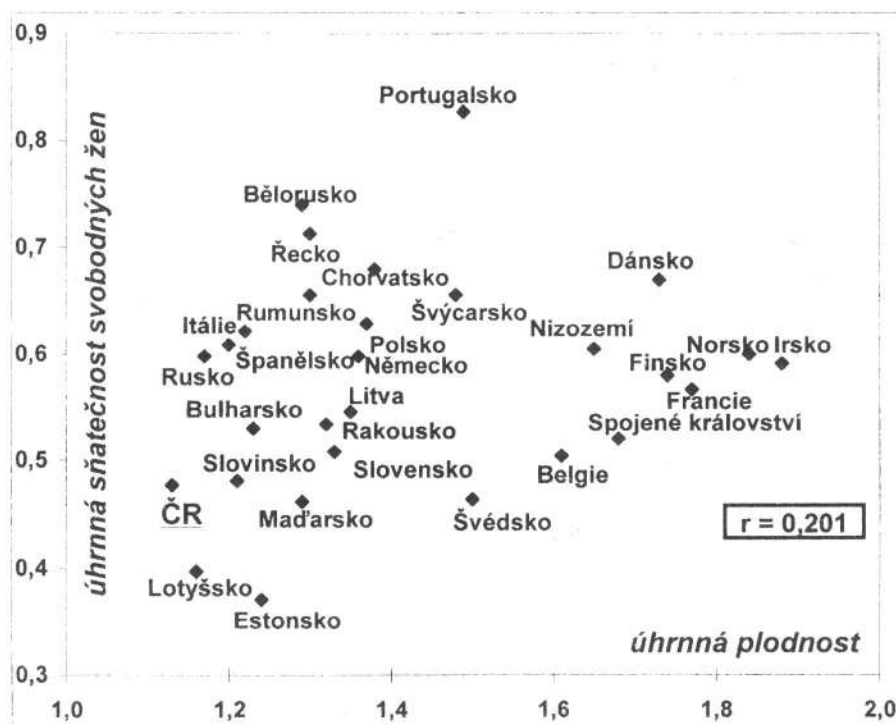
- 5) roste počet rozvodů, resp. odloučení
- 6) sňatky se odkládají do vyššího věku, začínají předmanželská nesezdaná soužití a zvyšuje se průměrný věk při sňatku
- 7) nesezdaná soužití se stávají častějšími, narůstá průměrný věk při narození prvního dítěte
- 8) legalizují se interrupce a sterilizace, což umožnilo další snížení počtu nechtěných těhotenství
- 9) nesezdaná soužití jsou stále častější u rozvedených a ovdovělých
- 10) nesezdaná soužití se stávají alternativní formou vedle legálního sňatku, roste podíl dětí narozených mimo manželství
- 11) průměrný počet dětí na jednu ženu se stabilizuje na velmi nízkých hodnotách
- 12) průměrný počet dětí na jednu ženu lehce vzrůstá v důsledku rození "odložených" dětí, stále častěji se rodí děti nízkých pořadí ve vyšším věku
- 13) ne všechny "odložené" děti se narodily
- 14) roste chtěná (záměrná) bezdětnost
- 15) velikost plodnosti generací nezajišťuje jejich reprodukci (počet dcer je menší než počet matek)

Formulování teorie druhého demografického přechodu vycházelo z výrazných změn demografického vývoje západoevropských populací a jejich transformace postojů a norem. V posledním desetiletí dvacátého století však proběhly ještě bouřlivější změny demografického chování obyvatelstva v zemích bývalého východoevropského bloku. Je otázkou, zda je vhodné interpretovat stávající změny demografického chování obyvatelstva ve východní Evropě jako opožděný druhý demografický přechod, nebo jako něco „východoevropsky“ specifického. Jedná se o změny v normách a postojích lidí směrem k individualismu, nebo jde o krizové chování obyvatelstva, které reaguje prudkým poklesem plodnosti podobně jako za světové hospodářské krize ve třicátých letech? [Rychtaříková 2000a]. Lze uvažovat o tom, že hodnotové orientace se ve Východní Evropě rychle změnily od uznávání ekonomického úspěchu (materialismu) směrem ke kvalitě života nebo-li k postmaterialismu? Především je vhodné uvést, že vnější podmínky (ekonomické i sociální) jsou na východě velmi rozdílné od těch, v rámci kterých probíhal druhý demografický přechod na západě. Rovněž demografická situace ve „východní“ Evropě koncem osmdesátých let nebyla v mnoha aspektech totožná se situací na „západě“ v polovině let šedesátých (v bývalých socialistických zemích byla vysoká ekonomická aktivita žen, umělé přerušování těhotenství bylo legalizováno mnohem dříve, byla zde vyšší rozvodovost). Některé z výše naznačených sekvencí proběhly již dříve, k některým ani nedošlo. Je zajímavé, že přes rozdílný ekonomický a kulturní potenciál jednotlivých zemí střední a východní Evropy, se demografické chování v období přechodu na tržní hospodářství utváří opět dost podobně a liší se v mnoha aspektech od západního. Úhrnná plodnost je v postkomunistických zemích extrémně nízká, průměrný věk matek při narození prvního dítěte nebo průměrný věk žen při vstupu do prvního manželství je stále nižší (tabulka 1). Interrupce dominují ve Východní Evropě a zůstávají významným nástrojem regulace porodnosti, zatímco použití moderní antikoncepce se šíří pomalu. Zdánlivě dramaticky narostl podíl dětí narozených mimo manželství, ale intenzitní ukazatele (míry plodnosti svobodných žen, kde exponovanými je populace svobodných žen) se příliš nezměnily. Rychlý vzestup podílu dětí narozených mimo manželství je zejména důsledkem propadu manželské plodnosti. Realističtější inter-

pretaci současných trendů plodnosti podle rodinného stavu lze vidět ve velmi mírném vzestupu intenzity mimomanželské plodnosti a ve výrazném omezování úrovně manželské plodnosti. Nelze přehlížet, že období přechodu je méně jisté pro založení rodiny, v porovnání s předchozími časy, kdy byla např. nulová nezaměstnanost, přidělovaly se levné státní byty a prostor pro další životní volby byl velmi omezený.

Graf 2

Korelační diagram úrovně plodnosti a sňatečnosti svobodných žen v Evropě v roce 1999

Novým fenoménem pozorovaným dnes ve všech evropských zemích je rozvolnění vztahu mezi úrovní plodnosti (průměrný počet dětí na jednu ženu) a úrovní sňatečnosti svobodných žen (průměrný počet sňatků uzavřený svobodnými ženami do padesátých narozenin), které je zřetelně patrné z korelačního diagramu na grafu 2. Pearsonův korelační koeficient sotva dosahuje hodnoty 0,2. Nízká úhrnná plodnost je kombinována s různě vysokými intenzitami legální prvosňatečnosti. Z hlediska nízké sňatečnosti může jít o státy, kde nastal rychlý propad sňatečnosti svobodných žen v důsledku výrazného odkládání sňatků do vyššího věku nebo může jít o krizovou reakci. I v bývalé východní Evropě lze nalézt země, kde byla již dříve častá rodinná forma nesezdaných soužití (Lotyšsko, Estonsko, více než 1/3 dětí se dnes rodí mimo manželství). Naopak ve státech se současnou vyšší úrovní plodnosti se často setkáváme se střední úrovní sňatečnosti svobodných žen (Finsko, Norsko, Irsko, Francie). V tomto případě však lze již předpokládat stadium stabilizace po předchozím přechodu, který začal v těchto zemích již v polovině šedesátých let. Graf 2 také dokumentuje, že na rozdíl od prvního demografického přechodu, který byl schématicizován do konkrétních fází, kterými jednotlivé země procházely, mohou mít formálně stejné (resp. i nižší) hodnoty intenzitních ukazatelů země, které se teoreticky nacházejí teprve v počátečním období druhého demografického přechodu.

4. Diferenciace ekonomická, nebo kulturně-sociální?

Před druhou světovou válkou se evropské země, které měly nižší stupeň ekonomicko-sociálního rozvoje, vyznačovaly nejen nízkou produktivitou v zemědělství, resp. průmyslu, ale byly méně urbanizované, měly vysokou míru kojenecké úmrtnosti, krátkou naději dožití a odlišovaly se větším průměrným počtem dětí na jednu ženu. Ekonomická dimenze byla důležitým faktorem diferenciacie mezi zeměmi [Musil 2001]. Od ní se pak odvíjely další formy, včetně demografického chování.

V období po druhé světové válce až do počátku šedesátých let se zdálo, že se Evropa sblíží včetně ekonomické výkonnosti, neboť i centralizované navzájem propojené komunistické systémy umožnily nejchudším zemím poměrně rychlý pokrok, často na úkor vyspělejších ekonomik, které byly pod komunistickou vládou. O tom svědčí například ukazatele úmrtnosti, které měly v Evropě až do šedesátých let konvergentní trend, přičemž rychlejší snižování úmrtnosti probíhalo v zemích s vyšší úmrtností. Později se však extenzivní způsob hospodaření komunistických režimů odrazil v zaostávání jejich ekonomik a důsledkem byla nejen ekonomická, ale i demografická izolace východní Evropy. Rozbití politických bariér po roce 1989 s sebou přineslo na jedné straně nové svobody, na druhé straně však prohlubování ekonomických a sociálních rozdílů v rámci bývalých socialistických zemí, které kontrastuje se současnými výraznými homogenizačními trendy v Evropě západní včetně severní a jižní.

Tabulka 2: Pearsonovi korelační koeficienty vybraných proměnných rodinného chování a ekonomicko-sociální situace v evropských zemích v roce 1999

	úp	nem	ús	úr	pi	e ₀ M	e ₀ F	EAF	URB	HDP
Úp	1									
Nem	0,327	1								
Ús	0,201	-0,507	1							
Úr	0,165	0,424	-0,233	1						
Pi	-0,495	0,237	-0,232	0,280	1					
e ₀ M	0,538	-0,005	0,133	-0,064	-0,834	1				
e ₀ F	0,477	-0,022	0,085	0,014	-0,804	0,947	1			
EAF	-0,080	0,552	-0,318	0,507	0,459	-0,425	-0,419	1		
URB	0,326	0,197	-0,131	0,505	-0,067	0,286	0,301	0,033	1	
HDP	0,698	0,166	0,100	0,208	-0,661	0,859	0,845	-0,372	0,444	1

Vysvětlivky:

Tučně jsou označeny statisticky významné koeficienty

Evropské země a ukazatele v tabulce 1 bez Albánie, Ukrajiny a Moldavska

úp = úhrnná plodnost; nem = podíl narozených mimo manželství; ús = úhrnná sňatečnost svobodných žen

úr = úhrnná rozvodovost; pi = počet interrupcí na živě narozené;

e₀M = střední délka života při narození mužů; e₀F = střední délka života při narození žen

EAF = podíl ekonomicky aktivních žen vzhledem k míře ekonomicky aktivních mužů;

URB = podíl městského obyvatelstva; HDP = hrubý domácí produkt

Asociace mezi demografickými a ekonomicko-sociálními charakteristikami evropských zemí lze měřit párovým Pearsonovým korelačním koeficientem. Korelační koeficienty mohou přitom vyjadřovat vztahy kauzální, anebo formální, za kterými jsou skryty další latentní proměnné. (Korelační koeficienty byly počítány z hodnot tabulky 1 bez

Ukrajiny, Moldavska a Albánie). Na základě statisticky významných korelačních koeficientů bylo možné vyslovit několik závěrů, které dále sloužily jako podklad pro formulování vstupních hypotéz zaměřených na zkoumání závislostí dvou skupin proměnných.

Z tabulky párových korelačních koeficientů (tabulka 2) je patrné, že úroveň plodnosti (ukazatel úhrnná plodnost) je pozitivně korelována s hrubým domácím produktem a střední délkou života mužů a žen a negativně s potratovým indexem. Vzhledem k tomu, že vysoké hodnoty Pearsonových korelačních koeficientů jsou mezi oběma ukazateli úmrtnosti (střední délka života při narození pro muže a ženy) a HDP, lze se domnívat, že v současném kontextu jsou ukazatele zdravotního stavu charakteristikou nejen demografickou, ale také ekonomické vyspělosti. Statisticky významné negativní korelace mezi potratovým indexem (UPT/živě narození) a úhrnnou plodností, resp. nadějí dožití, tak vyjadřují zprůměrovaně rozdíl v bohatství, či chudobě. Bohatší země mají vyšší úroveň plodnosti a málo interrupcí a dlouhou naději dožití. V chudších zemích je nedostatek, resp. nedostupnost kvalitní antikoncepce nahrazován interrupcemi, plodnost se dramaticky propadla a úmrtnost je výrazně vyšší (viz tabulka 1). Korelace mezi podílem dětí narozených mimo manželství a dalšími proměnnými jednoznačně potvrzuje kulturní dimenzi (tabulka 2). Vyšší podíl dětí narozených mimo manželství souvisí s vyšší ekonomickou aktivitou žen a nestabilními rodinnými formami, tj. nižší sňatečností (negativní koeficient) a vyšší rozvodovostí. Vysoká rozvodovost je podmíněna městským prostředím a vyšší ekonomickou aktivitou žen. Vyšší ekonomická aktivita žen byla a je v chudších bývalých socialistických zemích, které mají dnes výrazně nižší HDP.

5. Mají bohatší dnes více dětí?

Metoda nelineární kanonické korelace byla použita na studium asociací mezi dvěma skupinami proměnných, z nichž jedna charakterizovala rodinné chování a druhá reflektovala ekonomicko-sociální kontext (tabulka 3). Kanonická korelace byla počítána ve statistickém softwarovém systému SPSS (Data Reduction – Optimal Scaling – procedura OVERALS). Byly vypočítány latentní faktory, které na rozdíl od klasické faktorové analýzy působí souběžně na obě množiny proměnných, přičemž se maximalizuje vyčerpaná korelovanost mezi oběma množinami. Dále byl vypočítán ukazatel vah jednotlivých proměnných reprezentujících současnou evropskou demografickou, sociální a ekonomickou diferenciaci (tabulka 3). V dalším kroku byly hodnoty dvou nových proměnných (latentních faktorů) promítnuty do jednotlivých objektů (zemí) v podobě komponentních skóru.

Nejsilnějším diferencujícím faktorem dnešní Evropy je hrubý domácí produkt (tabulka 3). Z ukazatelů první skupiny (rodinného chování) má v současnosti největší rozlišovací váhu potratový index. Střední délka života při narození mužů a žen se také výrazným způsobem podílí na současném evropském dělení. Ačkoliv je to formálně demografický ukazatel, vyjadřuje v dnešní době možnosti jednotlivých zemí aplikovat moderní, ekonomicky náročné technologie na snižování úmrtnosti na nemoci oběhového systému ve vyšším věku, a proto byla zařazena do skupiny proměnných charakterizujících ekonomicko-sociální rozvoj. Plodnost, sňatečnost a další demografické ukazatele rodinného chování, povahou socio-kulturní, mají v současné době menší váhu. Uvedené výsledky jednoznačně potvrzují, že sociální chování nebo přizpůsobení se novým podmínkám ať vynuceně, nebo záměrně může být poměrně rychlé. Naopak ekonomický kontext a jeho adekvátní proměny se transformují pomaleji, jak také dokumentuje případ bývalé východní Evropy (viz také tabulka 1).

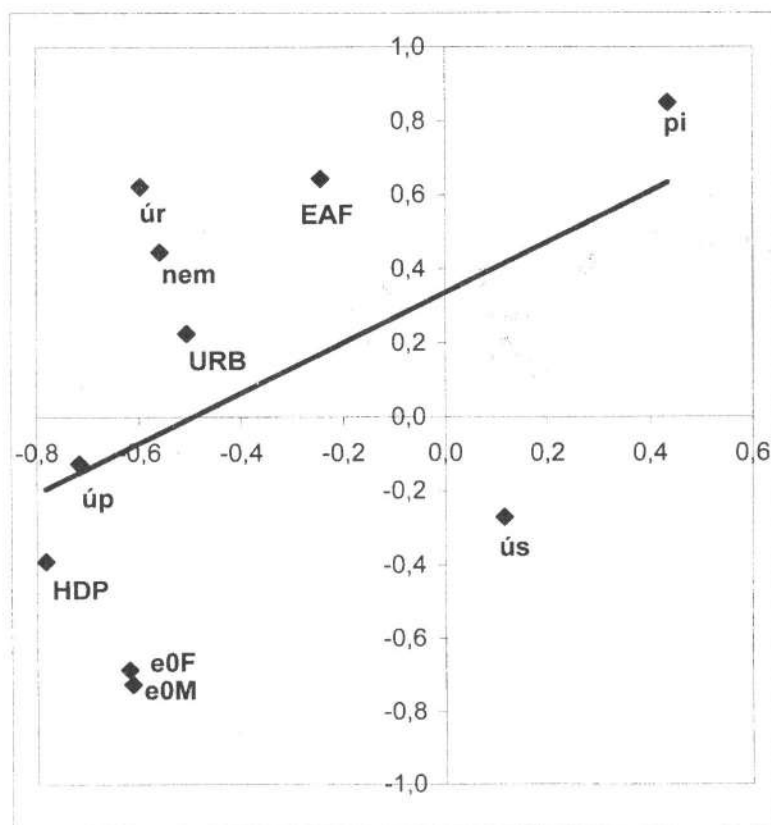
Tabulka 3

Nelineární kánonická korelace (evropské země 1999)

Soubor	proměnné	zkratky	Komponentní váhy (Component Loadings)		indikátor diferenciacie zemi
			Dimenze 1	Dimenze 2	
1	Rodinné chování				
	úhrnná plodnost	<i>úp</i>	-0,717	-0,126	0,229
	úhrnná rozvodovost	<i>úr</i>	-0,597	0,622	0,527
	podíl narozených mimo manželství	<i>nem</i>	-0,559	0,446	0,292
	úhrnná sňatečnost svobodných žen	<i>ús</i>	0,115	-0,271	0,116
	potratový index	<i>pi</i>	0,435	0,849	1,254
2	Ekonomicko-sociální rozvoj				
	hrubý domácí produkt (kupní síla)	<i>HDP</i>	-0,783	-0,390	1,482
	střední délka života mužů	<i>e0M</i>	-0,614	-0,725	1,155
	střední délka života žen	<i>e0F</i>	-0,620	-0,684	0,193
	podíl městského obyvatelstva	<i>URB</i>	-0,507	0,226	0,143
	ekonomická aktivita žen	<i>EAF</i>	-0,244	0,643	0,593
	vlastní čísla		0,953	0,929	1,882

Graf 3

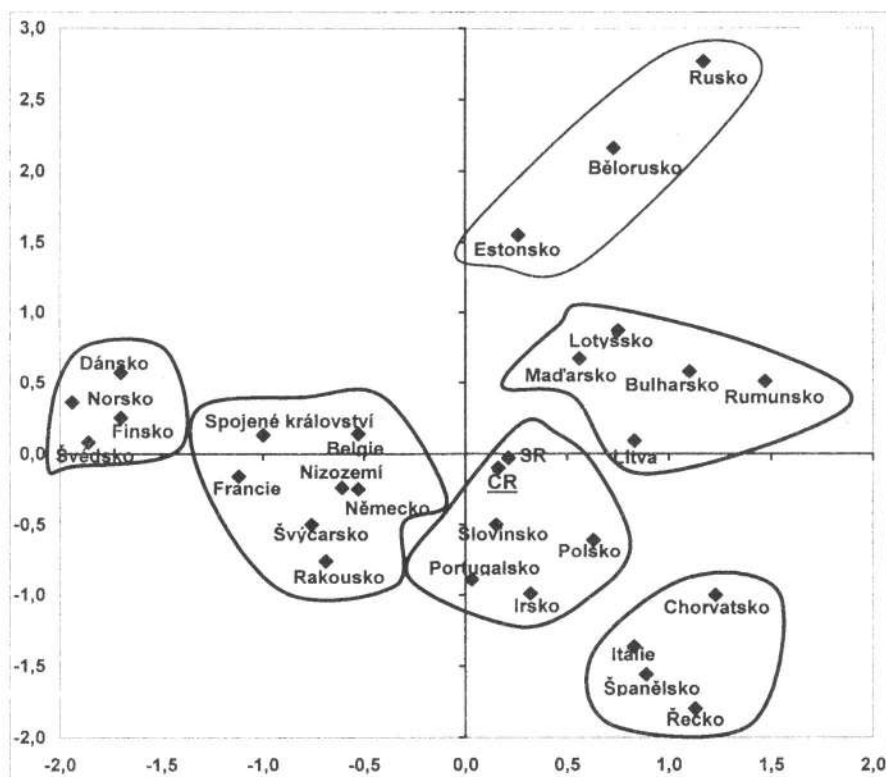
Současná diferenciacie rodinného chování evropských zemí
ve vztahu ke stupni ekonomicko-sociálního rozvoje
Komponentní váhy

Komponentní váhy vyjadřují korelaci dané proměnné a latentního faktoru (tabulka 3, graf 3). Nejsou rotovány a na obrázku (graf 3) je naznačen hlavní směr. Latentní faktor první dimenze bychom mohli nazvat „*bohatí statky, dětmi i délkou života*“, neboť větší počet dětí souvisí s vyšším hrubým domácím produktem a delší nadějí dožití a naopak. Ve druhé dimenzi jsou asociovány vyšší potrátový index a vyšší úhrnná rozvodovost s vyšší ekonomickou aktivitou žen a kratší délkou života. Nazvali jsme proto latentní faktor druhé dimenze „*socio-kulturní*“, oproti dimenzi první, která by mohla být také nazvána dimenzí „*ekonomického rozvoje*“. Graf 3 navíc ukazuje, že podíl dětí narozených mimo manželství a výše rozvodovosti souvisejí s rozvojem urbanizace, a dále i s výší ekonomické aktivity žen.

Graf 4: Komponentní skóry

Lokalizace zemí na základě komponentních skóre vypočtených pro oba latentní faktory jenom potvrzuje evropská dělení založená na analýzách individuálních proměnných. Vymezení skupin zemí znázorněných na grafu 4 vycházelo z výsledků seskupovací analýzy, kde vstupními proměnnými byly obě latentní proměnné (faktory). Země severní Evropy (Dánsko, Norsko, Švédsko a Finsko) představují skupinu zemí, výrazných v první dimenzi (bohatší statky i dětmi a delší nadějí dožití), zatímco opačnými atributy se vyznačují Rumunsko s Bulharskem. Rusko, Bělorusko a Estonsko je heterogenní skupina s vysokým potrátovým indexem, méně ekonomicky vyspělá, ale také s vysokou ekonomickou aktivitou žen a rozvodovostí. Itálie, Španělsko, Řecko a Chorvatsko představují jejich protipól ve druhé dimenzi. Ostatní evropské země se více rozlišují pouze na první dimenzi, Česká republika spolu se Slovenskem (v počátku souřadného systému) představují průměr z hlediska všech zkoumaných ukazatelů (graf 4).

Současná evropská dělení – demografické, sociální i ekonomické mají několik nových aspektů. Nejvýznamnější je skutečnost, že oproti minulosti je to obyvatelstvo zemí s vyšším ekonomickým potenciálem, které rodí větší průměrný počet dětí, zatímco v minulosti tomu bylo naopak. Ještě po druhé světové válce se chudší evropské země vyznačovaly vyšší úhrnnou plodností. Vysoká ekonomická aktivita žen je považována za jeden z hlavních činitelů druhého demografického přechodu. Avšak v současnosti „zdánlivě avantgardní země“, vesměs bývalé socialistické, charakterizované vysokou ekonomickou aktivitou žen, vyšší rozvodovostí, možností interrupce již od padesátých let, jsou v parametrech kvality života nebo ekonomického rozvoje méně vyspělé, mají kratší naději dožití a nejnižší úroveň plodnosti na světě.

Pojmy sekularizace, modernizace, postmodernismu [van de Kaa 1998] apod., obvykle vycházejí z analýz, neteprerentujících všechny evropské modalities, a proto se někdy obtížněji aplikují v bývalých socialistických zemích. Současná rozmanitost vzorců, struktur a úrovní dokumentuje jediné – větší pluralizaci – oproti minulosti, přičemž lze říci, že zatímco sociální dimenze je spíše svobodnou volbou, ta ekonomická (HDP nebo střední délka života při narození) je často nepřijemnou realitou. Demografické trendy devadesátých let v zemích bývalé východní Evropy pravděpodobně vyjadřují narůstající tenzi mezi aspiracemi (sociální dimenze) a možnostmi jejich reálného naplnění (ekonomická dimenze).

6. Kohortní vývoj plodnosti v Evropě

Na první pohled se pokles intenzity porodnosti, a to jak v západní Evropě od poloviny šedesátých let, tak v Evropě východní v devadesátých let jeví jako poměrně velmi výrazný (graf 1). Tyto proměny v transversálním pohledu (ve sledu kalendářních let) je vhodné konfrontovat s kohortními ukazateli (průměrným počtem dětí narozených jednotlivým ženským generacím). Jako iniciátory nových vzorců v západní Evropě jsou označovány generace narozené po roce 1950, zatímco ve východní Evropě to velmi pravděpodobně budou ženy narozené o dvacet let později, které jsou v současné době ve věku maximální reprodukce.

Variační rozpětí konečné plodnosti žen [Frejka 2001] narozených v letech 1950-1951 bylo v Evropě od 1,7 (NSR) až do 2,4 (Rumunsko) (tabulka 4). Česká republika patřila k regionům s vyšší konečnou plodností zajišťující prostou reprodukci obyvatelstva (2,1 dětí na jednu ženu dané generace). Pokud jde o konečnou (generační) úroveň plodnosti, nelze na rozdíl od transversálních ukazatelů vysledovat zřetelná geografická či politická dělení (graf 5). Větší variabilita je patrná ve věkovém profilu, kdy největší rozmanitost vykazovala kumulovaná míra plodnosti do věku 22 let (v nejmladší věkové skupině), kde variační koeficient byl 32% oproti hodnotě variačního koeficientu 8% pro konečnou plodnost. Již v těchto generacích (1950-1951) lze odlišit rozdílný průběh časování porodů na východě a západě. V bývalé východní Evropě jsou vyšší míry plodnosti u žen do 22 let a nižší ve věku 27 a více let, a to zejména v České republice, NDR, Bulharsku. Naopak pozdější rození dětí bylo typické ve Švýcarsku, Nizozemí, Itálii a Španělsku (graf 5).

Tabulka 4: Změny kohortní plodnosti v Evropě po druhé světové válce

generace žen země/věk	1950-1951				1960-1961				1970-1971			1975-1976
	-22	23-26	27+	kp	-22	23-26	27+	kp	-22	23-26	kp-27	-22
NSR	0,396	0,544	0,753	1,693	0,206	0,456	0,932	1,594	0,133	0,345	0,478	0,140
NDR	0,590	0,665	0,538	1,793	0,532	0,794	0,465	1,791	0,300	0,368	0,668	0,121
Švýcarsko	0,245	0,615	0,934	1,794	0,125	0,499	1,144	1,768	0,080	0,347	0,427	0,073
Belgie	0,329	0,721	0,781	1,831	0,228	0,630	0,980	1,838	0,121	0,451	0,572	0,100
Finsko	0,352	0,594	0,907	1,853	0,236	0,525	1,180	1,941	0,162	0,476	0,638	0,140
Itálie	0,324	0,713	0,819	1,856	0,261	0,483	0,868	1,612	0,109	0,274	0,383	0,077
Lotyšsko	0,410	0,734	0,725	1,869	0,489	0,806	0,587	1,882	0,518	0,468	0,986	0,327
Rakousko	0,532	0,649	0,688	1,869	0,340	0,575	0,769	1,684	0,198	0,468	0,666	0,182
Rusko	0,453	0,713	0,707	1,873	0,532	0,775	0,514	1,821	0,582	0,480	1,062	0,453
Nizozemí	0,229	0,685	0,975	1,889	0,106	0,457	1,276	1,839	0,075	0,277	0,352	0,067
Dánsko	0,403	0,740	0,754	1,897	0,224	0,537	1,135	1,896	0,132	0,468	0,600	0,120
Estonsko	0,447	0,758	0,736	1,941	0,557	0,819	0,592	1,968	0,540	0,498	1,038	0,344
Maďarsko	0,509	0,827	0,615	1,951	0,585	0,732	0,701	2,018	0,413	0,641	1,054	0,274
Švédsko	0,387	0,665	0,953	2,005	0,220	0,573	1,230	2,023	0,189	0,476	0,665	0,118
Litva	0,403	0,798	0,804	2,005	0,385	0,825	0,638	1,848	0,504	0,577	1,081	0,404
Anglie+Wales	0,494	0,657	0,901	2,052	0,326	0,585	1,034	1,945	0,300	0,455	0,755	0,285
Bulharsko	0,746	0,856	0,457	2,059	0,805	0,741	0,380	1,926	0,685	0,452	1,137	0,476
Portugalsko	0,366	0,817	0,881	2,064	0,456	0,601	0,815	1,872	0,260	0,418	0,678	0,202
Řecko	0,438	0,826	0,805	2,069	0,547	0,636	0,728	1,911	0,237	0,407	0,644	0,153
Norsko	0,515	0,743	0,828	2,086	0,307	0,601	1,177	2,085	0,216	0,527	0,743	0,174
Španělsko	0,189	0,897	1,009	2,095	0,278	0,505	0,916	1,699	0,127	0,225	0,352	0,076
ČR	0,600	0,947	0,550	2,097	0,694	0,808	0,510	2,012	0,585	0,575	1,160	0,294
Francie	0,386	0,788	0,935	2,109	0,270	0,692	1,132	2,094	0,136	0,461	0,597	0,106
Jugoslávie	0,654	0,793	0,813	2,260	0,579	0,837	0,846	2,262	0,474	0,665	1,139	0,377
Slovensko	0,578	1,014	0,708	2,300	0,644	0,918	0,606	2,168	0,606	0,644	1,250	0,384
Rumunsko	0,745	0,924	0,735	2,404	0,734	0,857	0,531	2,122	0,554	0,543	1,097	0,415
průměr	0,451	0,757	0,781	1,989	0,410	0,664	0,834	1,908	0,317	0,461	0,778	0,226
směr odchylka	0,143	0,113	0,139	0,167	0,197	0,142	0,270	0,165	0,198	0,112	0,284	0,134
var koef. %	31,8	14,9	17,8	8,4	47,9	21,3	32,4	8,7	62,6	24,2	36,5	59,1

Poznámka: Seřazeno podle konečné plodnosti (pk) generací 1950-1951

Pramen dat:

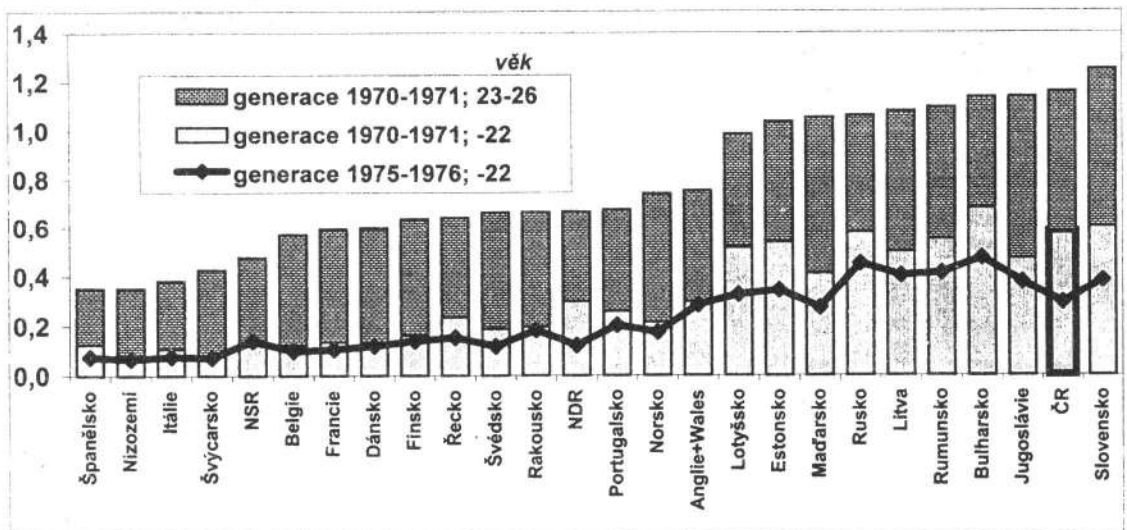
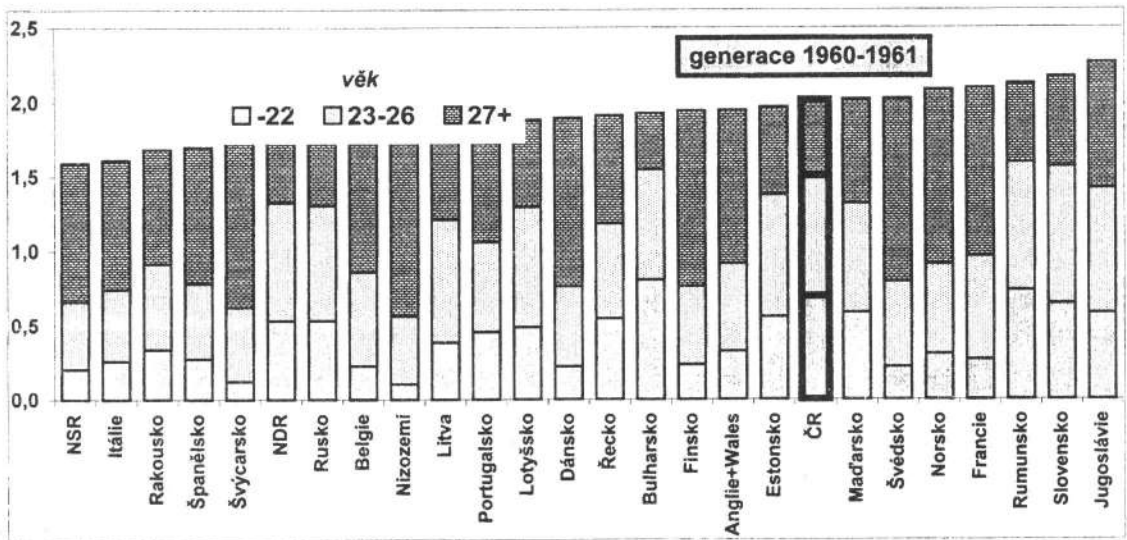
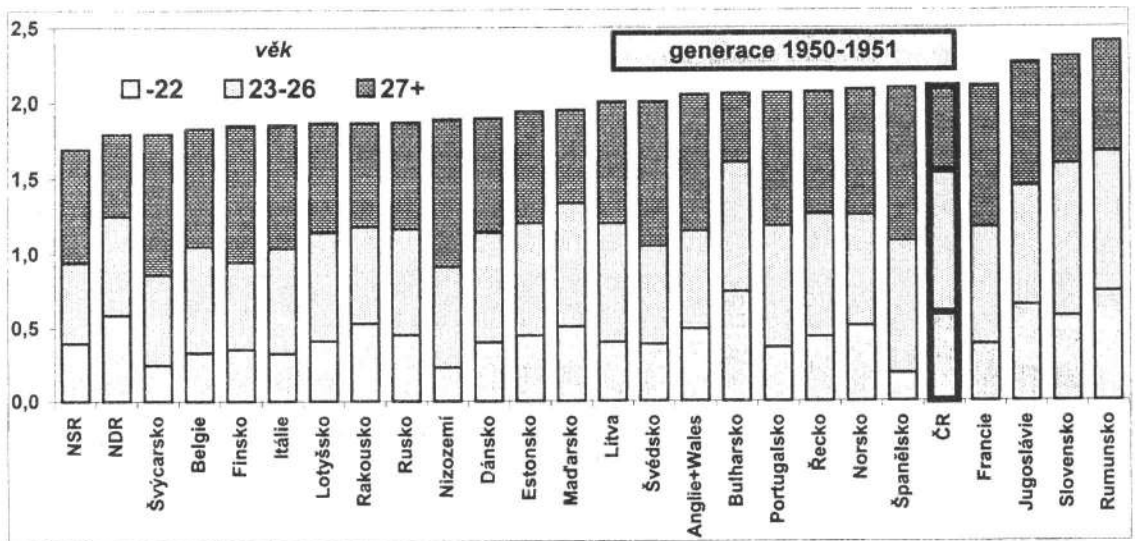
T. Frejka, G. Calot: L'évolution du calendrier des naissances par génération dans les pays à basse fécondité à la fin du XXe siècle

Population 56, 2001, 3, 397-420

Generace žen narozených v letech 1960-1961 měla v průměru 1,6 dětí (NSR) až 2,3 (Jugoslávie). Česká republika, i když se posunula směrem k nižší konečné plodnosti, patřila stále hodnotou tohoto ukazatele k zemím, kde počet dcer nahrazoval počet matek. Dalším rysem reprodukce ženských generací šedesátých let byla stále větší diferenciacie v časování porodů, vyšší míry plodnosti u žen do 22 let na východě a nižší na západě. Nicméně, konečná plodnost generací 1960-1961 stále nenaznačovala polarizaci východ – západ, která byla naopak patrná již v osmdesátých letech na základě transversálních ukazatelů (graf 1).

Ženy narozené v sedmdesátých letech v bývalé východní Evropě prožívají své reprodukční roky v období výrazných ekonomických a sociálních transformací, zatímco jejich kolegyně na Západě jsou již dcerami těch, které vytvářely „druhý demografický přechod“. Zejména porovnání intenzit plodnosti do věku 22 let generací 1970-1971 a 1975-1976 ukazuje stabilitu na Západě a výrazné omezování rození počtů dětí na Východě, kde míry plodnosti žen mladších 22 let jsou u generací 1975-1976 poloviční v porovnání se stejnými ukazateli generací 1970-1971 (graf 5, tabulka 4). Toto chování je typické pro Českou republiku, bývalé NDR, ale pokles je patrný i v dalších zemích postkomunistického makro-

Graf 5: Změny v úrovni kohortní plodnosti žen narozených po druhé světové válce

regionu. Vzhledem k tomu, že po 27 roce věku již byla na východě úroveň plodnosti velmi nízká, kumulované plodnosti jsou zde do 27 let zatím oproti Západu vysoké. Na Západě se již ustálil reprodukční model vyznačující se poměrně intenzivní plodností žen starších třiceti let, na východě zatím nepozorujeme oživení plodnosti v tomto věku. Je vůbec otázkou zda kompenzační efekty ve starším věku na východě nastanou, a zejména v jaké výši.

Konfrontace transversálních (graf 1) a kohortních (graf 5) ukazatelů plodnosti v Evropě ukazuje výrazně vyšší variabilitu transversálních ukazatelů (úhrnná plodnost) oproti kohortním (konečná plodnost). Generace žen narozených v letech 1960-1961 měly v průměru 1,6 až 2,3 dětí. Ženy narozené v letech 1960-1961 sice počty svých dětí nezajišťovaly prostou reprodukci, nicméně hodnoty konečné plodnosti byly velmi často vyšší než 1,8 dětí na 1 ženu. Zejména Švédsko, Norsko, Francie, Česká republika, Jugoslávie, Slovensko a Rumunsko se mohly těšit z dostatečného počtu dětí v rámci evropských standardů. Výjimku představovaly pouze dva státy, bývalé NSR (1,6) a Itálie (1,6). Naopak v transversálním pohledu (graf 1) se na západě (včetně severní a jižní Evropy) v období 1965-1985 úhrnná plodnost pohybovala již pouze v rozmezí 1,5-1,7 dětí na 1 ženu (graf 1). Vysvětlení tohoto „rozporu“ souvisí s přesouváním rození dětí do vyššího věku a narůstáním plodnosti žen starších třiceti let. V postkomunistických zemích není zatím tento druhý trend pozorován.

Zatímco roky 1965-1985 byly ve znamení výrazných změn demografického chování západu, jsou devadesátá léta dvacátého století poměrně dramatickým obdobím pro bývalé socialistické země. Jsou také obdobím homogenizace západu a heterogenizace východu s výjimkou rodinného chování. Zatímco úmrtnostní a ekonomické ukazatele postkomunistické země spíše diferencují, extrémně nízká úhrnná plodnost je spojuje a tímto naznačuje podobnost problémů rodinné problematiky. Mezi východem a západem existuje posun o jednu generaci. Na západě měnily své rodinné chování ženy narozené v letech 1950 a později, na východě to jsou ženy narozené v letech 1970 a později. Nové hodnoty, normy a postoje vznikaly na západě v období ekonomického a sociálního klidu, zatímco v postkomunistických zemích jde o období hlubokých ekonomických a sociálních transformací. Není zřejmé, zda kohorty, které mají stejné formální demografické parametry, jsou také totožné ve svých hodnotových orientacích, a tudíž mohou představovat různé mentální kohorty. V dalších deseti letech bude možné již jasněji formulovat odpovědi.

Literatura

- Chesnais, J.C. 1986, "La transition démographique Etapes, formes, implications économiques" Travaux et documents, Cahier 113, INED, PUF 580p.
- Cliquet, R.L. 1991, „The second demographic transition: fact or fiction?“ In Council of Europe, Population Studies, No 23, 1-115
- Dumont, A. 1890, „Dépopulation et Civilisation. Etudes Démographiques“, Lecrosnier et Babé, Libraires-éditeurs, Paris
- Frejka, T. and G.Calot 2001, „L'évolution du calendrier des naissances par génération dans les pays a basse fécondité a la fin du XXe siècle“, Population, 56, 3, 397-420
- Human Development Report , 2001, UNDP, 264p.
- Lesthaeghe, R. and K.Neels 2000, „Maps, narratives, and demographic innovation“, Interuniversity papers in demography, IPD-WP 2000-8, Vrije Universiteit Brussel, Universiteit Gent
- Livi-Bacci, M. 1994, A concise history of world population, Oxford: Blackwell
- McKeown, T. 1976, The modern rise of Population, Edward Arnold, London

- Musil, J. and J. Rychtaříková 2001, „European convergence and divergence of population processes in the 20th century. A sociological interpretation”, paper presented at the 5th Conference of the European Sociological Association Visions and Divisions Challenges to European Sociology August 28 – September 1, 2001 Helsinki, Finland
- Recent Demographic Developments in Europe 2000, Council of Europe, 695p.
- Rychtaříková, J. 1994, „Czech and Slovak Families in the European Context”, *Journal of Family History* 19, 2, p.131-147
- Rychtaříková, J. 1994, „Les unions informelles en République Tchèque”, *Acta Universitatis Carolinae Geographica, Supplementum* s.71-85
- Rychtaříková, J. 1995, „Recent changes in fertility and families in the Czech Republic“, *Studia demograficzne* 4/122
- Rychtaříková, J. 1996, „Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace“, *Demografie* 2, 77-89
- Rychtaříková, J. 1998, „Současné trendy a vzorce populačního chování východní a západní Evropy“, *Demografie*, 40, 4, p.252-257
- Rychtaříková, J. 1999, „Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition?“ *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, XXXIV, 1, p.19-44
- Rychtaříková, J. 2000a, „Demographic transition or demographic shock in recent population development in the Czech Republic?“ *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, XXXV, 1, 2000 s.89-102
- Rychtaříková, J. 2000b, „Sňatečnost a nesezdaná soužití“ (Legal marriage and cohabitation), *Demografie*, 42, 4, p.291-295
- Sardon, J.P. 2000, “Évolutions récentes de la démographie des pays développés”, *Population*, 55, 4-5, 729-764
- van de Kaa, D.J. 1987, „Europe’s second demographic transition“, *Population Bulletin* 42, 1, 1-59
- van de Kaa, D.J. 1993, „The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations“, In *Population and family in the low countries NIDI CBGS Publications*
- van de Kaa, D.J. 1997, „Option and sequences Europe s demographic patterns“, *Nethur-Demography Paper No.39, The Hague*, 1-27
- van de Kaa, D.J. 1998, „Postmodern Fertility Preferences: from Changing Value Orientation to New Behavior“, *The Australian National University, Working Papers in Demography No.74*
- van de Kaa, D.J. 1999, „The past of Europe’s Demographic Future“, *NIAS, Uhlenbeck Lecture* 17

„Family and Fertility Surveys“ – obecný přehled dosavadních aktivit

Simona Pikálková

Předchozí část přináší demografický popis rodinného a reprodukčního chování evropských populací. Data demografické statistiky však nemohou vysvětlit, jak se liší kulturní klima jednotlivých zemí. Na významu tak nabývají výběrová šetření, která se soustřeďují nejen na reálné rodinné a reprodukční chování, ale i postoje a hodnoty s rodinou spojené a očekávání i normy v populacích rozšířené. Mezi jeden z nejrozsáhlejších výzkumů tohoto druhu patří Šetření rodiny a reprodukce („Family and Fertility Surveys“) uskutečněné pod záštitou Evropské ekonomické komise Organizace spojených národů („United Nation's Economic Commission for Europe“), které přibližujeme v následujících částech.

1. Obecné charakteristiky Šetření rodiny a reprodukce (FFS)

Výzkumy „Family and Fertility Surveys“ pravidelně mapují hlavní trendy v rodinném a reprodukčním chování obyvatelstva ve vybraných členských státech ECE („Economic Commission for Europe“). Tyto výzkumy dosud shromáždily velké množství dat a informací, které umožňují lepší porozumění probíhajícím změnám v partnerském a reprodukčním chování a pomáhají tyto změny když ne vysvětlit, pak alespoň zasadit do příslušného socio-kulturního a ekonomického rámce.

Klíčová témata zkoumání představují zejména následující oblasti:

- partnerské chování: typy svazků a faktory ovlivňující změny charakteru partnerských soužití, podmínky a souvislosti utváření, zániků a znovunavazování partnerských svazků, charakter společných domácností,
- reprodukční chování: trendy a faktory působící na úroveň plodnosti, časování porodů, průměrný věk matky při prvním, druhém, třetím porodu,
- vzájemné propojení partnerského a reprodukčního chování: vliv charakteru partnerských svazků na úroveň plodnosti, popř. na časování porodů (zejména porodu prvního dítěte), efekt těhotenství na změnu charakteru partnerského soužití,
- hledání nových metodologických přístupů ke studiu partnerského a reprodukčního chování: zejména hledání hlubších analytických nástrojů umožňujících zachytit rozhodovací procesy spojené s partnerským a rodinným životem (co vede k rozhodnutí uzavřít sňatek, mít první, druhé, resp. třetí dítě) a lépe porozumět rozdílům v jednotlivých evropských regionech.

Série výzkumů nazvaných „Family and Fertility Surveys“ (dále FFS) probíhá ve vybraných státech ECE pod záštitou Evropské komise pro populační otázky („United Nations Economic Commission for Europe“ (UN/ECE), „Population Activities Unit“ (PAU)), s finanční pomocí „United Nations Population Fund“ (UNFPA).

Většina sběru dat se uskutečnila v letech 1992 až 1995, přičemž původní název těchto výzkumů byl „Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE Region“. Od roku 1996 je dáván větší důraz na hlubší analytické zpracování dat a název se změnil na „Sexual Behaviour, Reproductive Health and Fertility Regulation in Countries with Economies in Transition“. (Akronym FFS však z tradičních důvodů zůstává stejný.) Meziná-

rovněž srovnatelná data týkající se rodinného a reprodukčního chování byla dosud shromážděna ve 23 členských státech ECE.

Osoby odpovědné v různých směrech za průběh jednotlivých národních šetření FFS se pravidelně setkávají s orgány ECE PAU v rámci tzv. „FFS Informal Working Group“ (IWG). V posledních letech počet členů IWG výrazně vzrostl – v současné době čítá na 50 členů, přičemž některé země, jsou zastoupeny více než jedním reprezentantem¹. Tito reprezentanti jsou plně obeznámeni s provozně-technickými aspekty provádění výzkumů FFS ve „svých“ zemích. Náplní IWG je zejména výměna informací, diskuse nad aktuálními problémy a koordinace plánovaných činností FFS – od roku 1990 se tato setkání uskutečnila již několikrát.

Státům, jejichž ekonomiky se nacházejí ještě v přechodném stadiu k tržnímu hospodářství a které by se z ekonomických důvodů nemohly výzkumů FFS účastnit, je poskytována finanční pomoc.

Od roku 1992 pravidelně vychází stručný „FFS Newsletter“ informující o hlavních událostech a aktivitách včetně nových odborných článků a analytických zpráv ohledně projektu FFS. Je určen především členům IWG a tvoří doplňující materiál k pravidelným setkáním „FFS Informal Working Group“. Poslední „newsletter“ je k dispozici z října roku 2000 (mj. na Internetu, viz www.unece.org/ead/pau/ffs/).

Základní činnosti FFS koordinované ECE PAU:

– **Konstrukce dotazníku:** Každý „národní“ dotazník vychází z modelového dotazníku FFS, který byl vytvořen Evropskou komisí pro populační otázky (ECE PAU) v konzultaci se členy IWG (viz výše) na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Ve stupni, v jakém se přizpůsobily modelovému zadání dotazníku (vynechávání či přidávání otázek, překlad, rozdílné kódování aj.), jsou však mezi jednotlivými zeměmi bohužel velké rozdíly. V příloze 2 je možné nalézt pořadí jednotlivých zemí podle toho, jak dalece se shodují s původním zadáním dotazníku. Průměrné „skóre shody“ je pouze 77% za 23 zúčastněných států.

Existují dvě verze dotazníku, zvláště pro muže a pro ženy, lišící se zejména zastoupením otázek týkajících se potratů a antikoncepce.

– **Sběr a pořízení dat:** Při pořizování dat může každá země v zásadě užít software dle vlastního výběru; pouze některé státy užívají jednotný systém ISSA² („Integrated System for Survey Analysis“) umožňující výrazně jednodušší provádění komparativních analýz.

Mezi aktivity zajišťované samotnými zeměmi bez koordinace ECE PAU patří mimo jiné výběr vzorku respondentů, terénní práce a sestavení závěrečné zprávy v mateřském jazyce.

Analytická činnost a výstupy:

– **Komparativní analýzy** – Výzkumníci ze zúčastněných zemí³, stejně jako ti, kteří se pouze zajímají o získané výsledky, mají možnost prostřednictvím standardního postupu požádat o zprostředkování dat. Je nutné předložit návrh na jejich využití ve formě výzkumného projektu, který schvaluje tzv. „FFS Advisory Group“ – ta rovněž do jednoho měsíce od data podání žádosti informuje žadatele o výsledku jednání. Státy, pro které

¹) Reprezentantem České republiky je Ing. Jaroslav Kraus, ČSÚ a Doc. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., PFF UK.

²) Tento software se užívá rovněž u zpracovávání výsledků „Demographic and Health Surveys“ (DHS).

³) Seznam participujících zemí viz přílohu 3.

byly v červnu roku 2001 k dispozici data ve standardním formátu umožňující následné provádění komparativních analýz, jsou následující: Rakousko, Belgie, Bulharsko, Kanada, Česká republika, Estonsko, Finsko, Francie, Německo, Maďarsko, Itálie, Litva, Lotyšsko, Nový Zéland, Norsko, Polsko, Portugalsko, Slovensko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko a USA. Do června roku 2001 bylo přijato více než 80 výzkumných projektů plánujících využití a komparaci dat získaných prostřednictvím FFS v jednotlivých zemích.

Seznam projektů s úplnými názvy a jejich autorů je k dispozici v příloze 1.

Komparativní analýzy bývají základem odborných článků v recenzovaných časopisech (European Journal of Population aj.), častěji však v lokálních periodikách, bulletinech či příspěvků na konferencích.

– **Standardní zprávy shrnující hlavní výsledky šetření v jednotlivých zemích (tzv. „Country Reports“)** – jsou vydávány v jednotném formátu a hlavní tabulky jsou přístupné rovněž na internetu. Zpráva za Českou republiku vyšla v listopadu 2001 a je k dispozici na PřF UK (geografická knihovna) a ČSÚ (knihovna).

– 29. až 31. května 2000 se v Bruselu uskutečnilo důležité setkání odborníků zabývajících se z různých pohledů problematikou FFS nazvané „**FFS Flagship Conference**“. Cílem této konference bylo zejména zmapování průběhu dosavadních aktivit, získání přehledu hlavních poznatků, které výzkumy přinesly, a dále pokus o co nejlepší zhodnocení jak současné situace v oblasti partnerského, rodinného a reprodukčního chování v Evropě a Severní Americe, tak odhad některých trendů do budoucna.

Příspěvky přednesené na této konferenci se tematicky dělí do čtyř sekcí:

„partnerské chování“, „reprodukční chování“, „nové přístupy a inovace v metodách u studia partnerského a reprodukčního chování“ a „partnerské a reprodukční chování jakožto vzájemně závislé procesy“.

Kromě otištěných odborných článků v recenzovaných časopisech vztahujících se k danému tématu (kterých však lze u nás nalézt jen omezené množství) představují tyto referáty aktuální a asi nejvíce ucelený soubor poznatků získaných prostřednictvím výzkumů FFS.

Zejména na základě těchto odborných příspěvků se také v následujících kapitolách pokusíme o shrnutí nejčastějších metodologických přístupů k analýze FFS dat, hlavních výsledků a závěrů a konečně o naznačení pravděpodobného směřování koncepce FFS do budoucna.

2. Přehled užívaných metod

Výzkumníci analyzující data získaná prostřednictvím FFS a pokoušející se různými cestami o nalezení hlubších souvislostí mezi jevy a komparaci výsledků užívají zejména následující metodické postupy:

1) Méně náročné analýzy využívající tradiční demografické indikátory vztahující se ke zkoumanému tématu s cílem odhalit či specifikovat:

- regionální specifika jak v makro (hlavní evropské regiony), tak v mikro měřítku (v rámci jednotlivých zemí),
- trendy vývoje jednotlivých regionů, konvergence či divergence tendencí.

Takto vzniklé analýzy mají zpravidla deskriptivní charakter, napomáhají objasnit či specifikovat existující trendy ve zkoumané oblasti a většinou využívají *komparaci* případ-

ných regionálních odchylek, popř. naznačují směry a možnosti hlubšího analytického zkoumání dané oblasti.

2) Hlubší analytické postupy využívající **matematické modelování**. Tyto metody využívají analýzu tzv. „individuálních dat“ („life-event history“). Jedná se zejména o následující přístupy:

– Multinominální regresní modely (či tzv. „proportional hazard models“ či Coxovy pravděpodobnostní modely); nejčastěji se jedná o logistickou či exponenciální regresi. Cílem je využití nalezené regresní funkce k odhadu relativních pravděpodobností výskytu daného jevu, konkrétně odhadu vlivu jednotlivých nezávislých nominálních kategorizovaných proměnných na jednu proměnnou závislou. Nezávislé proměnné jsou zpravidla konstantní v čase, v některých modelech však figurují i indikátory v čase se měnící. Uvádíme některé příklady využití regresních modelů při analýze výsledků průzkumů FFS:

a) Závislá proměnná: pravděpodobnost vytvoření určitého typu domácnosti či typu partnerského soužití (nesezdané soužití, manželství s předchozí kohabitací, manželství bez předchozí kohabitanace, bez stálého partnera, se stálým partnerem, ale bez společné domácnosti),

nezávislé proměnné: věk, vzdělání, profesní status, typ osídlení (město/venkov).

b) Závislá proměnná: stabilita partnerského svazku jakožto pravděpodobnost uzavřít sňatek či mít první dítě,

nezávislé proměnné: věk, socio-ekonomický status a ekonomická aktivita, počet dětí, typ partnerského uspořádání, délka trvání svazku.

c) Závislá proměnná: pravděpodobnost narození třetího dítěte,

nezávislé proměnné: věk, vzdělání, typ rodinné politiky státu, intervaly mezi předchozími porody, rodinný status, profesní status, příslušnost k náboženské víře.

d) Závislá proměnná: pravděpodobnost diskrepance mezi očekávanou a reálnou plodností žen,

nezávislé proměnné: věková kohorta, stupeň dosaženého vzdělání, socio-ekonomický status (profese), typ partnerského svazku, věk ženy při prvním porodu, rodinný stav, délka soužití s partnerem, charakter rodinné politiky aj.

Regresní modelování využívají výzkumníci v případě analýz výsledků FFS velmi často, přičemž hlavním cílem je zjištění míry vlivu jednotlivých charakteristik (zejména socio-demografické ukazatele, ale často též sociální či rodinná politika státu, nezaměstnanost apod.) na zkoumané demografické jevy a potažmo na rodinné a reprodukční chování obyvatel jednotlivých regionů. Modely zároveň velmi často slouží rovněž ke komparaci odlišného *kontextu* (sociokulturního, politického, ekonomického) v několika porovnávaných regionech.

V současné době se v souvislosti s touto metodou hovoří o tzv. „multilevel event history analysis“, která na několika úrovních kombinuje individuální a sociálně-kulturní charakteristiky, tzn. zachycuje pohyb nejen v čase (dynamika událostí), ale i v prostoru: tento přístup tak umožňuje do analýzy zakomponovat např. takové vnější změny, jako je pokles míry nezaměstnanosti aj. Je možné jej využít zpravidla pouze u malých sociálních vzorků, jakým je např. rodina.

– Konstrukce tzv. funkcí života („survivor functions“) vycházejících z tzv. „competing risk theory“. „Competing risk theory“ byla poprvé použita v případě úmrtnosti, následně pak u plodnosti a migrace. Jedná se o dvoudimenzionální model založený na dvou stochas-

tických modelech, pomocí něhož lze studovat vzájemnou závislost (zpravidla dvou) procesů či „kariér“ (příklady „kariér“: rodinná, migrační, vzdělávací, profesní). Tento postup využívá studia „paralelních kariér“ neboli životních cyklů pomocí konstrukce pravděpodobnostní funkce pro každou „kariéru“, následně se sleduje jejich průběh, vzájemné působení a proměny v čase.

Jako příklady sledovaných „událostí“ lze uvést např.:

- a) vzájemná závislost narození prvního dítěte a první migrace
- b) vzájemná závislost uzavření prvního sňatku a narození prvního dítěte

Cílem analýzy je zjištění vzájemného „načasování“ těchto událostí (která nastane dříve), což dále umožní určení relativního vlivu jedné události na druhou a rovněž dynamiky vzájemného vztahu (zda se tento vliv v čase zvyšuje či snižuje). Analýza tohoto typu je užívána – zřejmě pro svou relativní náročnost – poměrně zřídka. Představuje však zajímavou výzvu budoucím badatelům hledajícím metody, jak nejen lépe porozumět zkoumaným procesům, ale i pokusit se projektovat budoucí možné scénáře jejich vývoje.

– Pokus o konstrukci vícestavových tabulek života dětí do 15 let věku týkající se rodinného uspořádání, ve kterém děti vyrůstají. Podle výpovědi rodičů (jak matek, tak otců) byly vytvořeny modely pro konstrukci vícestavových tabulek od data narození dětí až po období 15 dokončených let popisující měnící se modely rodinného uspořádání – od společného života s oběma biologickými rodiči, kteří uzavřeli sňatek, přes život s rodiči v ne-sezdaném soužití, život s jedním z rodičů až po stav, kdy dítě nežije ani s jedním z rodičů, popř. zemře.

Tento přístup si klade za cíl zkoumat modely rodinného uspořádání spolu se současnými vývojovými trendy v této oblasti z pozice samotného *dítěte*, a to v delší časové perspektivě. Stejně jako předchozí metody, i tato poskytuje kvalitní základ pro mezinárodní komparaci. Ačkoli tato metoda stále navozuje spoustu koncepčních i metodologických otázek a vyžaduje velmi kvalitní datovou základnu, představuje určitě velmi zajímavý přístup k objasnění současných trendů v oblasti rodinného chování.

V současné době se v souvislosti s výzkumy FFS hodně hovoří rovněž o **aplikaci metod, které mají svůj původ v sociálních vědách** [viz Courgeau, 2000] – tyto metody mohou – mírně modifikovány – poskytnout nové podněty při analýze FFS. Jedná se např. o analýzu latentních struktur (Lazarsfeld, Menzel), která byla poprvé použita v sociologii⁴.

3. Hlavní výsledky

Pokusme se shrnout témata a některé hlavní závěry dosavadních komparativních analýz průzkumů FFS. Tyto závěry lze nalézt v odborných příspěvcích prezentovaných na „FFS Flagship Conference“ (viz výše) a v článcích v odborných časopisech „European Journal of Population“ a „Family Planning Perspectives“.

⁴) Jedná se o metodu rozvinutou americkým matematikem a sociologem P. Lazarsfeldem na počátku 60. let. Hledá se skrytý zdroj heterogenity souboru na základě latentní proměnné, která nabízí dobrou typologii souboru na kvalitativní bázi. Podrobněji viz [Lazarsfeld, 1968].

a) Partnerské chování

Determinanty neutváření partnerských soužití, srovnání Francie a Japonska [Rallu, Kojima, 2000]

- V obou zemích vyšší vzdělání a dále odborná a manažerská zaměstnání zvyšují pravděpodobnost vzniku „netradičního“ soužití (kohabitace).
- V obou zemích nestabilní zaměstnání a nezaměstnanost snižují pravděpodobnost vzniku trvalého partnerského vztahu.
- V obou zemích předchozí soužití s rodiči zvyšuje pravděpodobnost, že žena vstoupí do „tradičního“ svazku, tzn. uzavře manželství.

V Japonsku je obecně méně těch, kteří nemají partnera, a kromě věkové skupiny 30–34 let také méně těch, kteří mají stálého přítele. Oproti tomu je tam více než ve Francii rozšířené manželství. Nesezdané soužití představuje v Japonsku oproti Francii stále málo rozšířený a netradiční typ párového soužití.

Determinanty utváření prvního partnerského svazku v USA, Kanadě a Švédsku [Goldscheider, Turcotte, Kopp, 2000]

- Porovnání okolností, zejména stupně dosaženého vzdělání, které měly vliv na vytvoření prvního partnerského svazku (manželství nebo kohabitace) u žen narozených před rokem 1950 a u žen mladších: tyto okolnosti jsou velmi odlišné.
- Oproti minulým letům se v USA a Kanadě vyšší vzdělání stále více stává faktorem, který u žen spíše zvyšuje pravděpodobnost uzavřít manželství.
- Ve Švédsku mají vyšší pravděpodobnost uzavřít sňatek jak ženy s nejvyšším, tak i nejnižším stupněm dosaženého vzdělání.

Okolnosti vzniku druhého manželství nebo druhého nesezdaného soužití ve Švédsku [Bernhardt, 2000]

- Faktory ovlivňující pravděpodobnost vzniku druhého manželství nebo druhého nesezdaného soužití jsou ve švédské společnosti charakteristické vysokým stupněm genderové rovnosti.
- Vyšší věk a přítomnost dítěte (ve společné domácnosti) snižuje pravděpodobnost navázání nového partnerského vztahu nebo uzavření druhého manželství.
- Existence předchozího partnerského svazku a delší délka jeho trvání naopak tuto pravděpodobnost zvyšují.

Vliv opatření rodinné politiky na typ a uspořádání partnerských svazků: Belgie, Nizozemí, Švýcarsko [Fux, Baumgartner, 2000]

- Výše rodinných přídatků má negativní vliv na bezdětnost párů a pozitivní na vznik větších domácností s více než pěti osobami.
- Velkorysá rodinná politika snižuje pravděpodobnost výskytu domácností jednotlivců a naopak zvyšuje pravděpodobnost vzniku neúplných domácností (jeden rodič s dítětem nebo více dětmi).
- Země, které jsou charakteristické relativně nižším podílem „tradičních“ rodinných uspořádání (tzn. je zde vyšší podíl domácností jednotlivců a bezdětných párů), jsou zároveň typické vysokou mírou „ekonomické modernizace“ (tzn. vysokým podílem pracujících v sekundárním a terciárním sektoru) a vysokou účastí žen na pracovním trhu. Naopak

relativně vyšší podíl tradičních rodinných struktur je spojen s velkorysou rodinnou politikou a silně koreluje rovněž s katolicismem.

Domácnosti a partnerské soužití v oblasti Středozeří: Itálie a Španělsko [Billari, Castiglioni, Martin, Michielin, Ongaro, 2000]

- Jedná se o analýzu utváření partnerských svazků, procesu ekonomického osamostatnění a založení vlastní domácnosti u mladých lidí v severních a jižních regionech Itálie a Španělska v souvislosti s nízkou plodností v těchto státech.
- Ztížená ekonomická situace (vysoká nezaměstnanost, a to zejména absolventů škol) znesnadňuje odchod z domácnosti rodičů a osamostatnění mladých lidí, což má velký vliv na odkládání vstupu do manželství a zakládání rodiny (narození prvního dítěte). Pokud již k ekonomickému osamostatnění dojde, je zpravidla svázáno s rychlým založením rodiny. Tendence k rostoucímu podílu domácností jednotlivců je tak ve Středozeří oproti např. skandinávským zemím velmi nízká.
- Nesezdaná soužití (bezdětná i s dětmi) jakožto alternativní model uspořádání rodinných vztahů, která také často „kompenzují“ nízkou plodnost v manželství, ve středozeří regionu zdaleka nejsou tak rozšířeny jako např. ve Skandinávii a i trend k jejich „proszování“ je stále nízký. Tato skutečnost rovněž přispívá k velmi nízké plodnosti v obou zemích.

Faktory rozpadu prvního manželství či prvního partnerského soužití ve Švédsku a v Maďarsku. Důraz na rodinnou politiku a genderovou otázku [Oláh, 2000]

- Změny v rozvodovém zákoně (70. léta) ve smyslu liberálním versus restriktivním měly na rozpad partnerských svazků jen minimální vliv (v obou zemích), zatímco změna zákona týkajícího se opatrovnictví dětí po rozvodu (rozpadu nesezdaného soužití) tyto jevy ovlivnila významně, jak ukázaly švédské výsledky.
- Genderové vztahy v partnerském svazku mají vliv na stabilitu rodiny: v rodinách, kde jsou „práva a povinnosti“ (rozdělení domácích prací, finance, čas strávený s dětmi aj.) děleny rovnoměrně, existuje nižší pravděpodobnost rozpadu svazku, než je tomu v ostatních rodinách.
- Při analýze procesu rozpadu partnerských svazků je nutné zkoumat zvlášť muže a ženy, neboť odlišné „chování“ v této oblasti je genderově podmíněno.

Ztěžuje nezaměstnanost situaci mladých párů ve Francii? [Ekert-Jaffe, Solaz, 2000]

- Pro uzavření manželství představuje nezaměstnanost velký handicap: nezaměstnaný člověk má zpravidla vyšší pravděpodobnost, že nalezne práci než že uzavře sňatek.
- Páry, kde je jeden z partnerů nezaměstnaný, jsou v horší ekonomické situaci, do svého vztahu investují méně (mají méně nebo žádné děti, neuzavírají sňatek) a jsou více nestabilní než ostatní páry (s vyšší pravděpodobností, že se vztah rozpadne).
- Nezaměstnanost s sebou nese vysokou míru nejistoty a tato nejistota vede k méně stabilním svazkům. Nezaměstnaní jsou rovněž „nuceni“ k výběru partnera, kterého by si za jiných okolností nevybrali („lower-quality matches“). Nezaměstnanost se tak stává na „manželském a partnerském trhu“ značným „břemenem“.
- Ve stejném smyslu jako nezaměstnanost působí na stabilitu a charakter svazků i nestabilita zaměstnání.

b) Reprodukční chování

Zvyšování průměrného věku při narození prvního dítěte a průměrný počet dětí na jednu ženu v Evropě [Schoenmaeckers, Lodewijckx, 2000]

- Odkládání dětí není prostým důsledkem prodlouženého vzdělávání žen, ale představuje celý sociální fenomén.
- „Historie vztahu“ (počet partnerských vztahů, jejich délka trvání) má na konečný počet dětí v rodině relativně malý vliv.
- Rozpad stabilního partnerského vztahu (rozchod nebo rozvod) má na konečný počet dětí v rodině významný negativní efekt: největší ve Finsku, Francii a Norsku.
- Začátek nového vztahu zvyšuje pravděpodobnost narození dalšího dítěte: tato „nová plodnost“ částečně „kompenzuje“ negativní efekt rozvodu či rozchodu na konečný počet dětí.
- Ženy, které po narození prvního dítěte nepracovaly déle než tři roky nebo nepracovaly vůbec, mají vyšší pravděpodobnost, že jejich konečný počet dětí bude vyšší než u žen, které v práci pokračovaly. Zaměstnání tak značně ovlivňuje skutečnost, zda žena má více dětí než jedno: pokud ano, zpravidla vždy se tak na dlouhou dobu (či úplně) vzdává své pracovní kariéry.

Očekávaná a skutečná plodnost žen ve vybraných zemích (komparace 9 zemí) [Van Peer, 2000]

- Autor se zabývá otázkou, proč je očekávaná plodnost zpravidla vyšší než skutečná: mezi faktory, které mají obecně (ve všech zemích) vliv na „nesplnění očekávání“, patří délka trvání partnerského vztahu, kdy prodlužující se trvání současného partnerského vztahu snižuje pravděpodobnost diskrepance mezi očekávanou a skutečnou plodností. Dalším obecným faktorem je věk ženy při narození prvního dítěte: čím je žena starší, tím vyšší je pravděpodobnost zmíněné diskrepance. V Rakousku, Belgii, Španělsku a Itálii hrál významnou roli rovněž socio-profesní status ženy (vyšší status zvyšuje pravděpodobnost „nesplněných očekávání“).
- Na „nesplněná očekávání“ má značný vliv i společenský „makro kontext“: velkorysá rodinná politika státu a širší kulturní kontext, zejména možnost skloubení rodinného a profesního života a převládající hodnotový systém společnosti zaměřený na zajišťování genderové rovnosti snižují rozpor mezi očekávanou a skutečnou plodností.

Očekávaná a skutečná plodnost žen: Norsko [Noack, Ostby, 2000]

- Očekávaná plodnost je v Norsku ve všech věkových skupinách žen vyšší než skutečná. Jedinou výjimku tvoří ženy, které deklarují, že nechtějí mít děti vůbec – jejich „očekávání“ se blíží následné realitě relativně nejvíce.
- Ženy, které relativně nejčastěji „naplňují svá očekávání“ ohledně počtu plánovaných dětí, jsou charakteristické následujícími atributy: častěji plánují pouze jedno další dítě, častěji jsou vdané než žijící osaměle a častěji je jim méně než 25 let (ve srovnání s věkovou skupinou 25 – 34). Vzdělání a náboženská víra naopak na soulad mezi očekávanou a skutečnou plodností nemají vliv téměř žádný.
- Podíl žen, které „nenaplnily svá očekávání“ ohledně plodnosti, je od roku 1980 stabilní: toto zjištění tak nepodporuje tzv. teorii *individualismu*, podle níž moderní společnost nejen respektuje, ale i silně podporuje samostatné a odpovědně rozhodování „sám za sebe“ a tyto schopnosti obecně „vyžaduje“ od svých občanů. Autor v této souvislosti poukazuje

naopak na „snížení jistot“, které s sebou moderní společnost kromě individualismu přináší. Ačkoli jsou jednotlivci aktivnější v samostatném rozhodování o svém životě, aspekty zmíněné nejistoty (flexibilní pracovní trh, změny v genderových aspektech trhu práce aj.) mohou být velkou překážkou naplnění původně přijatých rozhodnutí – jakým je mj. i vyšší plánovaný konečný počet dětí.

Rodinná politika, zaměstnání a „třetí dítě“ v rodině ve dvou populacích s nízkou plodností: komparativní analýza Francie a Švédska [Corman, 2000]

- Autorka zkoumá faktory, které mají vliv na pravděpodobnost narození třetího dítěte v rodině, a to zejména profesní život a zaměstnání. Dochází k závěru, že v obou srovnávaných zemích „pracují“ tyto faktory velmi odlišně:
- Výše dosaženého vzdělání ženy má ve Švédsku na pravděpodobnost narození třetího dítěte slabý vliv: výsledky naznačují, že v této zemi již narození dítěte netvoří překážku profesní kariéře, protože i stát velmi podporuje opatření umožňující co nejlépe skloubit rodinný a pracovní život. Silný tlak na švédské muže ze strany státu „zapojit“ je co nejvíce do péče o děti, má možná za výsledek rovněž obecně velmi pozitivní přístup mužů k rozšiřování rodiny (narození třetího dítěte). Dalším zjištěním je to, že těmi, kdo se ve Švédsku nejvíce podílejí na péči o děti a nejlépe se dělí o rodinné povinnosti se svými partnerkami, jsou právě muži s vyšším vzděláním a s vyšším socio-ekonomickým statutem, oproti mužům s nižším vzděláním a tzv. „blue-collars“. Zde je vidět silný trend k stále širšímu prosazování rovných příležitostí mužů a žen.
- Francouzské ženy, které se nechtějí vzdát své pracovní kariéry, mají daleko méně možností skloubit svůj rodinný život s profesním, než je tomu ve Švédsku, což má za následek výrazně větší „váhání“ při rozhodování o třetím dítěti. Výše vzdělání ženy má v tomto smyslu negativní efekt na pravděpodobnost narození třetího dítěte. Rovněž muži mají k rozšiřování rodiny obecně více negativní postoj než ve Švédsku. Oproti Švédsku je ve Francii zvykem, že vysoce vzdělaní muži na vysokých pracovních postech stráví v zaměstnání většinu dne a péči o rodinu a děti „přenechávají“ manželce či partnerce. Genderová rovnoprávnost je zde na „nižším“ stupni než ve srovnávaném Švédsku.

Hormonální antikoncepce na Novém Zélandu: faktory mající vliv na její přerušení [Dharmalingam, Baxendine, Pool, Sceats, 2000]

- Autoři zkoumají, které faktory mají vliv na přerušení hormonální antikoncepce. Jsou to zejména exogenní důvody, jako je plánování dítěte nebo neexistence sexuálního života. Mezi maorským etnikem a mezi nejmladšími ženami se navíc jako důvod pro přerušení brání hormonální antikoncepce objevovalo rovněž neplánované těhotenství.

Některé výsledky FFS v Řecku: 1983 1997, 1999. Faktory ovlivňující úroveň plodnosti [Symenidou, 2000]

- Mezi socio-ekonomické faktory ovlivňující úroveň plodnosti v Řecku patří zejména zaměstnání ženy. Tento faktor má na plodnost negativní vliv, a to především „skrže“ odlišné postojové orientace a aspirované sociální role zaměstnaných žen.
- Naopak vyšší počet obývaných pokojů a dobrá ekonomická situace domácnosti ovlivňuje úroveň plodnosti pozitivně. Tyto faktory mají kladný efekt rovněž na soulad mezi očekávanou a uskutečněnou plodností.

c) Partnerské a reprodukční chování jakožto vzájemně závislé procesy

Vzájemné vztahy mezi partnerským a reprodukčním chováním: Itálie, Francie, Maďarsko, Švédsko, USA [Pinnelli, De Rose, Giulio, Rosina, 2000]

- Život v nesezdaném soužití zvyšuje pravděpodobnost bezdětnosti a odkládání narození prvního dítěte, stejně tak snižuje pravděpodobnost narození dalších dětí a v případě, že se narodí, tak relativně později.
- Transformace nesezdaného soužití v manželství zvyšuje pravděpodobnost narození prvního dítěte.
- Nestabilita partnerského svazku má silný negativní efekt na narození dětí všech pořadí, zatímco vznik nového partnerského svazku fertilitu zvyšuje.
- Dlouhý interval mezi porodem prvního a druhého dítěte snižuje pravděpodobnost narození třetího dítěte a potvrzuje tak obecný negativní vliv „odkládání dětí“ na celkovou úroveň plodnosti.
- Vyšší vzdělání ženy má vliv na odkládání prvního dítěte a na bezdětnost; v případě zaměstnaní ženy se efekt na pravděpodobnost narození prvního a druhého dítěte lišil v jednotlivých zemích – negativní byl ve Francii, Itálii a USA, pozitivní ve Švédsku a v Maďarsku.
- Život ve velkých městech a ateismus má negativní vliv na úroveň plodnosti a na její „časování“.
- Výsledky *nepodporují* teorii, podle níž změny v partnerském chování (ubývání sňatků, nárůst nesezdaných soužití) mají vliv pouze na časování porodů, ne na intenzitu plodnosti jako takovou. Nasvědčují naopak tomu, že častější výskyt alternativních forem soužití a zeslabení společenských norem preferujících manželství nelze oddělit od negativního vlivu na fertilitu: tyto alternativní formy soužití jsou „křehčí“ než manželství, což implikuje odkládání závazků.
- Negativní vliv kulturně-sociálních faktorů (rodinná politika, rovnost mužů a žen, pojetí „ženské“ a „mužské“ role, kulturní normy) na reprodukční chování je výrazně větší v těch zemích, kde jsou tyto sociálně-kulturní transformace „mladší“, zejména v Itálii. V těchto zemích vyžadují „moderní“ vzorce chování výrazně vyšší osobní náklady než tam, kde je institucionální podpora na vysoké úrovni a společenský vývoj směřuje k genderově vyrovnané společnosti (skandinávské země).

Plodnost párů, kde (alespoň) jeden z partnerů již má dítě (děti) z předchozích svazků: Rakousko, Finsko, Francie, Německo [Thomson, Hoem, Vikat, Prskawetz, Buber, Toulemon, Henz, Godecker, 2000]

- Autoři zkoumají vliv faktu, že v páru existují děti z předchozích svazků, na plánování dalších dětí v současném svazku (tzn. pravděpodobnost narození dítěte v současném vztahu). Předmětem zájmu je *hodnota dítěte* v soužití, kde pár již má dítě z předchozího vztahu, ve srovnání s těmi, které takové dítě či děti nemají.
- U párů, které již mají alespoň jedno dítě z předchozího manželství (vztahu), existuje vyšší pravděpodobnost narození prvního dítěte v současném vztahu než u bezdětných párů a těch, kdo v současném svazku již dítě či děti mají: první dítě tak plní roli „stvrzení“ partnerského svazku. Je přitom zajímavé, že stejné závěry platí ve velmi liberální (Finsko) a zároveň ve velmi konzervativní (Německo) společnosti s rozdílným přístupem v otázce

kách rodinné politiky i pojetí společenských norem. V Rakousku a Francii podobné výsledky potvrzeny nebyly.

- Vyjma Rakouska je u těchto párů vyšší rovněž pravděpodobnost narození druhého dítěte: mezi páry s celkovou paritou dvě a více mají ty, které mají pouze jedno vlastní dítě, vyšší pravděpodobnost narození dalšího dítěte než páry, které mají všechny děti vlastní. Skutečnost, že v Rakousku tyto závěry potvrzeny nebyly, může souviset s relativně vysokým (vzhledem k ostatním sledovaným zemím) podílem dětí narozených mimo stálý partnerský vztah (manželství či nesezdané soužití), a tím nedostatečnou datovou základnou nutnou pro potvrzení zmíněných trendů.

Analýza „rodinných strategií“: rodinný život v Maďarsku, Itálii, Nizozemí a Švédsku [Bosveld, 2000]

- Koncept „rodinných strategií“ autoři užívají k poukázání na komplexnost vztahů mezi individuálním chováním a kulturně-sociálním kontextem. Předmětem zájmu je na jedné straně pořadí a časování jednotlivých událostí (sňatek, porod apod.), na straně druhé „makro-kontext“: konkrétní společenské podmínky dané země ovlivňující rozhodování na individuální úrovni.
- Jakožto hlavní diferencující faktor mezi sledovanými zeměmi se ukázala být *šíře možností*, a cest jak se orientovat ve svém profesním a rodinném životě. Zatímco Itálie představuje zemi s poměrně malým počtem „alternativ“ (nesezdaná soužití nejsou obvyklá, rodina a manželství představují hlavní životní orientaci, vysoká hodnota dítěte v manželství), Švédsko stojí na opačné straně kontinua: lidé „mají k dispozici“ velké množství rodinných modelů a uspořádání (vysoký podíl nesezdaných soužití, relativně velký podíl těch, kdo chtějí zůstat bezdětní atd.). Nizozemí stojí někde „uprostřed“ oběma zeměmi (např. nesezdaná soužití jsou sice rozšířená, ale podíl dětí narozených mimo manželství je nižší než ve Švédsku). Maďarsko představuje stát s velmi omezeným počtem „rodinných strategií“, kde nejběžnějším modelem je sňatek a narození dítěte v poměrně časném věku (pozn. autoři zkoumají období 1970 – 1992). Nesezdané soužití není „alternativou“, ale spíše řešením špatných socio-ekonomických podmínek (v kohabitaci žije např. velký podíl rozvedených žen).

Vliv vzdělání a zaměstnání na vstup do prvního manželství a na narození prvního dítěte (porovnání 14 zemí) [Hullen, 2000]

- Ve většině zemí existuje přímá korelace mezi stupněm dosaženého vzdělání, načasováním vstupu do prvního manželství a narozením prvního dítěte: vyšší stupeň dosaženého vzdělání má u žen vliv na odkládání prvního sňatku i prvního porodu. Ukázalo se však, že vliv vzdělání je komplikovanější: samotný stupeň dosaženého vzdělání není tak důležitý jako „enrollment status“, tzn. „být zapsán jako student“. Po ukončení terciárního vzdělávání mají ženy s vyšším vzděláním dokonce větší sklon uzavřít sňatek než ženy s nižším vzděláním (je možné to vysvětlit i jejich vyšší „atraktivitou na sňatkovém trhu“). Tyto závěry platí i v historické perspektivě, efekt vzdělání však oproti minulým letům poněkud ztratil na relativním významu.
- Zaměstnání na plný úvazek ve všech sledovaných zemích koinciduje s vyšším sklonem uzavřít manželství. Ve většině zemí má participace na trhu práce rovněž pozitivní efekt na časnější porod prvního dítěte.
- Specifickou oblast tvoří bývalá NDR: vzdělanější ženy se zde vdávají dříve a rovněž první dítě mají dříve nejen ve srovnání s ostatními sledovanými zeměmi, ale i v porov-

nání s ženami, které nedosáhly terciárního stupně vzdělávání. To je nejspíše výsledkem pronatalitní rodinné politiky.

Vliv těhotenství v nesezdaných soužitích na pravděpodobnost uzavření sňatku: komparativní analýza (Kanada, Nizozemí, Lotyšsko) [Mills, Trovato, 2000]

- Autoři zjišťují, jaká je pravděpodobnost nesezdaně žijících párů vstoupit do manželství poté, co žena otěhotní, a to v závislosti na délce trvání těhotenství.
- Mezi sledovanými zeměmi existuje poměrně vysoká uniformita v průběhu závislosti mezi pravděpodobností otěhotnět a pravděpodobností uzavřít sňatek, mírně se liší pouze v síle vzájemného vlivu. Až do zhruba čtvrtého měsíce těhotenství pravděpodobnost vstupu do manželství dosti prudce stoupá, do sedmého měsíce je pak víceméně konstantní, když následně klesá a zůstává na nízké úrovni až do okamžiku porodu.
- Ve všech sledovaných zemích se za daných podmínek projevil rovněž efekt vzdělání (a to jak stupně dosaženého vzdělání, tak „enrollment statusu“) ve smyslu „čím vyšší vzdělání, tím nižší pravděpodobnost uzavřít manželství“ a efekt věkové kohorty (čím mladší je kohorta, tím menší šance, že partneři uzavřou sňatek).

Dynamika formování partnerského vztahu a vliv na narození prvního dítěte v Německu a Itálii – jde o konvergenci? [Billari, Kohler, 2000]

- Co se týče formování prvního partnerského svazku a narození prvního dítěte, nedá se mluvit o jasné konvergenci trendů v Evropě, ba ani v rámci jednotlivých států – na což autor poukazuje na příkladu Itálie a Německa. Značné divergence lze nalézt rovněž mezi menšími regiony, zejména mezi severní a jižní Itálií.
- Změny charakterizované jako „druhý demografický přechod“ jsou v Německu rychlejší než v Itálii, zejména kvůli klesajícímu podílu sňatků bez předchozího společného soužití. V Itálii je naopak konvergence se zmíněnými trendy „druhého demografického přechodu“ zpomalena. Děti se rodí téměř výhradně v manželství a odkládání sňatků (zejména z důvodu špatné ekonomické situace mladých lidí) má za následek i odkládání narození prvního dítěte, což ve výsledku znásobuje negativní efekt na úroveň plodnosti. Zatímco v Německu a ještě více ve Skandinávii je pozdější vstup do manželství „kompenzován“ mimomanželskou plodností, v Itálii tomu tak není. Jednou z příčin velmi nízké úrovně plodnosti v Itálii je tak zřejmě právě úzký vztah mezi odchodem mladých lidí z domova rodičů, vstupem do manželství a založením rodiny (narozením prvního dítěte).

Užívání antikoncepce ve vztahu k formování partnerského vztahu a založení rodiny: Slovinsko [Istemic, Kveder, Kveder, 2000]

- Užívání antikoncepce má silný vliv na formování rodinných vzorců v průběhu celého reprodukčního období. Úloha antikoncepce významně roste spolu s pořadím narozeného dítěte. Mladší kohorty mužů a žen užívají kontraceptivní metody častěji než starší a ve větším podílu se také kloní ke spolehlivějším metodám antikoncepce.
- Proti očekávání nemá na odkládání dětí a časování porodů vliv druh a efektivita antikoncepční metody.
- Na pravděpodobnost narození prvního dítěte má značný vliv „dovršení dospělé role“, tzn. dokončení studia, vstup do prvního zaměstnání, stálý partnerský vztah, samostatné bydlení. Narození dalších dětí v pořadí je oproti tomu determinováno spíše jinými motivacemi, které data ani metodologie neumožňovaly zachytit.

Porovnání plodnosti sezdaných a nesezdaných párů (14 zemí) [Brown, Dittgen, 2000]

- Ve všech sledovaných zemích je plodnost nesezdaných párů nižší než plodnost sezdaných párů. Otázkou však je, zda páry v nesezdaných soužitích mají skutečně méně dětí, jak je tomu v některých zemích, nebo děti (popř. i manželství) odkládají na pozdější dobu – jako je tomu zase jinde.
- Ve své analýze autorka rozlišuje tři skupiny zemí: 1) nesezdaná soužití (NS) jsou široce rozšířena a páry žijící v NS se chovají podobně jako sezdané páry (Francie, Švédsko), 2) NS nejsou obvyklá a páry žijící v NS mají velmi nízkou plodnost (Itálie, Belgie-Vlámsko), 3) NS jsou vcelku rozšířena, ale rozdíl mezi plodností u nesezdaných a sezdaných párů jsou vyšší než v první skupině (všechny ostatní sledované země vyjma Slovinsko a Švýcarsko). Za specifické případy pak autorka označuje Slovinsko a Švýcarsko: ve Slovinsku jsou NS vcelku rozšířena, ale z hlediska úrovně plodnosti se nesezdané páry chovají obdobně jako sezdané, ve Švýcarsku mají nesezdané páry naopak relativně nízkou plodnost, jsou ovšem dost rozšířena.

d) Nové přístupy a metodologické inovace ve studiu partnerského a reprodukčního chování

Návrh na využití vícestavových tabulek života dětí do 15 let věku podle rodinného uspořádání, ve kterém žijí – viz kap. 2 [Heuveline, Timberlake, 2000]

Studium „paralelních kariér“ (životních cyklů) v demografii, „Competing risk theory“ – viz kap. 2 [Fratczak, 2000]

Reprodukční chování a socio-kulturní kontext: víceúrovňové shlukování („cross-classified models“) [Rivellini, Zaccarin, 2000]

- Pokus o využití multidimenzionálního shlukování (tzv. „cross-classified models“): na základě odhadu parametrů variance umožňuje klasifikaci dat podle několika hierarchických úrovní a zasazuje chování individuí do širšího socio-kulturního kontextu. Tento kontext či společenské „vědomí“ (konsensus, normy a hodnoty) zásadně ovlivňuje rozhodovací procesy jedinců týkající se zkoumané problematiky (např. rozhodování o volbě mít dítě). Víceúrovňové modelování by tak umožnilo specifikovat významné „latentní struktury“ společenských vztahů, které působí na jednotlivce a jejich okolí. Velkým problémem však zůstává definice daného kontextu a indikátory, které ho mají měřit – jak bude ještě zmíněno v kap 4. Mimoto tuto metodu neumožňuje (zatím) ani dosavadní koncepce dotazování: bylo by nutné vytvořit daleko obsažnější dotazník.
- Příkladem této metody může být analýza zkoumající, do jaké míry a v jakém smyslu charakter geografického prostředí, konkrétně charakter současného bydliště a bydliště v době dospívání, ovlivňuje pravděpodobnost narození druhého dítěte.

Metody měření úrovně dosaženého vzdělání ve výzkumech FFS – porovnání klasifikace ISCED a vzdělávacích drah ve 17 evropských zemích [Dourleijn, Liefbroer, Beets, 2000]

- Autor porovnává dvě metody měření dosaženého stupně vzdělání u žen: obvyklou metodu využívající mezinárodní klasifikaci ISCED a „alternativní“ metodu na základě věku, ve kterém žena ukončí školní vzdělávání. Dosavadní metodu využívání klasifikace ISCED přitom autor považuje za nedostatečnou, hlavně z důvodu špatné komparability jednotlivých vzdělanostních úrovní v různých zemích. K evaluaci obou přístupů využívá následující dva postupy:

- 1) pravděpodobnostní modely na základě logistické regrese, a to při odhadu vlivu dosaženého vzdělání na věk při narození prvního dítěte (porovnání vhodnosti obou indikátorů pro fungování, „čistotu“ modelu, standardní odchylky a varianci),
  - 2) komparativní analýzu vzdělanostní struktury (tři stupně vzdělání) v evropských zemích (porovnání rozdílů mezi jednotlivými evropskými zeměmi, kdy podle očekávání by měly být spíše malé).
- Na základě těchto přístupů dochází autor k jednoznačnému závěru, že celkově vhodnějším indikátorem měření stupně dosaženého vzdělání žen ve výzkumech FFS je *věk ženy při ukončení vzdělávací dráhy*: tento indikátor nezpůsobuje tak velké variace mezi jednotlivými zeměmi, více se chová podle „očekávání“ a je vhodnější rovněž pro matematické modelování (nižší standardní odchylka, lépe vysvětluje model). Navíc umožňuje zachytit i ty osoby, které školu nedokončily, ale přesto na ní strávily několik let, má kardinální charakter (oproti klasifikačním stupňům ISCED) a v případě potřeby by umožnil započítat i studenty při zaměstnání.

Studium chybějících odpovědí ve výzkumech FFS („non-responses“) jakožto nenáhodného fenoménu podstatně ovlivňujícího kvalitu datových zdrojů [Kveder, 2000]

- Autor zkoumá rozložení chybějících odpovědí jak mezi jednotlivými státy, tak mezi sledovanými tématy (partnerské chování, reprodukční chování, sexuální život a antikoncepce), zejména s cílem identifikovat respondenty, kteří nejčastěji neodpovídají („non-respondenty“), podle socio-demografických charakteristik.
- Ženy odpovídají obecně častěji než muži, rovněž starší respondenti ochotněji než mladší. Osaměle žijící jednotlivci a studenti jsou vůbec nejhoršími respondenty (ve smyslu správných a úplných výpovědí), zatímco ženaté/vdané osoby a ženy v domácnosti nejlepšími. „Non-response rate“ (míra chybějících odpovědí) se odlišovala rovněž v jednotlivých zemích – zde však hraje významnou úlohu především nejednotná struktura a podoba dotazníku (jak již bylo řečeno v kap.1), rozdílné kódování a čištění dat.

4. Kritika FFS a jejich další směřování: výzvy do budoucna

Ústředním bodem kritiky dosavadní koncepce FFS je zejména nedostatečná *komparabilita* dat a jejich kvalita. Často však zaznívají i návrhy na metodologické úpravy a velmi důležité jsou rovněž podněty týkající se obecného předmětu výzkumu, tedy toho, co se má zkoumat a jak. V následujících bodech uvádíme nejčastější kritické připomínky k pojetí i k realizaci FFS a podněty směřující ke zlepšení dosavadní koncepce:

- 1) Nejčastěji zaznívá zejména potřeba sjednotit strukturu, znění dotazníku a kódování ve všech zúčastněných zemích.
- 2) Kvalitní dokumentace procedur při **výběru vzorku a ověřování** vnější **validity dat** (porovnání s jinými šetřeními) je velkým problémem. Např. struktura respondentů podle jednotlivých kvót (věku, vzdělání) je v jednotlivých zemích různá, srovnatelné nejsou ani jednotlivé vzdělanostní kategorie, které se používají (viz také kap.3., část d)).
- 3) Objevuje se návrh na zavedení pravidelného **panelového výzkumu**, zejména kvůli lepšímu postižení kauzality jevů [Lesthaeghe, 2000].
- 4) Rozšíření dotazníku o politicky relevantní témata – zmíněna byla např. plodnost po 30. roku života, potratovost, plodnost mladistvých, problematika neúplných domácností apod.

- 5) Větší důraz na lepší postižení nezávislých proměnných, které jsou často buď zcela nedostupné, nebo nedostatečně strukturované. Větší pozornost by měla být věnována zejména **údajům o partnerovi** kvůli zjištění statusových interkorelací: chybí např. údaje o vzdělání a zaměstnání partnera, které jsou nutné pro postižení socio-profesního statusu páru a zároveň pro zjištění *struktury* tohoto statusu (odlišný status muže a ženy v páru a jejich kombinace, viz [Lesthaeghe, 2000]). Často se mluví také o tom, že do dotazníku je třeba zařadit rovněž více postojových otázek.
- 6) Návrh organizovat výzkumy FFS na nižší regionální úrovni, kvůli značným divergencím v rámci jednotlivých států (např. severní versus jižní Itálie, západní versus východní Německo apod.).
- 7) Velmi zajímavý podnět tvoří návrhy věnovat pozornost rovněž indikátorům zjišťujícím specifickosti **socio-kulturního kontextu** dané země, zahrnujícího nejen ekonomické podmínky, ale i společenské normy, konsensus či společenské „vědomí“, které do značné míry ovlivňuje rozhodovací procesy lidí. Příkladem kulturních norem, které mají zásadní vliv na zkoumanou problematiku, jsou ty, které se vztahují k „gender kontextu“, tzn. vnímání sociálních rolí mužů a žen ve společnosti a míry jejich kompatibility [Goldscheider, 2000]. Operacionalizace pojmu neboli jak by měly vypadat konkrétní indikátory tohoto „kontextu“, však zatím není jasné, jak již bylo zmíněno v kap. 3, část d).
- 8) S předchozím bodem úzce souvisí rovněž návrh zaměřit pozornost zejména na **rozhodovací procesy** individuí, které by umožnily hlubší pochopení zákonitostí a dynamiky zkoumaných jevů (*na jakém základě se člověk rozhoduje, že chce mít dítě, že chce uzavřít sňatek apod.*). Tyto rozhodovací procesy by byly zkoumány komparativně, tzn. pomocí dvou či více skupin, což by umožnilo porovnání faktů, které ovlivňují (opět v rámci daného širšího kulturního kontextu) jednotlivé postoje a představy [Lesthaeghe, 2000]. Příkladem může být komparace dvou skupin, jedné, v níž partneři mají děti a druhé, v níž jsou bezdětní, přičemž předmětem zkoumání jsou skutečnosti, které ovlivnily první skupinu při rozhodování o volbě mít dítě (*proč se tak rozhodli...*). Tento přístup by mj. umožnil i již zmíněnou metodu víceúrovňového shlukování („cross-classified models“, viz kap.3, část d)).

Literatura

- 1) Bernhardt, E.M.: Repartnering Among Swedish Men and Women: A Case Study of Emerging Patterns in the Second Demographic Transition. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 2) Billari, F.C. – Castiglioni, M. – Martin, T.C. – Michielin, F. – Ongaro, F.: Household and Union Formation in a Mediterranean Fashion: Italy and Spain. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 3) Billari, F.C. and Kohler, H.P.: The Impact of Union Formation Dynamics on First Births in West Germany and Italy: Are There Signs of Convergence? *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 4) Bosveld, W.: Fertility and the Role of Family Strategies: Family Life in Hungary, Italy, the Netherlands and Sweden. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 5) Brown, E. and Dittgen, A.: A Comparison between the Fertility of Married and Unmarried Couples. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 6) Corman, D.: Family Policies, Working Life and the Third in Two Low-Fertility Populations: A comparative Study of Contemporary France and Sweden. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*

- 7) Courgeau, D.: New Approaches and Methodological Innovations in the Study of Partnership and Fertility Behaviour. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 8) Dharmalingam, A. – Baxendine, S. – Pool, I. – Sceats, J.: Pill Discontinuation in New Zealand. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 9) Dourleijn, E. – Liefbroer, A.C. – Beets, G.C.N.: The Measurement of Educational Attainment in the FFS: Comparing the ISCED-classification with Information from Educational Histories in 17 European Countries. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 10) Ekert-Jaffe, O. and Solaz, A.: Does Unemployment Bother the Young Couples? An Output from the French Fertility and Family Survey 1994. *Paper at: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 11) Fraczak, E.: Study of Parallel Careers in Demography with Improvement in Non-parametrical Approaches. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 12) Fux, B. and Baumgartner, A.D.: Impact of Population Related Policies on Selected Living Arrangements. Comparative Analyses on Regional Level in Belgium, the Netherlands, and Switzerland. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 13) Goldscheider, F. – Turcotte, P. – Kopp, A.: Determinants of Women's First Union Formation in the United States, Canada, and Sweden. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 14) Goldschneider, F.K.: Realizing the Potential of FFS with Contextual Data. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 15) Heuveline, P. and Timberlake, J., M.: Toward a Child-Centered Life Course Perspective on Family Structures: Multi-State Early Life Tables Using FFS Data. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 16) Hobcraft, J.: Moving Beyond Elaborate Description: Towards Understanding Choices about Parenthood. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 17) Hullen, G.: The Effects of Education and Employment on Marriage and First Birth. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 18) Istenic, M. – Kveder, D. – Kveder, A.: Differences in Contraceptive Behaviour of Men and Women in Slovenia Regarding Their Partnership and Parenthood History. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 19) Kiernan, K.: An Analysis of FFS Data on Partnership Formation and Dissolution. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 20) Klijzing, E., 2000. Are There Unmet Family Planning Needs in Europe? Family Planning Perspectives, vol. 32 (2): 74-817 & 88.
- 21) Kulakov, V.I. – Vikhlyaeva, E.M. – Nikolaeva, E.I. – Brandrup-Lukanow, A.: Reproductive Behaviour in Women after Induced Abortion and Labour – A Comparison of Russian Cohort Data with FFS Data for Poland, Latvia, and Hungary. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 22) Kveder, A.: Data Quality Issues in the Scope of International Comparison FFS Surveys. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 23) Lazarsfeld, P.F. – Henry, N.W., 1968. Latent Structure Analysis. Boston: Houghton Mifflin.
- 24) Lesthaeghe, R.: Fertility and Partnership Change: FFS Contributions and Requirements for the Future. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 25) Mills, M. and Trovato, F.: A Comparative Analysis of the Effects of Pregnancy in Cohabiting Unions on Formal Marriage in Canada, The Netherlands, and Latvia: A Causal Event History Approach to Interdependent Processes. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*

- 26) Noack, T. and Ostby, L.: Free to Choose – but Unable to Stick with It? Norwegian Fertility Expectations and Subsequent Behaviour for the Following 20 Years. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 27) Oláh, L.S.: Disruption of the First „Parental Union“ in Sweden and Hungary. Focusing on Policy and Gender Effects. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 28) Pinneli, A. – De Rose, A. – Di Giulio, P. – Rossina, A.: Interrelations between Partnership and Fertility Behaviour. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 29) Rallu, J.L. and Kojima, H.: Determinants of Non-Formation of Partnership: A French-Japanese Comparison. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 30) Rivellini, G. and Zaccarin, S.: Fertility Behaviour and Context Effect: How to Take into Account? Some Evidences from Italian FFS Data. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 31) Schoenmaeckers, R. C. and Lodewijckx, E.: Postponement of Age at First and Total Number of Children in Europe. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 32) Schoenmaeckers, R.C. and Lodewijckx, E., 1999. Demographic Behaviour in Europe: Some Results from FFS Country Reports and Suggestions for Further Research. *European Journal of Population* 15: 207-240.
- 33) Stankuniene, V.: Changing Family in Lithuania. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 34) Symeonidou, H.: Greek Fertility Survey: 1983, 1997, 1999. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 35) Thomson, E. – Hoem, J.M. – Vikat, A. – Prskawetz, A. – Buber, I. – Toulemon, L. – Henz, U. – Godecker, A.: Union Commitment, Parental Status, and Sibling Relationships as Sources of Stepfamily Fertility in Austria, Finland, France, and West Germany. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*
- 36) Van Peer, Ch.: Desired and Realized Fertility in Selected FFS-Countries. *Proceeding of conference: FFS Flagship Conference, Brussels, 2000.*

Výsledky Šetření rodiny a reprodukce (FFS)

Dana Hamplová

Metodologické otázky spojené s Šetřením rodiny a reprodukce (FFS)

Šetření FFS se uskutečnilo ve 21 evropských zemích, Kanadě, Novém Zélandu a Spojených státech (velikost vzorků, složení podle věku a pohlaví a dobu šetření ukazuje tabulka uvedená v příloze I). Výzkum se snažil udržet jednotnou metodologii a totožný dotazník pro všechny zúčastněné země. Vzorky byly získány vícestupňovým náhodným výběrem nezávisle pro mužskou a ženskou populaci. Ve vícejazyčných zemích byly distribuovány dotazníky v různých jazycích (ve Švýcarsku, pobaltských republikách a Belgii). Kromě standardního dotazníku měly národní týmy možnost zvážit, zda připojí i nepovinné moduly týkající se migrace a přijatelnosti sociální politiky. Přes snahu udržet jednotnou metodologii výzkumy však byly některé národní týmy nuceny zvolit poněkud odlišný postup a v některých případech byly upraveny i dotazníky, což ztěžuje mezinárodní srovnání.

V *Nizozemí, Polsku a České republice* nebyly vzorky mužů a žen nezávislé. V případě České republiky se jedná o partnery žen, v Nizozemí mohli být dotazováni až tři respondenti z jedné domácnosti (tedy opět partneři, ale i rodič a dítě). Polský vzorek zahrnuje všechny členy domácnosti nad 18 let. Odpovědi mužů z těchto zemí jsou proto jen těžko srovnatelné s odpověďmi mužů z ostatních zemí.

Ve *Finsku a Estonsku* proběhla šetření mužů o několik let později než šetření žen. Finské ženy odpovídaly v roce 1989, finští muži v roce 1992, estonské ženy v roce 1994 a muži v roce 1997. Ve Finsku byly dotazníky pro muže upravené tak, aby se více blížily ostatním zemím, a nejsou proto totožné s dotazníky žen.

V *Belgii* se šetření FFS skládalo ze dvou v podstatě nezávislých výzkumů. První se uskutečnil v roce 1991 ve Flandrech, druhá část proběhla v roce 1992 v bruselském regionu. V druhém případě byly získány reprezentativní vzorky 8 komunit (muži a ženy nizozemsky mluvící, francouzsky mluvící a „evropského původu“ a ženy tureckého a marockého původu). V této publikaci se používají pouze údaje za vlámský vzorek (tj. vzorek z Flander a nizozemsky mluvící respondenti z regionu Brusel). Podobně i v *Estonsku* se vzhledem k vysoké imigraci a velkému počtu přistěhovalých šetření skládalo ze dvou vzorků – jednak původního estonského obyvatelstva a jednak obyvatelstva cizího původu.

Ve *Švédsku a Norsku* neodpovídali lidé určitého věkového rozpětí, ale jen vybrané ročníky. Ve Švédsku byly výsledky FFS propojeny s informacemi z registrů obyvatelstva o příjmech od roku 1968.

Ve *Francii* bylo šetření FFS připojeno ke každoročnímu výzkumu Employment Survey, takže dotazník musel být výrazně zkrácen.

Významný problém je způsoben časovým rozpětím šetření. Tři čtvrtiny zemí uskutečnily šetření mezi roky 1993 a 1997. V některých zemích ovšem proběhla šetření již koncem 80. či koncem 90. let. Z tohoto důvodu se v tomto textu nezpracovávají výsledky z Norska, v němž proběhlo šetření již na konci 80. let.

Předkládaný text přináší pouze základní přehled o výsledcích šetření FFS. Spíše než o vyčerpávající obraz a hlubší rozbor se snaží o prvotní popis demografického chování zkoumaných zemí a základní nástin problematiky, který poslouží jako základ k dalším po-

drobnějším analýzám. V první části se zabýváme odchodem z domova rodičů a zahájením partnerského a sexuálního života. Významnou otázkou je preference manželství či nesezdaných soužití a jejich přeměna v legální manželství a dále stabilita svazků podle jejich typu. V další části se věnujeme reprodukčnímu chování, především počtu dětí, které ženy porodily, struktuře a velikosti rodin, časování a legitimitě dětí. Analyzuje se rovněž souvislost mezi vzděláním, pracovní aktivitou žen a porodností.

Základní výsledky

1. Odchod z domova rodičů

Chceme-li se zabývat rodinným chováním, je třeba začít v okamžiku, kdy se mladí lidé osamostatňují od rodičů. Pro moderní evropské společnosti je typická neolokace, tj. oddělené bydlení a hospodaření nově zakládané rodiny, a partnerské chování proto úzce souvisí s tím, v jakém věku a do jaké míry mladí lidé odcházejí od rodičů.

Respondenti šetření FFS odpovídali retrospektivně na otázku, v kolika letech opustili domov rodičů, což nám umožňuje postihnout případné generační posuny. Ve všech zúčastněných zemích se zmenšoval podíl lidí, kteří opustili domov svých rodičů do 18 let, což je nepochybně důsledek delšího studia a pozdějšího ekonomického osamostatňování. Holanďané, Finové, Francouzi, Rakušané, Švýcaři a obyvatelé Estonska a Litvy opouštějí své rodiče relativně dříve, zatímco Maďaři, Lotyšci, Poláci, ale rovněž i Belgičané, Španělé, Portugalci a Italové žijí se svými rodiči déle. Nejdříve přitom opouštěli rodiče Švýcaři a obyvatelé severovýchodních zemí, nejpozději naopak mladí lidé ze Španělska (viz tabulka 1). Na časném odchodu mladých Švýcarů se podílil i relativně nízký podíl studujících. Zatímco například v sousední Francii a Německu vstupuje do vysokoškolského studia kolem 44 % mladých v příslušném věku, ve Švýcarsku je to přibližně polovina (27 % – údaj z roku 1996). Švýcarský školský systém navíc umožňuje lidem, kteří se rozhodli jít do učení, vstoupit na pracovní trh již v 15 letech, a tak se ekonomicky osamostatnit (učební obory jsou totiž koncipovány jako čtyři dny práce a jeden den školní docházky). Ukazuje se tak základní rozčlenění evropských zemí: Severo- a Západoevropané odcházejí z domova rodičů relativně dříve, zatímco Východo-, Středo- a Jihoevropané později. Věk, ve kterém mladí lidé opouštějí své rodiče, však nelze vysvětlit jen kulturními faktory, ale je třeba vzít v úvahu i ekonomické problémy, například bytovou krizi ve východní a střední Evropě.

Obecně lze výsledky shrnout tak, že evropské ženy, kterým bylo v době šetření mezi 30-35 lety, opustily své rodiče přibližně ve 20,0 letech (bez započítání Španělek a Italek). Nejdříve přitom odcházely z domova ženy ze severovýchodních a pobaltských zemí (s výjimkou Lotyšska). Středo- a východoevropské ženy odcházely přibližně o rok a půl později (viz tabulka 1). Evropské muži, kterým bylo v době šetření mezi 30-35 let, opouštěli své rodiče v průměru ve věku 23,1. Nejpozději z domova odcházeli španělští a italští muži, naopak nejdříve Litevci a Švédové.

Z hlediska mezigeneračního posunu bylo možné země rozčlenit přibližně na dvě základní skupiny. První představují země, v nichž je věk odchodu z domova rodičů od druhé světové války relativně stabilní, jednotlivé generace se v tomto ohledu příliš neliší a mladí lidé tak v podstatě přejímají chování svých rodičů (Maďarsko, Francie, Finsko, Estonsko, Nizozemí, Rakousko, Švédsko, Itálie). Trochu výjimečné se zdají být v těchto zemích ročníky narozené v druhé polovině 50. let, jež dospívaly na přelomu 60. a 70. let a které odcházely z domova o něco dříve než předcházející, ale i následující generace. Právě mladí lidé dospívající na konci 60. let se považují za iniciátory nových demografic-

kých trendů a nejméně tradiční generace, což se projevilo i ranějším odchodu z domova rodičů.

Druhou skupinu tvořily země, v nichž lidé odcházejí z domova o něco později než předcházející generace (Belgie, Česká republika, Lotyšsko, Polsko, Litva, Španělsko, Portugalsko a Švýcarsko). K největšímu posunu přitom došlo u litevských a lotyšských žen, které odcházely z domova o 1,9, resp. o 1,5 roku později. Podobně vysoké zvýšení zažilo i Portugalsko (1,4 roku). Toto rozčlenění zemí vypovídá o mezigeneračním posunu, ne o absolutním věku odchodu z domova. Například přestože Švýcaři narození v 60. letech odcházeli z domova později než ročníky narozené po druhé světové válce (muži o 1,1 roku a ženy o 0,7 roku), patří Švýcarsko stále mezi země s nejnižším věkem odchodu od rodičů.

Tabulka 1: Medián věku, v němž respondenti opustili domov svých rodičů, podle věkových kategorií a země původu.

Země	Věkové kategorie									
	45-49		40-44		35-39		30-34		25-29	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž
Belgie	-	-	-	21,1	22,7	21,3	23,1	21,8	23,7	-
Česká republika	-	-	-	20,6	-	20,8	-	20,8	-	20,5
Estonsko	-	20,6	-	20,0	-	20,2	-	20,2	-	20,6
	(19,9*)		(19,9*)		(20,5*)		(20,5*)		(20,4*)	
Finsko	21,5	19,9	-	19,9	21	19,5	-	19,7	21,6	19,9
Francie	22,2	20,5	21,8	20,5	21,3	19,8	21,9	20	22,5	20,4
Itálie	24,3	22,6	24,3	22,1	25,1	22,3	25,6	23,1	23,1	23,1
Litva	19,1	18,6	18,4	18,7	19,6	19,0	19,7	19,9	21,3	20,5
Lotyšsko	23,5	21,4	23,2	21,1	23,8	20,9	25,2	21,5	24,2	22,9
Maďarsko	-	-	24,2	20,9	24	20,9	24,5	20,7	24,3	21
Nizozemí	-	-	-	19,6	-	19,3	-	19,5	-	20
Polsko	-	22,1	-	22,2	-	22,4	-	22,5	-	22,8
Portugalsko	23,2	21,3	23,1	21,3	23,6	21,4	24,6	21,9	28,5	22,7
Rakousko	22,9	20,7	23,0	20,0	22,0	20,0	22,0	20,0	22,5	20,5
Španělsko	26,1	22,9	24,7	23	24,7	22,4	26	23,3	-	24,2
Švédsko**	-	-	20,2	19,1	-	18,9	20,3	18,4	-	18,8
Švýcarsko	20,3	19,1	20,8	18,8	21,4	19,2	21,5	19,2	21,4	19,8

* Obyvatelstvo cizího původu

** Respondenti ve věku, 43 a 28 let, resp. 43 a 33 let.

Zdroj: FFS

To, že mladí lidé ve východní Evropě opouštějí rodiče později než jejich vrstevníci v západní Evropě, neznamená, že by navazovali později partnerské vztahy nebo začínali s partnerem později žít¹. V bývalých socialistických zemích však musí mnoho párů díky nedostatku vhodného bydlení žít i po svatbě (či zahájení nesezdaného soužití) s rodiči. U mužů se tato tendence projevila v FFS slaběji a zdá se, že pokud byl mladý pár nucený žít s rodiči, častěji bydlel u rodičů ženy. Zcela výjimečná byla v tomto ohledu situace v Lotyšsku, kde podíl mužů a žen, kteří začali před 25. rokem žít s partnerem, převyšoval přibližně o dvě pětiny podíl mužů a žen, kteří odešli z domova.

¹) Pod pojem „partnerství“ se v šetření zahrnovalo manželství a nesezdané soužití. Jednalo se partnera, v němž měl dotazovaný intimní vztah a s kterým žil ve společné domácnosti.

Tabulka 2: Podíl respondentů, kteří před 25. rokem života žili s nejméně jedním partnerem, resp. opustili domov svých rodičů (respondenti ve věku 25-29 let) (v %)

Země	Život s partnerem		Odchod z domova rodičů	
	ženy	muži	ženy	muži
Belgie	75,7	55,9	82,3	63,4
Česká republika	87,6	-	86,9	-
Estonsko	79,0 (87,5*)	-	76,0 (75,0*)	-
Finsko	77,8	52,8	91,0	78,6
Francie	76,1	54,9	86,6	71,2
Itálie	40,7	16,5	64,7	64,1
Litva	76,9	64,3	63,7	66,9
Lotyšsko	80,8	75,6	58,8	53,4
Maďarsko	83,8	56,9	80,6	56,3
Nizozemí	71,3	-	88,9	-
Polsko	74,0	-	62,3	-
Portugalsko	58,5	33,1	60,7	40,7
Rakousko	70,2	52,6	83,1	66,1
Španělsko	53,3	29,0	56,6	36,9
Švédsko	75,7	67,1	97,9	92,5
Švýcarsko	66,5	45,3	94,2	81,9

* – obyvatelé cizího původu

Zdroj: FFS

2. Partnerství

Zakládání rodiny a partnerský život patří k všeobecně sdíleným vzorcům chování bez ohledu na vize, které předpokládají brzký zánik rodiny. Mezi jednotlivými státy však existují rozdíly v tom, kdy mladí lidé začínají s partnerem žít a kolik lidí nikdy nežilo ve společné domácnosti s partnerem, s nímž mělo intimní vztah. Lidé, kteří nežijí s partnerem, mohou představovat tři rozdílné skupiny. Jednak se může jednat o ty, kteří partnera nemají a neměli. Vedle nich však existuje i skupina těch, kteří partnera sice mají, ale bydlí samostatně. K tomu mohou vést ekonomické důvody (nedostatek bytů), objevuje se však i volnější typ partnerství, tzv. LAT (living apart together) neboli oddělené společné bydlení. Lidé spolu sice intimně žijí, ale zachovávají si oddělené domácnosti. Nemusí se tedy nutně jednat o lidi, kteří žádného partnera nemají, ale o ty, kteří s ním z jakýchkoliv důvodů nikdy nežili. Sullerotová 1998 upozorňuje na skutečnost, že LAT se šíří především mezi bohatšími městskými páry.

Šetření ukázalo přetrvávající rozdíly mezi bývalými socialistickými zeměmi a západní Evropou. Zdá se, že lidé z východní a střední Evropy jsou více orientovaní na partnerský život. Je však třeba si uvědomit, že tyto výsledky vypovídají o chování generací, které dospívaly ještě v době existence socialistického režimu a podstatné je, jak se bude z tohoto hlediska chovat nejmladší generace. Je však příliš brzy na to snažit se předvídat, zda mladší lidé ve střední a východní Evropě přejmou chování západoevropských vrstevníků, či zda budou více ovlivněni chováním generací svých rodičů.

Jako lidé nejvíce orientovaní na partnerský život se v šetření FFS projeví Češi a Lotyši. Jen 5 % žen z věkové skupiny 30-34 v ČR do třiceti let nikdy nežilo s partnerem, což vypovídá o téměř univerzálním rozšíření partnerského života. Tyto údaje nemůžeme

porovnat s odpověďmi mužů, neboť se jedná o partnery dotazovaných žen a ne o reprezentativní vzorek mužské populace. Zkušenost s partnerským soužitím získaly do 30 let kromě Čechů nejvíce Lotyšky a Maďarky, nejméně naopak Italky, Polky a Španělky. Z mužů měli zkušenosti s partnerským soužitím nejvíce Lotyši, nejméně naopak Italové, Španělé a Belgičané. Rozdíly mezi muži a ženami odpovídají tradičnímu věkovému rozdílu mezi partnery, kdy si muži berou mladší ženy (viz tabulka 3).

Tabulka 3: Podíl respondentů ve věku 30-34, kteří do 30 let věku nikdy nežili s partnerem ve společné domácnosti (v %)

Země	Ženy	Muži	Rozdíl muži - ženy
Itálie	21,7	43,5	21,8
Polsko	15,2	-	12,3
Portugalsko	14,1	27,1	13,0
Španělsko	13,8	28,2	14,4
Švýcarsko	11,5	20,6	9,1
Finsko	10,9	-	-
Litva	10,9	10,2	0,7
Francie	10,6	17,5	6,9
Estonsko	9,7 (5,1*)	-	-
Rakousko	9,5	20,4	10,9
Nizozemí	8,7	-	13,9
Švédsko	7,4	14,3	6,9
Belgie	6,8	26,8	20
Maďarsko	5,4	16,5	11,1
Lotyšsko	5,2	12,1	6,9
ČR	5	-	-

* – obyvatelé cizího původu

Zdroj: FFS

Manželství – nesezdané soužití²

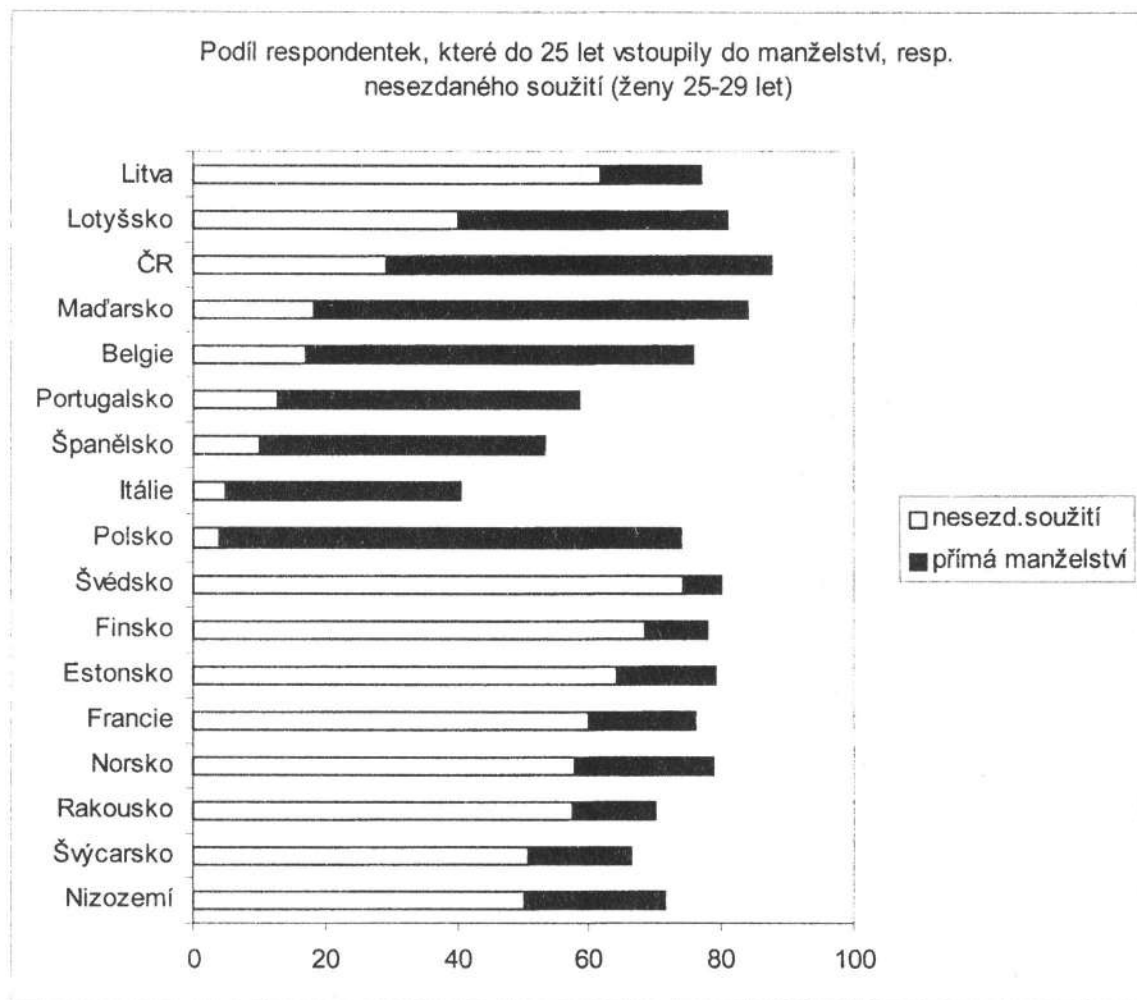
Zatímco dříve představovalo univerzální formu partnerského soužití manželství, jedním z typických rysů demografického chování evropských populací je pokles sňatečnosti a rozšíření tzv. nesezdaných soužití. Tradiční model svatba – společné soužití – početí dítěte ztratil jednoznačně dominantní postavení a stále větší počet mladých lidí začíná s partnerem žít bez sňatku. Manželství uzavírají později, často až po početí dítěte, pokud jej vůbec uzavřou. Ač se často staví do protikladu tradiční manželství a nesezdané soužití, je třeba si uvědomit, že pod pojem nesezdaného soužití se zahrnuje několik různých typů partnerských soužití, které je třeba rozlišovat. Nesezdaná soužití lze klasifikovat do 6 skupin:

- 1) Soužití mladých lidí před uzavřením sňatku „na zkoušku“. Páry neodmítají tradiční manželství, ale chtějí si život s partnerem nejdříve „vyzkoušet“ a zjistit, zda je partner pro manželství vhodný.

²⁾ Za nesezdaná soužití se považuje intimní soužití partnerů ve společné domácnosti bez uzavření legálního manželství.

- 2) Soužití mladých svobodných lidí do 35 let, kteří žijí ve společné domácnosti, ale neplánují uzavřít sňatek ani v pozdější době. Jedná se o nesezdané soužití kratší než 10 let. Tito lidé mohou nakonec sňatek uzavřít nebo se rozejít, vzhledem ke krátkému trvání a vysokému podílu dvojic, které se rozejdou, je nelze považovat za alternativu stabilního celoživotního svazku.
- 3) Dlouhodobá nesezdaná soužití svobodných, která trvají více než 10 let. Jedná se o svazek nahrazující manželství.
- 4) Soužití rozvedených partnerů, kteří již nechtějí uzavírat další sňatek.
- 5) Přechnodné svazky lidí, kteří soužití nepovažují za příliš závazné. Jedná se o krátkodobá, opakovaná soužití.
- 6) Soužití starších lidí důchodového věku, často ovdovělých. V případě starších lidí souvisí nesezdaná soužití často se snahou uchovat si vdovský důchod.

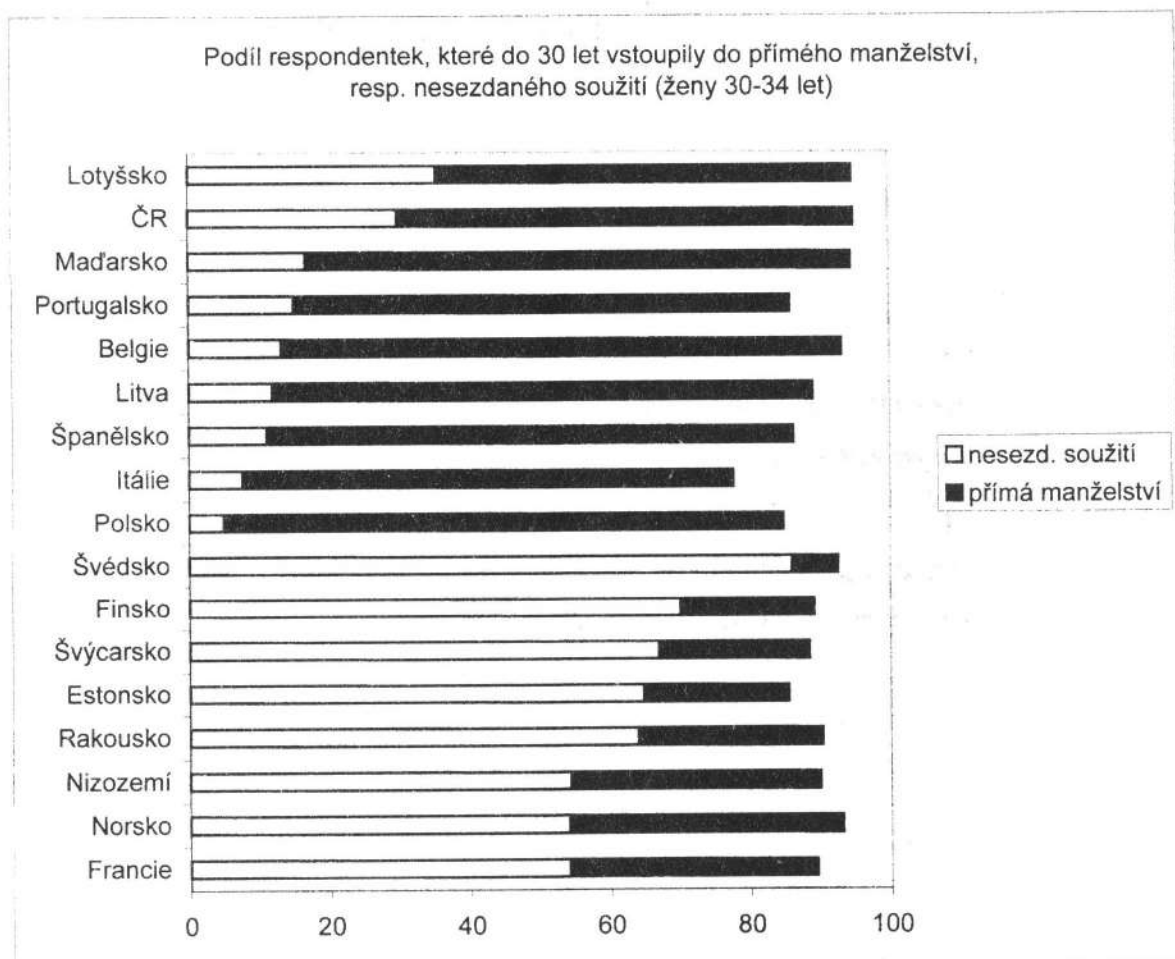
Graf 1

Estonsko – původní obyvatelstvo

Zdroj: FFS

Graf 2

Estonsko – původní obyvatelstvo

Zdroj: FFS

Ač se nesezdaná soužití šíří ve všech evropských zemích, v některých společnostech jednoznačně převažují přímá manželství a život v manželství (například v Polsku), zatímco v jiných jsou neformální svazky běžné a výjimečná jsou spíše přímá manželství (např. ve Švédsku).

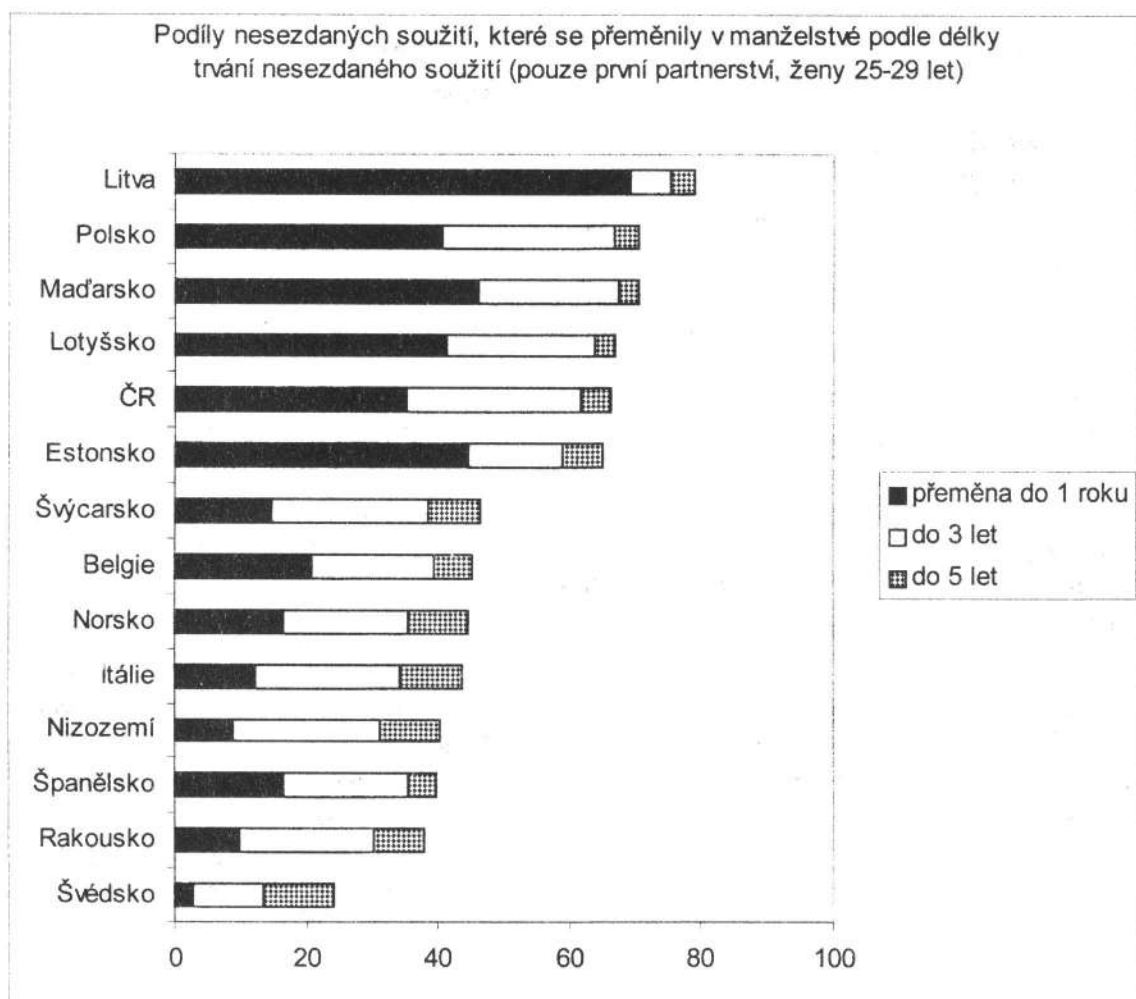
Z hlediska rozšíření tzv. přímých manželství a nesezdaných soužití se v datech FFS opět projevil jasný rozdíl mezi bývalými socialistickými zeměmi a převažujícími tendencemi v západní Evropě. V zemích západní Evropy představovalo převažující formou prvního partnerského soužití nesezdané soužití a do přímého manželství vstupovala jen menšina respondentů. Nejvíce nesezdaných soužití přitom bylo možné nalézt v severských zemích (zvláště Švédsku), Švýcarsku a Rakousku. Výjimku představovaly v Západní Evropě Španělsko, Itálie, Portugalsko a Belgie (Vlámové), tedy relativně religiózní země. Na rozdíl od zbytku západní Evropy nedošlo v těchto zemích k tomu, že by byl pokles sňatečnosti kompenzován nesezdanými soužitími.

V zemích bývalého socialistického bloku převažovali lidé, kteří vstupovali přímo do manželství, ač podíl nesezdaných soužití v mezigeneračním srovnání rostl. To, že převažující formou prvního partnerského soužití je tzv. přímé manželství, v nich platilo i o nej-

mladší věkové skupině (viz grafy 1,2). Lidé z bývalého socialistického bloku jsou tedy nejen více orientovaní na partnerský život, ale rovněž dávají přednost jeho tradičnější podobě – manželství.

Dlouhodobější nesezdaná soužití lze nalézt především ve Švédsku a do určité míry i v Rakousku (viz grafy číslo 3,4). O tom, že nesezdané soužití je chápáno spíše jako zkouška před uzavřením sňatku než jako alternativa k celoživotnímu manželství, svědčí fakt, že i v zemích, kde je nesezdané soužití značně rozšířeno, platí, že pokud se nerozpadne, je často přeměněno na legální manželství. Možná překvapuje, že v Belgii a Španělsku je podíl zachovaných nesezdaných soužití relativně velký. Je třeba si však uvědomit, že v těchto zemích jsou nesezdaná soužití spíše výjimečná a zdá se, že se pro ně rozhodují spíše lidé, kteří odmítají výraznějším způsobem sňatek a nesezdané soužití chápou jako alternativu k manželství.

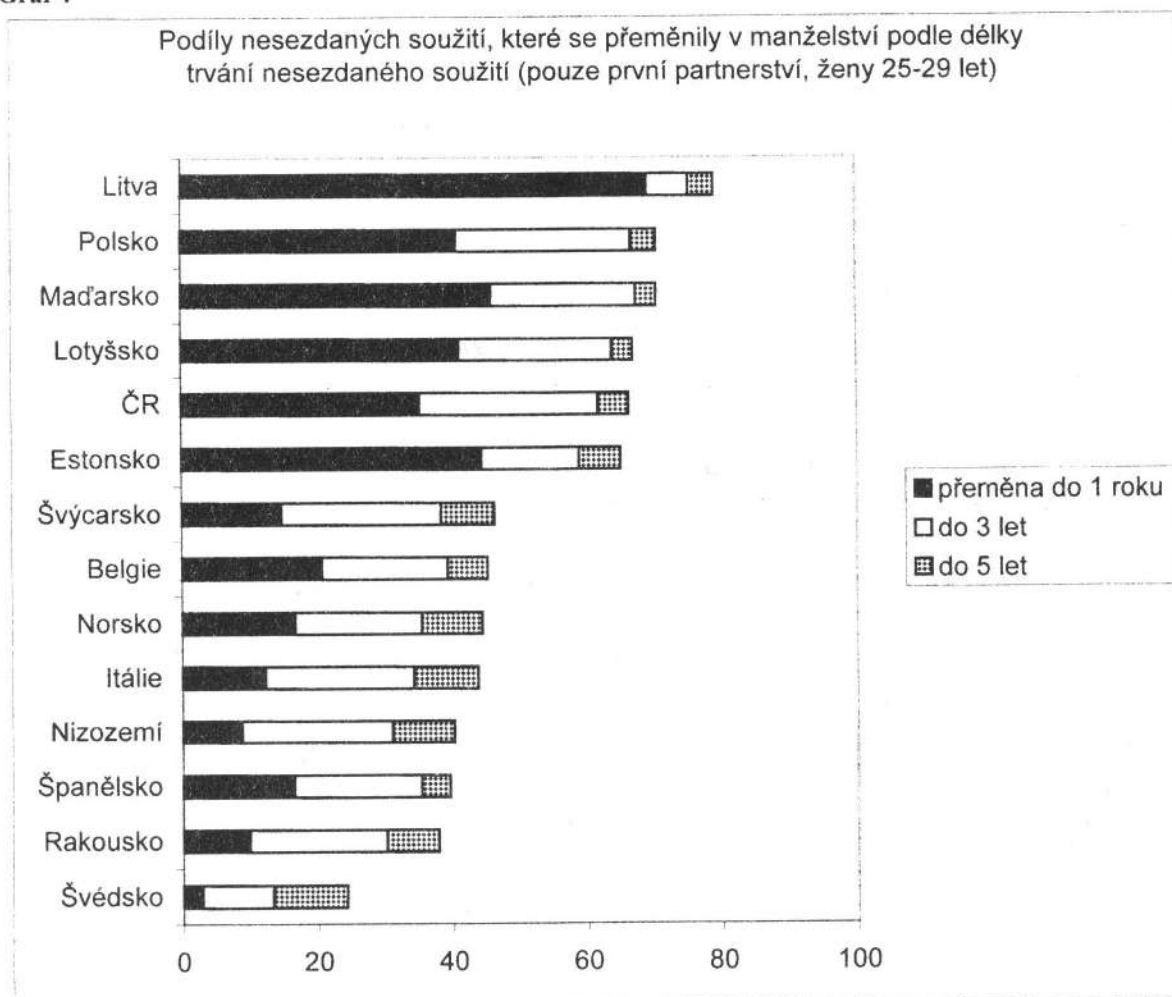
Graf 3

Zdroj: FFS

Graf 4

Zdroj FFS

Nesezdaná soužití

Nesezdaná soužití se někdy označují za ekvivalent manželství se všemi jeho typickými znaky s výjimkou uzavření formálního svazku. Empirické studie však poukazují na to, že nesezdaná soužití nemohou být obecně ztotožňována s manželstvím, neboť existují rozdíly mezi charakterem manželských dvojic a dvojic žijících v nesezdaném soužití. Většina těchto studií však nerozlišuje jednotlivé typy nesezdaných soužití a je otázkou, zda se rozdíly mezi partnerskými dvojicemi týkají všech nesezdaných soužití, nebo jestli se jednotlivé typy nesezdaných soužití liší (například dlouhodobá nesezdaná soužití od těch s kratším trváním, opakovaná soužití od párů, v nichž oba partneři žijí s prvním partnerem atd.)

Schoen, Weinick [1993] srovnávali novomanželské páry s nově ustavenými nesezdanými soužitími a potvrdili, že v tomto případě existují rozdíly mezi dvojicemi. V případě nesezdaných párů se v jejich studii projevila vyšší homogenita z hlediska vzdělání, ale menší například z hlediska věku nebo náboženského vyznání. Autoři tuto skutečnost vysvětlují tím, že nesezdaná soužití bývají méně stabilní a trvalá, partneři kladou větší důraz na dosažený status (vzdělání), který lze v krátkodobém vztahu lépe zužitkovat.

Další studie poukazují na rozdíl mezi manželstvím a nesezdaným soužitím obecně, nejen tedy v případě krátkých nesezdaných soužití, ale i dlouhodobých. Například Blackwell, Lichter [2000] proto vytvořili hypotézu „dvojitého výběru“. „Vhodné“ dvojice vstoupí do manželství, ať přímo či po období nesezdaného soužití. „Méně vhodné“ dvojice zůstávají v nesezdaných soužití. To dokládají odkazy na empirické studie, podle nichž se manželské a nesezdané dvojice liší v postojích, chování, ale i dalších sociodemografických charakteristikách partnerů. Lidé v nesezdaném soužití méně přijímají tradiční rodinné hodnoty a mužské a ženské role [Rindfuss, VandenHeuvel 1990, cit. dle Blackwell, Lichter 2000], méně dbají na tradiční dělbu rolí v domácnosti [South, Spitze 1994, cit. dle Blackwell, Lichter 2000], chtějí méně dětí a je menší pravděpodobnost, že vytvoří pevný a dlouhý vztah [např. Bumpass, Sweet 1989, cit. dle Blackwell, Lichter 2000]. V nesezdaných soužití lze rovněž najít spíše jedince s nižším vzděláním, méně stabilním zaměstnáním a nižším příjmem [Manning, Lichter 1996; McLanahan, Casper 1995, cit. dle Blackwell, Lichter 2000].

Podle některých autorů jsou rozdíly v manželských a nemanželských partnerských dvojicích logické z toho hlediska, že jiný typ svazku vyžaduje jiného partnera [Schoen, Weinick, 1993]. Lidé v nesezdaném soužití berou svazek méně závazně a méně se v něm angažují, což znamená, že mohou mít nižší požadavky na případného partnera než lidé v manželství. Nezávaznost spojená s nesezdaným soužitím umožňuje jednak partnera „otestovat“ před vstupem do manželství, ale zároveň dovoluje navazování přechodných svazků a menší zodpovědnost při výběru partnera.

Manželství – přežitek?

Šetření FFS ovšem nezjišťovalo jen reálné chování, ale rovněž i postoje a hodnoty. Otázka, zda je manželství přežitá instituce, byla položena jen v některých zemích. Jasně se ukázalo, že ženy přikládají manželství vyšší význam než muži. Za přežitou instituci manželství označovali nejčastěji Španělé, což může být překvapivé vzhledem k tomu, že jen malý podíl respondentů deklaroval, že žil v nesezdaném soužití. Ukazuje se zde výrazný rozdíl mezi relativně tradičním chováním a netradičními hodnotami. Naopak nejméně často označovali manželství za přežitek Poláci. Relativně menší podporu tomuto názoru vyslovovali i Švýcaři. V Nizozemí se respondentům kladl odlišný dotaz, a to zda je manželství jen formální smlouvou (souhlasila přibližně čtvrtina respondentů do 30 let) a zda teprve manželství vztah činí úplným. Přesvědčení, že teprve manželství činí vztah úplným, souvisel úzce s věkem, a to možná překvapivě: mladší lidé souhlasili častěji. Je zajímavé, že právě mladá generace, která se v realitě méně řídí tradičními hodnotami, považuje manželství za důležitější. Možná se v těchto odpovědích odráží jen vyšší idealismus mladých lidí.

Sexuální život

Otázka na věk při prvním sexuálním styku nebyla kladena ve všech zúčastněných zemích, a tak nemůžeme podat vyčerpávající srovnání. Stejně jako v případě manželství a nesezdaných soužití, věku při začátku prvního soužití s partnerem a odchodu z domova se vyčlenily dvě skupiny zemí. Polsko, Španělsko a Belgie se projeví i v této otázce jako země se spíše tradičnější morálkou, kde mladí lidé začínají sexuálně žít později.

Tabulka 4: Souhlas s názorem, že manželství je přežitá instituce (v %)

Země	Věková kategorie											
	20-24						25-29					
	ženy			muži			ženy			muži		
	ano	ne	neví	ano	ne	neví	ano	ne	neví	ano	ne	neví
Španělsko	21,1	76,5	2,4	28,2	68,0	3,8	19,8	77,3	3,0	28,2	68,9	2,8
Lotyšsko	16,7	72,8	10,5	18,9	61,7	19,3	17,3	69,5	13,2	19,1	67,2	13,6
Maďarsko	12,0	78,6	9,4	17,4	76,5	6,1	14,0	78,9	7,1	16,5	74,7	8,8
ČR	11,8	81,0	7,2	-	-	-	8,2	88,0	3,8	-	-	-
Itálie	11,6	85,9	2,5	15,3	79,6	5,1	12,9	85,5	1,6	19,0	76,4	4,6
Švýcarsko	8,2	76,0	15,8	12,4	65,6	22,0	10,2	74,1	15,7	18,0	65,4	16,6
Polsko	6,0	78,4	15,6	-	-	-	6,7	80,4	13,0	-	-	-

Zdroj: FFS

Tabulka 5: Manželství činí partnerství úplným (Nizozemí, ženy v %)

	Věkové kategorie					
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-42
Souhlas	63,0	65,0	56,0	48,0	49,0	47,0
Nesouhlas	30,0	28,0	39,0	46,0	46,0	48,0
Neví	7,0	7,0	5,0	6,0	5,0	5,0

Zdroj: FFS

Tabulka 6: Medián věku při prvním sexuálním styku – ženy

	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
ČR	17,8	17,6	18,1	18,2	18,4	-
Francie	18,4	18,3	18,5	18,6	19,5	19,5
Estonsko	18,4	19,3	19,1	19,9	19,6	20,4
	(18,4*)	(19,4*)	(19,9*)	(20,3*)	(21,0*)	(21,3*)
Lotyšsko	18,5	19,2	20,0	20,0	20,4	20,8
Švýcarsko	18,6	18,6	18,7	18,7	19,4	20,2
Belgie	19,1	19,1	19,3	19,6	-	-
Litva	19,5	20,1	20,8	20,8	21,4	21,5
Polsko	19,6	20,6	20,5	20,7	20,9	20,9
Portugalsko	19,8	19,8	19,7	20,0	20,6	21,5
Španělsko	20,1	19,7	20,0	20,9	22,4	23,2
Itálie	21,7	20,2	19,4	19,8	20,4	21,4

* – obyvatelé cizího původu

Zdroj: FFS

Tabulka 7: Medián věku při prvním sexuálním styku – muži

	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Portugalsko	17,4	17,5	17,0	17,2	17,2	17,5
Francie	17,9	17,6	17,8	18,0	18,1	18,5
Lotyšsko	18,2	18,4	18,8	18,8	18,9	19,0
Švýcarsko	18,3	18,2	18,4	18,7	18,8	19,5
Litva	18,6	19,0	19,9	19,8	20,3	20,4
Itálie	18,7	18,4	18,0	18,2	18,2	18,8
Španělsko	18,7	18,5	18,5	18,6	18,8	20,2
Belgie	18,9	19,0	19,0	19,9	-	-

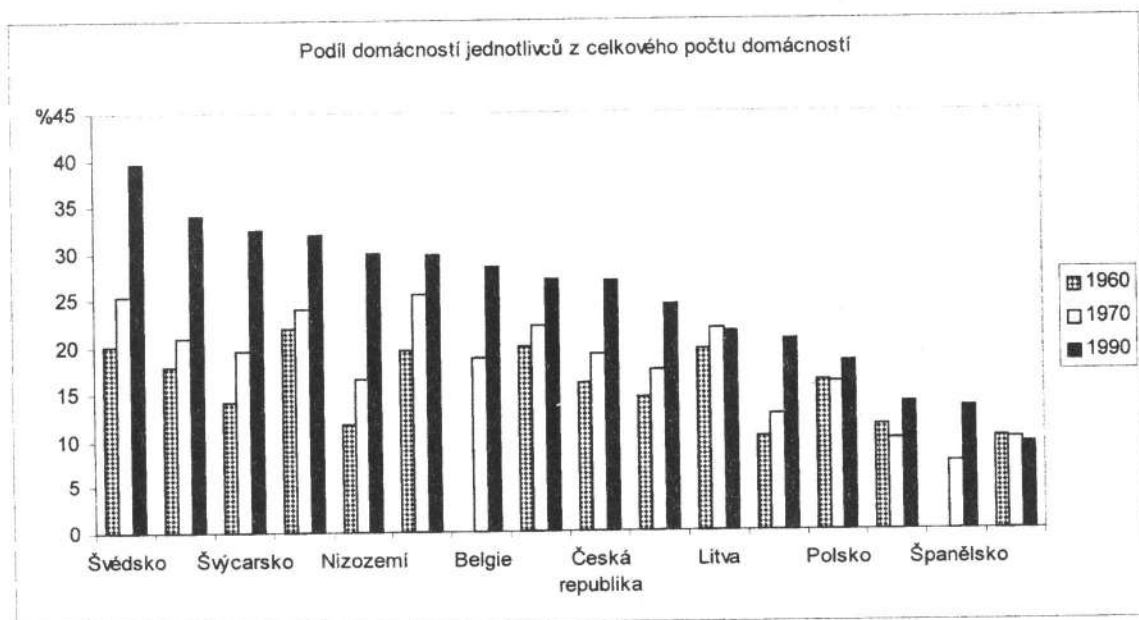
Zdroj: FFS

Domácnosti jednotlivců

Ne všichni lidé se však rozhodují pro partnerský život, případně naleznou vhodného partnera či svazek udrží. Pro západní Evropu byl charakteristický i rostoucí počet jednočlenných domácností. Podíl jednočlenných domácností se mezi lety 1960 a 1990 zvýšil v západních zemích v šetření zastoupených v průměru o 85 %, v zemích bývalého sovětského bloku však rostl jejich podíl mnohem pomaleji a v některých se naopak snižoval (např. Lotyšsku).

Nárůst podílu jednočlenných domácností souvisí jednak s rostoucí délkou života a nadúmrtností mužů ve vyšším věku, ale rovněž i s vyšším podílem mladých lidí, kteří žijí sami. Podle šetření FFS, které však nezahrnovalo starší věkové kategorie, žili sami nejčastěji mladí lidé (ženy ve věku 20-24 let³, muži ve věku 25-29). Počet jednočlenných domácností se pak později snížil a vzrostl až ve vyšším věku. Obecně přitom platí, že muži žijí sami častěji než ženy.

Graf 5

Zdroj: FFS

³) Výjimku představovaly španělské ženy, které později odcházejí z domova a díky tomu jich žilo nejvíce samo až v kategorii 25-29 let.

Počátkem 90. let žilo samo nejvíce lidí v severských zemích (Švédsku, Norsku, Finsku) a ve Švýcarsku, nejméně naopak v Lotyšsku, Španělsku a Polsku. Nejvyšší relativní nárůst jednočlenných domácností od 60. let zažilo Nizozemí (cca o 150%) a Švýcarsko (cca o 130%).

3. Stabilita a rozpady partnerských svazků

V předchozí části jsme se zabývali otázkou vzniku a časování partnerských vztahů. V moderní společnosti k této problematice nepochybně patří i rozpad partnerských vztahů a otázky rozvodovosti. To, nakolik se manželství i jiné typy soužití rozpadají, je důležitou charakteristikou každé společnosti. Vypovídá to totiž o oslabování závazku ve vztahu k druhým, rostoucím individualismu i neochotě se omezovat ve prospěch druhých. Hodnocení tohoto jevu může být pochopitelně různé. Někteří autoři oceňují novou svobodu, neboť lidé již nemusejí být uvězněni v pasti nešťastných manželství, na druhou stranu je však nepochybné, že rozvod je psychicky náročná záležitost s negativními dopady, že časté střídání partnerů vede k povrchnějším vztahům a ke ztrátě schopnosti pevný partnerský vztah budovat. Samostatnou otázkou pak zůstává socializace dětí v nestabilním prostředí.

Domov rodičů

Partnerské a rodinné chování, očekávání, normy a hodnoty jsou ovlivněny zkušenostmi z dětství. Ti, kteří prožili dětství s více sourozenci, dávají přednost větším rodinám a stejně platí, že svazky lidí, kteří vyrostli v rozvrácených rodinách, se častěji rozpadají.⁴ Sociální dědičnost rozvodovosti se vysvětluje různými faktory. Jedním z klasických výkladových schémat je, že vyrůstajícím dětem chybí model druhého rodiče. Dcery osamělých matek nevědí, jak jednat s osobami mužského pohlaví, chlapi si naopak nejsou jisti tím, jakou roli by měli hrát jako muži. Autorita v neúplných rodinách je navíc často oslabena a děti jsou méně sociálně přizpůsobivé. Wolfinger [2000] však upozorňuje na to, že v sociální dědičnosti rozvodů hraje významnou roli především psychologická zkušenost s rozpadem rodinné struktury, ne chybějící model druhého rodiče, neboť děti ovdovělých rodičů, které rovněž vyrůstaly s jen jedním rodičem, mají nižší pravděpodobnost, že se jejich svazek rozpadne, než ti, jejichž rodiče se rozešli. Zdá se tedy, že na sociální dědičnost rozvodovosti působí stres přímo spojený s rozpadem rodiny.

Počet rozpadlých rodin se od 2. světové války neustále zvyšuje a zkušenost s rozvodem či rozchodem rodičů či s opakovanými partnerstvími rodičů získává stále více dětí. FFS v tomto ohledu nepřineslo žádné překvapivé a nové výsledky. Z respondentů ve věku 20-24 let zažil rozchod rodičů přibližně dvojnásobný podíl než z respondentů o 25 let starších. Relativně nejvyšší nárůst těch, kteří zažili rozvod rodičů, přitom mělo Polsko, což ovšem není dané vysokou rozvodovostí, ale spíše téměř nulovým podílem respondentů ve věku nad 45 let, jejichž rodiče se rozvedli (viz tabulka 8).

Nejvíce se museli s rozchodem svých rodičů vyrovnávat obyvatelé Lotyšska a Estonska, kde tuto zkušenost získala přibližně čtvrtina z respondentů ve věku 20-24 let. Nejméně rozvodů naopak zažili respondenti z katolických zemí Itálie, Polska, Španělska a Portugalska (kolem 5 % z nejmladší generace). Podobné rozdíly ovšem nelze připsat jen odlišné kulturní orientaci, ale i rozvodové legislativě.

⁴) O vlivu, který má na manželské chování dětí rozvod jejich rodičů, viz Amato 1996; Bumpass, Martin, Sweet 1991; Diekmann, Engelhardt 1999; Wolfinger 1999.

Tabulka 8: Podíl respondentů, jejichž rodiče se rozvedli (resp. zaniklo jejich nesezdané soužití) do 15 let věku respondenta.

	Věková kategorie									
	20-24		25-29		30-34		35-39		40-44	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
ČR	-	14,8	-	14,2	-	11,4	-	9,0	-	10,5
Estonsko	-	24,0	-	20,8	-	20,6	-	12,2	-	10,0
		(25,2*)		(19,9*)		(14,6*)		(8,3*)		(5,3*)
Francie	10,8	11,5	7,3	8,4	6,9	7,8	5,6	5,1	4,3	3,6
Itálie	1,2	2,3	1,2	1,8	0,6	1,8	0,9	1,5	1,5	1,5
Litva	14,8	17,7	14,5	14,8	13,4	13,4	10,6	10,9	7,4	6,7
Lotyšsko	24,2	24,9	21,6	23,8	17,1	19,3	14,7	11,8	11,3	13,4
Maďarsko	12,7	16,5	9,7	13,1	10,5	12,2	6,1	8,3	6,1	7,7
Nizozemí	-	6,3	-	6,8	-	4,8	-	2,3	-	2,7
Polsko	-	5,3	-	3,9	-	2,2	-	2,2	-	0,8
Portugalsko	5,1	7,1	6,8	6,2	4,5	4,8	2,9	4,5	3,9	4,7
Rakousko	15,4	14,9	12,0	12,1	9,9	6,2	7,6	5,0	8,8	6,6
Španělsko	4,8	6,1	1,8	2,9	2,2	2,0	1,0	1,3	0,8	1,9
Švédsko		16,9	16,4	19,6	8,9	11,9	-	10,0	-	8,0
Švýcarsko	12,5	12,3	8,3	9,2	7,4	7,8	5,3	6,3	4,9	6,9

* obyvatelstvo cizího původu

Zdroj: FFS

Podobné závěry platí i o stabilitě vlastních partnerských vztahů v jednotlivých zemích. Nejméně se rozpadala první partnerství ve Španělsku, Polsku, Itálii, Portugalsku a Belgii. Jedná se o země z hlediska partnerského chování poměrně tradiční s relativně stabilními partnerskými svazky, a to především manželskými. V těchto zemích se do patnácti let rozpadlo méně než 10 % prvních svazků (bez ohledu na formu soužití)⁵. Naproti tomu nejméně stabilní byly svazky ve Švédsku, kde jen šest z deseti respondentek ve věku 30-34 let žilo po deseti letech se svým prvním partnerem, 40 % prvních svazků se rozpadlo (viz graf v Příloze I). Vysoký podíl rozpadlých svazků zaznamenalo rovněž Lotyšsko, Estonsko a Švýcarsko. ČR patřila mezi země se „střední rozvodovostí“, kde se rozpadlo přibližně 15 % prvních partnerství.

Tabulka 9: Rozpad prvních partnerství (manželství a společných soužití) podle délky trvání partnerství (ženy ve věku 30-34 let, v %)

Země	Doba trvání partnerství															
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Maďarsko	6,3	11,1	17,5	18,3	19	19	19	20,6	21,4	22,2	-	-	-	-	-	-
Švédsko	4,8	12,2	18,6	23,4	26,5	30,7	33,3	35	37,1	38,9	40	40,3	40,6	41,1		
Rakousko	1,9	4,7	8,7	11,3	13,2	14,7	15,6	17	17,9	19,3	20,1	20,5	20,9	21,8	22	22
Finsko	1,7	4,5	7,7	12,3	14,9	16,3	18	19	20,1	21,4	22,3	23	23,3	23,4	23,5	
Francie	3,5	6,1	11,1	13,3	14,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lotyšsko	3,6	7,2	11,8	14,4	19,2	20,7	23,3	25	27,2	28,4	29,8	30,5	32	32,9	33,2	33,4
Španělsko	1,4	1,7	2,2	3,5	4,4	4,8	5,3	6,3	6,6	6,7	6,7	7	7,4	7,4	7,6	-
Belgie	0,5	1,2	1,9	3	3,9	4,7	6,4	7	8,1	8,5	9,3	9,7	10	10	10,4	-
Nizozemí	1,6	5	8,9	10,8	12,2	14	15,7	16,2	17,2	18	18,2	18,2	18,3	18,4	18,4	18,5

⁵ Odpovědi žen ve věku 30-34 let.

Tabulka 9 – pokračování

Země	Doba trvání partnerství															
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Švýcarsko	2,5	8,6	14,5	17,7	21,4	22,6	23,7	24,5	25,7	26,9	27,3	27,7	27,7	28,1	28,1	-
Polsko	1,2	2,2	2,8	3,5	4,1	5	5,3	5,6	7,1	7,1	7,5	7,5	7,5	7,8	-	-
ČR	1,9	3,5	5,6	7,6	8,4	10,2	11,2	12,1	12,6	13,4	14,5	14,5	15,8	15,8	-	-
Itálie	0,7	1,1	2	2,2	2,5	2,7	3,2	3,4	3,7	3,7	3,8	4,2	4,3	4,6	-	-
Estonsko*	-	3,1	6,5	13,4	17,1	18,9	22	25,3	26	28,4	31,8	-	-	-	-	-
Litva	1,2	4,2	6,1	8,9	11	12,6	14,8	16,2	17,6	18,3	18,5	19	19,2	19,4	-	-

* původní obyvatelstvo

Zdroj: FFS

Z hlediska průměrného počtu partnerství, vystřídalily nejvíce partnerů ženy ze Švédska, Lotyšska a Estonska, ale rovněž České republiky. Je třeba si však uvědomit, že to nevypovídá o střídání sexuálních partnerů, ale počtu partnerů, s nimiž žili. Z mužů vystřídali nejvíce partnerek Švédové a Lotyši. Nejstabilnější byla partnerství v tradičních katolických zemích (Portugalsku, Španělsku, Itálii, Polsku), tedy v zemích tradičních i z hlediska sňatkového chování. Respondenti Belgie a Španělska uváděli nejmenší průměrný počet partnerství a méně lidí zde žilo s více než jedním partnerem (viz tabulka 10).

Tabulka 10: Průměrný počet partnerských soužití podle věku a pohlaví.

Země	Věkové kategorie					
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
	ženy					
Belgie	0,5	0,9	1,0	1,1	-	-
ČR	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,2
Estonsko	0,8 (0,9*)	1,0 (1,1*)	1,2 (1,2*)	1,2 (1,3*)	1,3 (1,3*)	1,3 (1,3*)
Finsko		1,0	1,1	1,1	1,1	1,1
Francie	0,5	0,9	1,0	1,0	1,1	1,0
Itálie	0,1	0,6	0,9	0,9	1,0	1,0
Litva	0,6	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1
Lotyšsko	0,7	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3
Maďarsko	0,7	1,0	1,1	1,2	1,2	-
Nizozemí	0,4	0,9	1,1	1,2	1,1	-
Polsko	0,5	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0
Portugalsko	0,2	0,5	0,7	0,8	0,8	0,8
Rakousko	0,5	0,9	1,1	1,2	1,2	1,2
Španělsko	0,3	0,7	0,9	1,0	1,0	1,0
Švédsko	0,9	1,2	1,4	1,3	1,4	-
Švýcarsko	0,5	1,0	1,1	1,2	1,2	1,1

Tabulka 10: Průměrný počet partnerských soužití podle věku a pohlaví (pokračování).

Země	Věkové kategorie					
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
	muži					
Belgie	0,2	0,8	1,0	1,0	-	-
Finsko	-	0,9	-	1,1	-	1,2
Francie	0,3	0,8	1,0	1,1	1,1	1,0
Itálie	0,1	0,3	0,7	0,9	1,0	0,9
Litva	0,4	0,9	1,1	1,2	1,1	1,2
Lotyšsko	0,5	1,0	1,1	1,2	1,3	1,3
Maďarsko	0,3	0,8	1	1,1	1,2	-
Portugalsko	0,1	0,4	0,6	0,7	0,8	0,8
Rakousko	0,3	0,8	1,0	1,2	1,2	1,2
Španělsko	0,1	0,5	0,9	1,0	1,0	1,0
Švédsko	-	1,1	1,3	-	1,3	-
Švýcarsko	0,3	0,8	1,0	1,2	1,2	1,2

* obyvatelé cizího původu

Zdroj: FFS

Rozvody a rozpady nesezdaných soužití

Stabilita svazků souvisí s typem soužití. Nejméně stabilními svazky byla nesezdaná soužití. Jako nejstabilnější se naopak projevila přímá manželství bez předchozího života na zkoušku, která se rozpadala relativně méně než manželství uzavřená po nesezdaném soužití. O tom, že strategie „testování partnera“ před sňatkem v nesezdaném soužití je úspěšná, by se dalo částečně uvažovat jen v případě Nizozemí a Lotyšska, v dalších zemích však byla nejstabilnější přímá manželství. Tuto skutečnost dokumentují grafy v příloze II.

Skutečnost, že manželství uzavřená po určitém období života na zkoušku mají vyšší rozvodovost a jsou méně stabilní než přímá manželství, potvrzují mnohé studie⁶. Někdy se proto hovoří o tzv. efektu nesezdaného soužití (cohabitation effect). Efekt nesezdaného soužití se uplatňuje přibližně během prvních deseti let manželství, poté se rozvodovost přímých i nepřímých manželství vyrovnává.

Efekt nesezdaného soužití se často připisuje skutečnosti, že pro nesezdané soužití se rozhodují nekonvenční a méně tradiční partneři, u nichž hrozí vyšší riziko manželské nestability [Bennett et al., 1988; Booth, Johnson 1988, Bumpass et al, 1991, DeMaris, Leslie 1984; DeMaris, Rao, 1992; Teachman et al., 1991]. Ne všechny studie ovšem toto vysvětlení potvrzují – jiní autoři proto efekt nesezdaného soužití vysvětlují tím, že sama zkušenost s nesezdaným soužitím vyvolává individualistické postoje a oslabuje závazek vůči manželství, a tak perspektivy budoucího manželství narušuje sama skutečnost předchozího nesezdaného soužití [Thomson, Colella, 1992; Waite et al., 1986].

* * *

⁶) Balakrishnan, Rao, Lapierre-Adamcyk, Krotki 1987; Bennett, Blanc, Bloom 1988; Booth, Johnson 1988; Bumpass, Sweet, 1989; Demaris, Leslie, 1984; DeMaris, Rao 1992; Teachman, Polonko 1990; Teachman, Thomas, Paasch 1991; Thomson, Colella 1992 [cit. dle DeMaris 1993]

V předchozí části jsme se pokusili vytvořit základní přehled a klasifikaci zemí tak, jak se jeví v šetření FFS. Evropské země je možné rozčlenit do dvou základních skupin. Jednak země relativně tradiční, kde mladí lidé zůstávají relativně dlouho u svých rodičů. Převažujícím typem soužití je zde přímé manželství, do něhož lidé vstupují v relativně vyšším věku. Partnerské svazky v těchto zemích jsou relativně stabilní. Kromě zemí jižní Evropy (Itálie, Španělska a Portugalska) lze do této skupiny zařadit rovněž katolické Polsko a Belgii (vlámsky mluvící část populace).

Druhou skupinu představují severské země spolu s částí západní Evropy (Švýcarsko, Rakousko a Nizozemí). V těchto zemích jsou lidé méně zaměřeni na partnerský život a dávají přednost nesezdaným soužitím na úkor manželství.

Země střední Evropy a pobaltské země představují přechodový typ.

4. Reprodukční chování

V předchozí části jsme věnovali pozornost partnerskému chování, v této části se zabýváme výsledky FFS, které se týkají reprodukce (počet dětí, struktura a velikost rodin, časování dětí, plánovaný počet dětí atd.). Část informací tohoto druhu lze získat ze sčítání lidu, pohybů a bilancí obyvatelstva či jiných demografických statistik, výběrová šetření však umožňují postihnout jemnější rozdíly a odhalit hlubší sociální souvislosti podobných údajů, a proto podávají nenahraditelné informace. Díky nim můžeme řešit nejen otázku, jak demografická změna probíhá, ale i její příčiny a souvislosti.

Průměrný počet dětí podle FFS

Nejprve si klademe otázku, zda se liší jednotlivé země nejen podle průměrné velikosti rodin, ale i podle podílu rodin různé velikosti. Důležitý není jen prostý průměr dětí na jednu ženu, ale rovněž i podíl jedno-, dvou- či vícedětných rodin.

Nejvyšší průměrný počet dětí uváděly respondentky z Polska a Francie především díky vyššímu počtu více než dvoudětných rodin. Nejnížší průměrný počet dětí měly naopak respondentky z Lotyšska a Švýcarska. Ve Švýcarsku bylo možné připsat nízký průměrný počet dětí vysoké bezdětnosti. Naproti tomu v Lotyšsku nízký průměrný počet dětí souvisel s vysokým podílem žen s jen jedním dítětem.

Tabulka 11: Podíly žen podle počtu živě narozených dětí (ženy ve věku 40-44 let, v %)

	Počet dětí					průměrný počet dětí na 1 ženu
	1	2	3	4+	0	
ČR	15,0	52,9	22,2	5,0	4,9	2,1
Finsko	21,8	39,7	17,5	7,7	13,3	1,9
Francie	22,3	33,3	24,6	12,1	7,7	2,2
Litva	23,5	48,0	12,2	4,1	12,2	
Lotyšsko	27,8	48,0	13,4	3,9	6,9	1,8
Maďarsko	24,7	49,8	9,6	5,2	10,7	1,9
Nizozemí	16,0	43,0	17,0	7,0	17,0	1,9
Polsko	20,9	39,9	19,6	13,5	6,1	2,2
Portugalsko	21,9	45,0	16,5	8,6	8,1	2,0
Rakousko	23,9	41,2	20,6	6,7	7,6	2,0
Španělsko	13,1	48,1	19,9	8,4	10,5	2,1
Švédsko	13,5	45,4	22,0	7,6	11,5	2,0
Švýcarsko	15,3	42,4	16,1	5,8	20,4	1,7

Zdroj: FFS

Ve všech zkoumaných zemích převažoval dvoudětný model rodiny. Zatímco však v některých byl jasně dominantní, v jiných byla převaha dvoudětného modelu méně zřejmá. Z hlediska počtu dětí, které se ženám narodily, bylo možné země roztrždit do několika skupin. Zde se vychází z údajů za ženy ve věku 40-44 let, neboť lze předpokládat, že v tomto věku již ukončily svou reprodukci a další dítě mohou mít jen výjimečně. Jedná se tedy o generaci matek mladých dívek, které v dnešní době začínají svoji plodnost. Je třeba rovněž zdůraznit, že hovoří-li se zde o rodině, nejedná se o rodinu v pravém smyslu slova (tedy svazek otce, matky a dítěte), ale o podíly matek s dětmi. Data FFS tak, jak byla při zpracování tohoto textu k dispozici, neumožňovala odlišit úplné rodiny s oběma biologickými rodiči, rodiny s jedním nevlastním rodičem a rodiny neúplné.

- 1) *Francie a Polsko představovaly země s relativně velkými rodinami, zatímco bezdětnost byla v těchto zemích nízká.* Ve Francii dvě děti porodila jen třetina žen, téměř dvě pětiny žen mělo tři nebo více dětí, každá osmá dokonce čtyři nebo více. V těchto zemích byl ovšem zároveň vyšší podíl žen jen s jedním dítětem. Zdá se, že dvoudětný model nebyl v těchto zemích příliš populární a že ženy volily buď velkou rodinu, nebo jen jedno dítě. Do této skupiny by bylo možné zařadit ještě *Finsko a Rakousko*, kde byly větší rodiny zastoupeny především rodinami třídětnými. Průměrný počet dětí na ženu byl ve Finsku nižší především díky vyššímu podílu bezdětných žen.
- 2) *Další skupinu představovaly země se středními, spíše většími rodinami.* V těchto zemích jasně převažoval dvoudětný model, ale podíl třídětných rodin nebyl zanedbatelný, jednodětné rodiny nebyly příliš rozšířené. Dvoudětný model byl nejrozšířenější v *České republice*, kde dvě děti porodila více než polovina žen (53%). Pokud měly ženy jiný počet dětí než dvě, pak to byly spíše tři děti než jedno. Podíl velkých rodin (čtyři děti a více), ale i bezdětnost byly minimální. V podstatě se dá konstatovat, že v České republice se dvoudětný model rodiny rozšířil univerzálně celou populací. Ve *Švédsku a Španělsku* byl rovněž nízký podíl jen jednodětných rodin a vysoký podíl dvou a třídětných rodin, na rozdíl od České republiky byly ovšem v obou zemích rozšířenější velké rodiny, ale rovněž zůstal větší podíl žen bez dětí. Je třeba si však uvědomit, že tato data vypovídají o chování žen ve věku 40-44 let a nejsou v nich tedy zahrnuty novější demografické trendy, díky nimž došlo v ČR a Španělsku k prudkému poklesu porodnosti.
- 3) *Malé rodiny byly typické především pro Maďarsko a Lotyšsko.* V obou zemích převažoval dvoudětný model a pokud ženy volily jiný počet dětí, většinou měly dítě jen jedno. Podíl tří- nebo vícedětných rodin byl velice nízký. V Maďarsku byla zároveň vyšší bezdětnost – každá desátá žena ve věku 40-44 let neprodila dítě.
- 4) *Poslední skupinu představují země s vysokou bezdětností, menšími rodinami a nízkým podílem žen, které porodily tři a více dětí.* Ve *Švýcarsku a Nizozemí* se bezdětnost žen ve věku 40-44 let pohybovala okolo jedné pětiny. Přibližně stejný podíl žen mělo tři nebo více dětí.

Velikost rodiny, vzdělání a zaměstnanost žen

Obvykle se předpokládá, že jak časování narození dítěte, tak celkovou plodnost významně ovlivňuje rostoucí vzdělání a zaměstnanost žen. Na tom, že vzdělanější ženy často rodí méně dětí a jejich mateřská dráha začíná později, se podílí nejen délka studia a přípravy na zaměstnání, ale i skutečnost, že vzdělanější ženy mají lepší pracovní vyhlídky a mnohdy kreativnější a lépe placenou práci než ženy s nízkým vzděláním a mateřství se u nich setkává s větší konkurencí. Teoretické vysvětlení mezi plodností a zaměstnaností žen rozpracoval především Garry Becker. Becker vychází z ekonomických pojmů a předpokládá, že

poptávka po dětech závisí na jejich relativní ceně a celkovém příjmu. Relativní náklady na děti jsou přitom významně ovlivněny změnami v ceně času žen, protože cena času matky je nejvýznamnější částí nákladů, například v USA podle Beckerova odhadu představuje čas matky přibližně 2/3 všech nákladů na dítě [Becker 1993:140]. Becker vidí v růstu výdělečné síly žen během posledních sta let hlavní důvod k tomu, že se zvyšuje zaměstnanost vdaných žen a snižuje plodnost. Vzhledem k tomu, že vzdělání souvisí s příjmem i pracovním postavením, mělo by být i ono zároveň i důležitým predikátorem plodnosti.

Ačkoliv data FFS jednoznačně potvrdila vztah mezi věkem, kdy se ženě narodí první dítě, a vzděláním matky, souvislost mezi vzděláním a počtem narozených dětí byla složitější. Ve většině zemí opravdu platilo, že vzdělanější ženy měly méně dětí. Existovaly však z této tendence výjimky. Představovaly je především Belgie, Maďarsko a Lotyšsko, kde měly vyšší počet dětí ženy s nižším, ale i nejvyšším vzděláním.

V dalších zemích se ovšem souvislost mezi stupněm dosaženého vzdělání a plodností prokázala, např. v Polsku zůstalo z žen narozených na přelomu 40. a 50. let ve 40 letech bezdětných 4,3 % se základním vzděláním, 9,1 % se středním a 10,0 % s vysokoškolským. Ve Francii nebyl mezi různě vzdělanými ženami rozdíl, pokud se vdaly, ale vzdělanější ženy zůstávaly častěji svobodné. V případě České republiky rovněž platilo, že vzdělanější ženy měly v průměru méně dětí. Z vysokoškolaček měla tři nebo více dětí každá desátá, zatímco z žen s maturitou již přibližně každá šestá a z žen s nižším vzděláním již přibližně každá třetí. Dalo by se očekávat, že vysokoškolačky budou dávat přednost jednoduché rodině, případně budou častěji bezdětné, ale podobné tendence se neprojeví. Vysokoškolačky se naopak ukázaly silně orientované na dvoudětný systém rodiny. Nižší průměrný počet dětí je tak v jejich případě způsoben především zaměřením na dvoudětný model rodin a nízký podíl větších rodin.

Tabulka 12: Průměrný počet dětí narozených ženám ve věku 40-44 let podle vzdělání ženy.

Země	Mezinárodní klasifikace ISCED*		
	0-2	3-4	5-6
Belgie	2,1	1,6	1,2
Finsko	2,0	1,9	1,6
Švédsko	2,1	2,0	2,0
Francie	2,4	2,0	1,9
Španělsko	2,2	2,0	1,4
Lotyšsko	2,0	1,9	2,1
Polsko	2,6	2,0	1,6
Nizozemí	2,1	2,0	1,4
Belgie*	1,9	1,8	2,3
Rakousko*	1,7	1,8	1,6
ČR	2,2	2,0	1,9

Zdroj: FFS

ISCED (International Standard Classification of Education) je mezinárodní klasifikace vzdělanostních úrovní vytvořená organizací UNESCO, která rozlišuje 7 úrovní vzdělání.

Úroveň 0 – předškolní vzdělávání

Úroveň 1 (primární) – 1. stupeň základní školy

Úroveň 2 (nižší střední) – 2. stupeň ZŠ, první ročníky víceletých gymnázií

Úroveň 3 (vyšší střední) – střední a učňovské školy, rekvalifikační kursy ukončené zkouškou

Úroveň 4 – nástavbové studium, učební obory po absolvování střední školy, pomaturitní studium

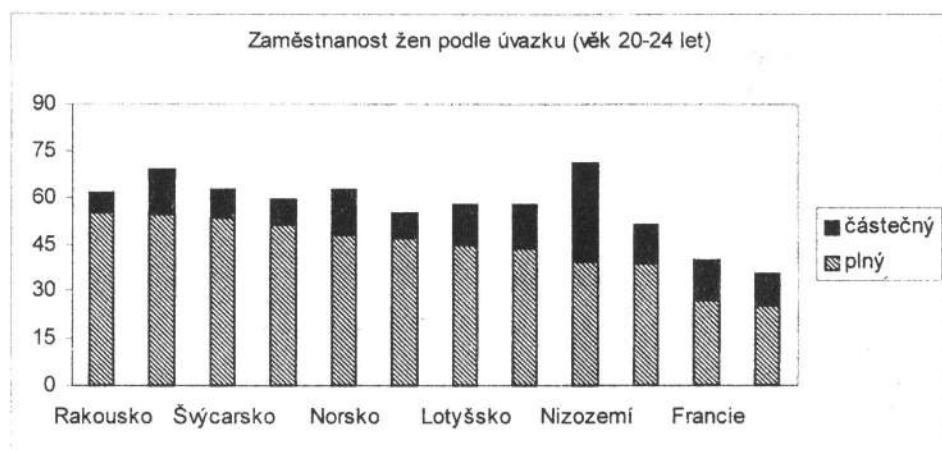
Úroveň 5 – bakalářské, magisterské studium, vyšší odborné školy

Úroveň 6 (vyšší vzdělání univerzitního typu) – doktorské studium, bývalá vědecká příprava

* Ženy ve věku 35-39 let

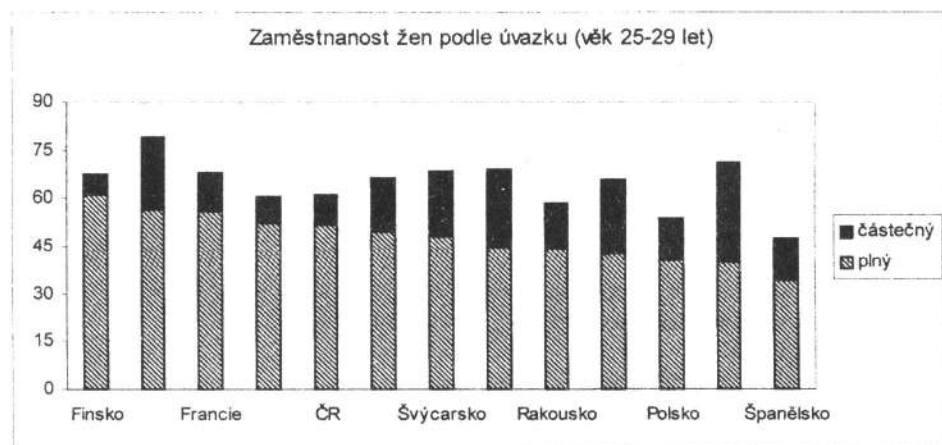
Ač ženy častěji nastupují do placených zaměstnání a tradiční role ženy v domácnosti je oslabena ve většině evropských společností, jednotlivé státy se významně lišily podílem pracujících žen, případně tím, zda ženy pracovaly na plný či částečný úvazek, který jim dovoluje skloubit jak placené zaměstnání, tak tradiční roli v domácnosti. Nejvyšší zaměstnanost byla v šetření FFS mezi českými a finskými ženami. Obecně platí, že na plný úvazek byly zaměstnané častěji ženy v bývalém socialistickém bloku, západoevropské ženy dávaly přednost částečnému úvazku. Například ve Švédsku nebo Rakousku pracovala na plný úvazek jen přibližně polovina z žen, které měly placené zaměstnání. Výjimku představovaly již zmíněné Finky, Francouzky a Belgičanky. Na vysokém podílu žen pracujících na plný úvazek se v zemích bývalého socialistického tábora nepochybně podílí ekonomická realita, kdy mnohé rodiny potřebují druhý příjem. Svoji roli však sehrál i fakt, že zaměstnanost žen patřila mezi preferovaná téma sociální politiky některých socialistických zemí a kulturní tendence tehdy vzniklé, jsou zachovány dodnes.

Graf 6

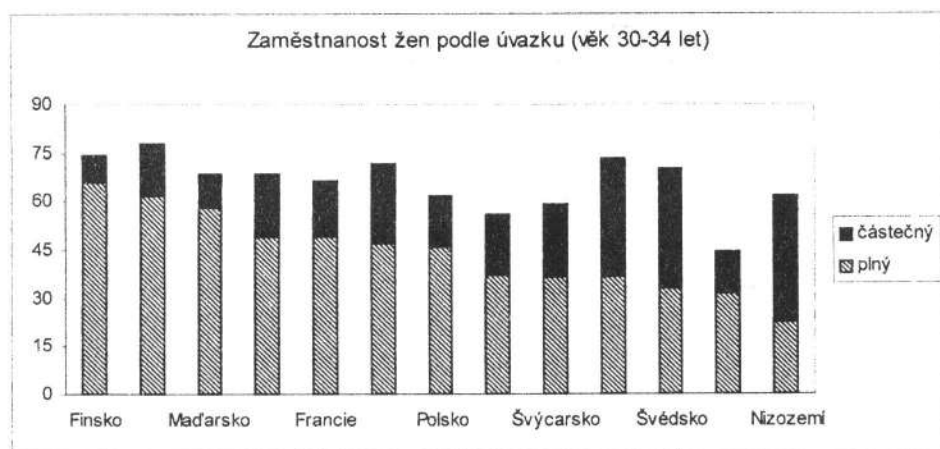
Zdroj: FFS

Graf 7

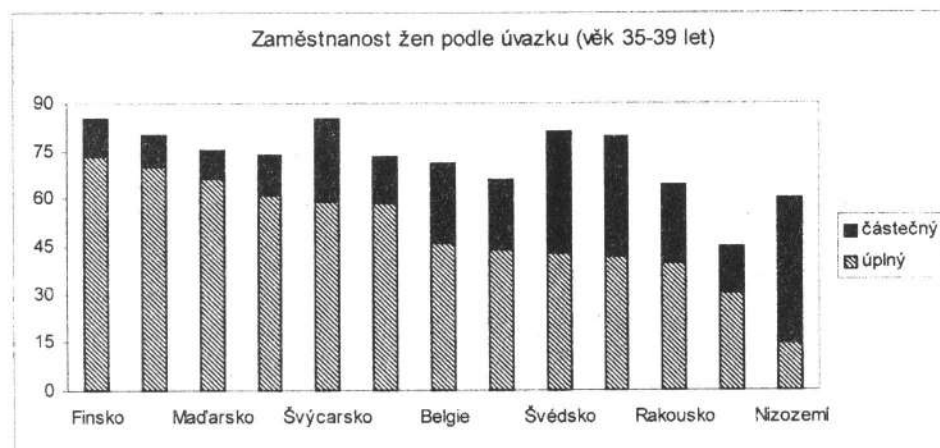
Zdroj: FFS

Graf 8

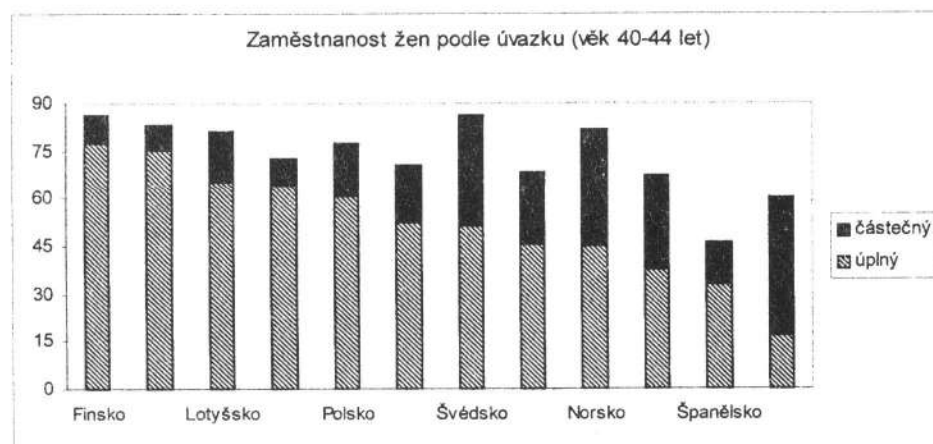
Zdroj: FFS

Graf 9

Zdroj: FFS

Graf 10

Zdroj: FFS

Zaměstnanost žen úzce souvisí s rodinným cyklem, a obecné tendence zaměstnanosti je proto třeba doplnit údaji o věku nejmladšího dítěte. Údaje o věku nejmladšího dítěte byly rozříděny do 3 kategorií: 0-2, 3-6 a 7-12 let.

Ženy s dítětem mladším tří let pracovaly nejčastěji v Belgii. Nejméně obvyklá byla naopak práce žen s dítětem do tří let v Rakousku, Švýcarsku a Španělsku. Nizozemské ženy se sice v podílu celkově zaměstnaných matek s dítětem do dvou let věku zařadily přibližně do středu, jen výjimečně však pracovaly na plný úvazek.

Čím později se dítě ženě narodilo, tím byla vyšší pravděpodobnost, že žena bude pracovat. Svědčí to jednak o skutečnosti, že ženy více orientované na pracovní sféru narození dítěte (dětí) odkládají, možná to však naznačuje, že starší a zkušenější ženy umějí lépe skloubit obě role dohromady a mají více prostředků, jak zajistit péči o dítě (například placené hlídání).

S dětmi do 6 let zůstávaly doma nejčastěji Švýcarky, Nizozemky a Španělky. Nejčastěji naopak pracovaly Finky.

Pokud však nejmladší dítě dosáhlo školního věku, pracovalo již něco mezi 70-90 % žen. Výjimku představovaly španělské ženy, z nichž pracovala přibližně čtvrtina. Nejvíce zaměstnané byly naopak opět Finky a dále Švédky a Češky.

Tabulka 13: Zaměstnanost žen, které mají dítě ve věku 0-2 roky (v %)

Země	Věk ženy								
	20-24			25-29			30-34		
	velikost úvazku			velikost úvazku			velikost úvazku		
	úplný	částečný	celkem	úplný	částečný	celkem	úplný	částečný	celkem
Belgie	31,7	27,6	59,3	40,4	28,3	68,7	44,4	26,7	71,1
ČR	28,6	7,7	36,3	31,0	10,9	41,9	42,8	9,8	52,6
Finsko	-	-	-	27,0	1,6	28,6	27,5	8,1	35,6
Francie	29,7	8,3	38,0	47,0	8,6	55,7	36,0	21,6	57,7
Lotyšsko	36,0	10,5	46,5	30,9	18,6	49,5	33,3	14,0	47,4
Maďarsko	27,1	3,2	30,3	33,7	4,7	38,4	27,5	5,8	33,3
Nizozemí	6,0	25,0	31,0	4,0	33,0	38,0	4,0	43,0	47,0
Polsko	21,6	10,8	32,4	27,3	10,6	37,9	27,5	12,9	40,4
Rakousko	9,0	5,1	14,1	11,9	8,9	20,8	12,6	11,3	23,9
Španělsko	16,5	8,7	25,2	19,2	5,8	25,0	27,1	13,9	41,0
Švédsko	18,1	13,9	31,9	21,9	28,6	50,5	17,4	36,1	53,5
Švýcarsko	6,8	9,6	16,4	11,7	23,1	34,8	14,1	22,7	36,7

Zdroj: FFS

Tabulka 14: Zaměstnanost žen, které mají dítě ve věku 3-6 let

Země	Věk ženy								
	20-24			25-29			30-34		
	velikost úvazku			velikost úvazku			velikost úvazku		
	úplný	částečný	celkem	úplný	částečný	celkem	úplný	částečný	celkem
Belgie	-	-	-	37,4	33,4	70,8	39,8	29,5	69,3
ČR	49,4	9,4	58,8	48,5	10,2	58,7	51,6	17,5	69,0
Finsko	-	-	-	70,0	10,0	80,0	77,2	11,2	88,3
Lotyšsko	37,1	4,8	41,9	53,9	13,2	67,1	44,5	22,6	67,1
Maďarsko	50,0	3,2	53,2	61,0	8,5	69,5	61,0	11,4	72,4
Nizozemí	-	-	-	8,0	35,0	42,0	10,0	44,0	54,0
Polsko	31,7	19,5	51,2	41,3	16,8	58,2	45,1	18,1	63,3
Rakousko	33,7	32,8	66,5	30,1	29,0	59,2	25,1	23,2	48,3
Španělsko	26,5	14,8	41,3	15,6	15,6	31,2	21,6	12,2	33,8
Švédsko	18,5	22,2	40,7	23,0	38,1	61,1	27,8	49,8	77,6
Švýcarsko	-	-	-	18,9	24,6	43,5	21,6	25,5	47,2

Zdroj: FFS

Tabulka 15: Zaměstnanost žen, které mají dítě ve věku 7-12 let

Země	Věk ženy					
	25-29			30-34		
	velikost úvazku			velikost úvazku		
	plný	částečný	celkem	úplný	částečný	celkem
Belgie	50,3	21,7	72,1	38,5	25,0	63,5
ČR	74,8	6,4	81,2	72,1	17,1	89,3
Finsko	77,4	12,9	90,3	78,0	5,9	83,9
Lotyšsko	55,6	16,7	72,2	56,3	17,2	73,6
Maďarsko	62,7	7,8	70,5	70,4	10,5	80,9
Nizozemí				7,0	47,0	54,0
Španělsko	22,6	9,5	32,1	26,8	11,8	38,5
Švédsko	66,7	16,7	83,3	36,9	42,3	79,3
Švýcarsko				25,2	26,7	52,0

Zdroj: FFS

Časování dětí

Podle demografické statistiky je průměrný věk žen při narození prvního dítěte ze sledovaných zemí nejvyšší v Nizozemí, Švýcarsku a Francii, nejnižší v Polsku, Lotyšsku a Maďarsku. Projevuje se tak rozdíl mezi bývalými socialistickými zeměmi s nižším věkem prvorodiček a zeměmi západní Evropy. Od 60. let se v bývalém socialistickém bloku rozšířil tzv. východoevropský model demografického chování typický univerzální sňatečností při nízkém průměrném věku snoubenců. Zdá se, že v polovině 90. let zůstaly rozdíly mezi východní a západní Evropou zachovány. Zatímco v bývalých socialistických zemích se první dítě rodilo ženám v průměru ve věku 23 let, v západní Evropě byl průměrný věk prvorodičky přibližně 27 let. Česká republika představovala z tohoto hlediska přechodový typ a průměrný věk prvorodiček se přibližoval rychleji standardu západní Evropy.

Tabulka 16: Průměrný věk matek při narození prvního dítěte

	1975	1980	1985	1990	1995
Belgie	24,1	24,6	25,5	26,5	26,4
ČR	22,5	22,4	22,4	22,5	23,3
Finsko	24,7	25,7	26,1	26,8	27,4
Francie	24,2	24,9	25,9	27,0	-
Lotyšsko	-	22,9	23,0	22,7	23,0
Maďarsko	21,9	22,4	22,6	22,5	23,2
Nizozemí	25,0	25,6	26,5	27,6	28,6
Polsko	22,7	23,0	23,3	23,0	22,8
Rakousko	24,1	24,6	25,5	26,2	26,5
Španělsko	25,3	25,1	25,8	26,8	28,4
Švédsko	24,5	25,5	26,1	26,3	-
Švýcarsko	-	26,3	-	27,6	-

Zdroj: Demografická statistika, cit. dle FFS – Standard Country Report

Významnou vypovídací hodnotu má rovněž podíl žen, kterým se první dítě narodilo po třicátém věku a které tedy z tradičního hlediska děti odkládají. Vysoký podíl žen odkládající porod prvního dítěte až po třicátém věku života nenapovídá jen o relativně nízké budoucí plodnosti, protože na větší počet dětí ženám nezbude čas, ale naznačuje rovněž nižší preferenci dítěte a mateřství pro ženy a vyšším důrazu na seberealizaci a kariéru.

Nejvyšší podíl prvorodiček nad 30 let byl v polovině 90. let ve Švýcarsku a Nizozemí, kde se matkám nad 30 let narodila téměř třetina prvních dětí. Naproti tomu v Polsku nebo Lotyšsku se jednalo o necelých 10 % dětí. V České republice se v roce 1995 jednalo o přibližně každou šestou prvorodičku, do roku 1999 se však jejich podíl zvýšil na 20 %.

Tabulka 17: Podíl prvních dětí, které se narodily ženám po dosažení 30. roku života

Země	1990	1995
Švýcarsko	30,7	
Nizozemí	30,6	33,3
Švédsko	23,1	
Finsko	22	26,4
Španělsko	20,5	34,8
Francie	19,2	
Belgie	16,2	
Maďarsko	15,1	17,6
ČR	14,0	16,8
Rakousko	13,1	20,1
Lotyšsko	8,26	8,35
Polsko	7,6	7,3

Zdroj: Demografická statistika, cit. dle FFS – Standard Country Report

Interval mezi narozením prvního a druhého dítěte

Ze zemí, za něž máme údaj k dispozici, měly nejkratší interval mezi narozením prvního a druhého dítěte ženy z Belgie, kterým se druhé dítě narodilo v průměru 28 měsíců po narození prvního dítěte. Tyto výsledky lze připsat vysoké zaměstnanosti belgických žen, a to

i matek malých dětí. Relativně krátký interval mezi narozením prvního a druhého dítěte tak belgickým ženám umožňuje zkrátit dobu, po níž přerušují zaměstnání. Největší věkový rozdíl mezi prvním a druhým dítětem měly naopak ženy španělské (38,6 měsíců).

Medián rozdílu mezi prvním a druhým dítětem se snižuje s věkem matky. V datech se odráží trend, že mladší ženy se snaží zkrátit celkovou dobu věnovanou péči o dítě, a zabránit tak znehodnocení své kvalifikace.

Tabulka 18: Medián věkového rozdílu mezi prvním a druhým dítětem (v měsících)

Země	Věk											
	20-24		25-29		30-34		35-39		40-44		průměr	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	19	22	25	26	30	30	30	31	43	32	29,4	28,2
ČR	25	33	33	33	35	35	30	33	33	32	31,2	33,2
Finsko		24	30	27		34	37	40		36	33,5	32,2
Francie	30	28	34	33	35	39	39	37	36	39	34,8	35,2
Lotyšsko	24	22	26	27	31	31	37	42	46	45	32,8	33,4
Rakousko	25	28	31	30	38	35	37	34	39	35	34	32,4
Španělsko	28	27	37	43	39	43	43	42	39	38	37,2	38,6

Zdroj: FFS

Kolik dětí očekávají mladí lidé?

Šetření FFS zjišťovalo i počet dětí, který mladí lidé chtějí mít. Velký podíl mladých lidí na tuto otázku nedovedlo odpovědět. V některých zemích (Polsku, Lotyšsku, Finsku, Švýcarsku a České republice) nebyla celá pětina žen ve věku 25-29 let schopná uvést plánovaný počet dětí. Ve srovnání s nižší věkovou skupinou (20-24 let) tak vzrostl podíl nerozhodných. Mladí lidé sice vstupují do života s relativně jasnými představami o budoucím životě, ale realita původní plány často zpochybní.

Mladí lidé plánovali více dětí, než odpovídá úhrnné plodnosti v daných zemích, nejvíce dětí plánovaly v průměru Švédky (2,6), nejméně naopak Rakušanky (1,9), Češky a Belgičanky (2,0) (viz tabulka 19). Plánovaná bezdětnost byla mezi mladými lidmi do 30 let nízká (do 5 %), výjimku představovala jen nejmladší věková kategorie z Belgie, kde neochotu mít dítě deklarovalo 16 % žen, a Polsko, kde dítě nechtěla přibližně desetina mladých mužů i žen.

To, že mladí lidé deklarují relativně vysoký průměrný počet dětí, lze jen stěží interpretovat jako náznak budoucího zvýšení porodnosti, neboť longitudinální výzkumy naznačují, že natalitní plány jsou značně nestabilní. Například podle studie Heatona a Jacobsona [1999] celá pětina dotázaných změnila během 6 let názor na to, zda chtějí mít děti, nebo zda chtějí zůstat bezdětnými (většinou se lidé, kteří původně dítě chtěli, rozhodli děti nemít nebo se přesunuli do kategorie nerozhodných). Jiné studie poukazují na skutečnost, že v prostředí s dlouhodobě nízkým počtem dětí v rodině mladí lidé předpokládají v rodině vyšší počet dětí, než je běžný standard v dané společnosti, ale následná realita vede často ke změně představ o ideálním počtu dětí [Fialová, Tuček 1997].

Tabulka 19: Průměrný chtěný počet dětí

	20-24		25-29	
	ženy	muži	ženy	muži
Belgie	1,8	1,5	2	1,8
ČR	1,8	1,7	2	1,7
Finsko	-	-	2,3	2,1
Francie	2,1	2,1	2,3	2,3
Lotyšsko	2,1	2,1	2,2	2,1
Nizozemí	2,3	2,1	2,2	2,2
Polsko	1,7	1,7	2,1	1,8
Rakousko	1,9	1,9	1,9	1,9
Španělsko	2,2	2,2	2,2	2,1
Švédsko	2,4	-	2,6	2,3
Švýcarsko	2,2	1,9	2,3	2,2

Zdroj: FFS

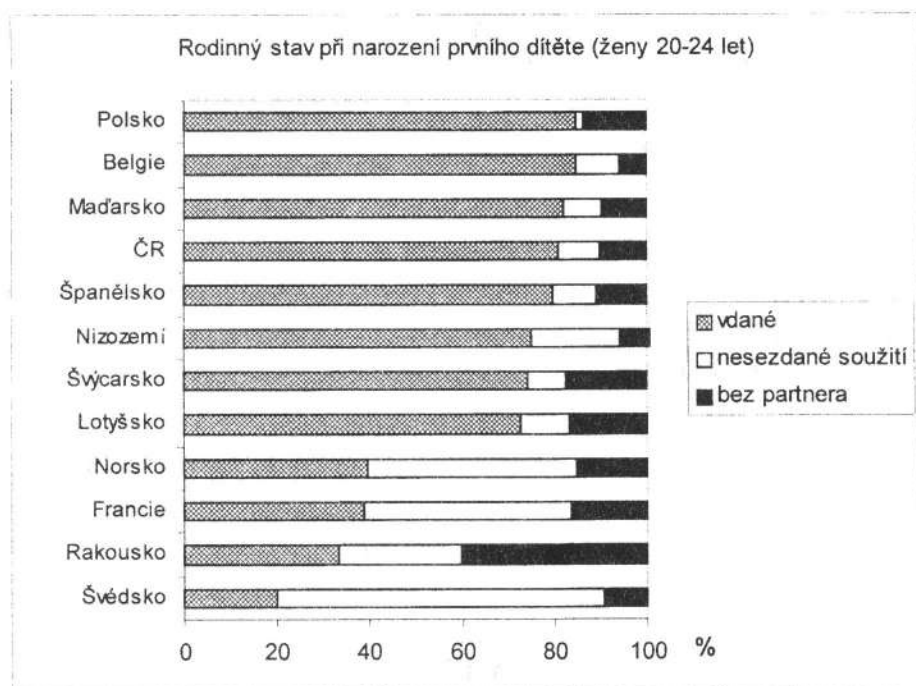
Rodinný stav matky při narození prvního dítěte

Z demografických statistik je zřejmé, že od konce 60. let stoupá počet dětí narozených mimo manželství. Z velké části se tento nárůst vysvětluje jako důsledek rozšíření nesezdaných soužití, poukazuje se však i na to, že nemanželskou plodnost může negativně ovlivňovat i sociální politika. Obvyklá data demografické statistiky však nedovolují rozlišit mezi tím, zda se jedná o svobodnou matku v pravém smyslu slova, či zda se dítě narodilo do svazku obou rodičů, byť neformálního. Ač nesezdané soužití nemůže být hodnoceno jako rovnocenný ekvivalent manželství (např. díky nižší stabilitě), přece jen se v tomto případě děti rodí do situace, v níž jsou přítomní oba rodiče. Naproti tomu dítě narozené svobodné matce v tradičním smyslu slova vyrůstá v prostředí, v němž schází model druhého rodiče.

Narození dítěte v nesezdaném soužití se stalo běžným v severských zemích (především Švédsku), vysoký podíl dětí narozených do neformálních svazků však bylo možné nalézt i ve Francii a Rakousku. V dalších evropských zemích nebylo narození dítěte v nesezdaných soužitích tak časté (viz grafy 11, 12 a 13).

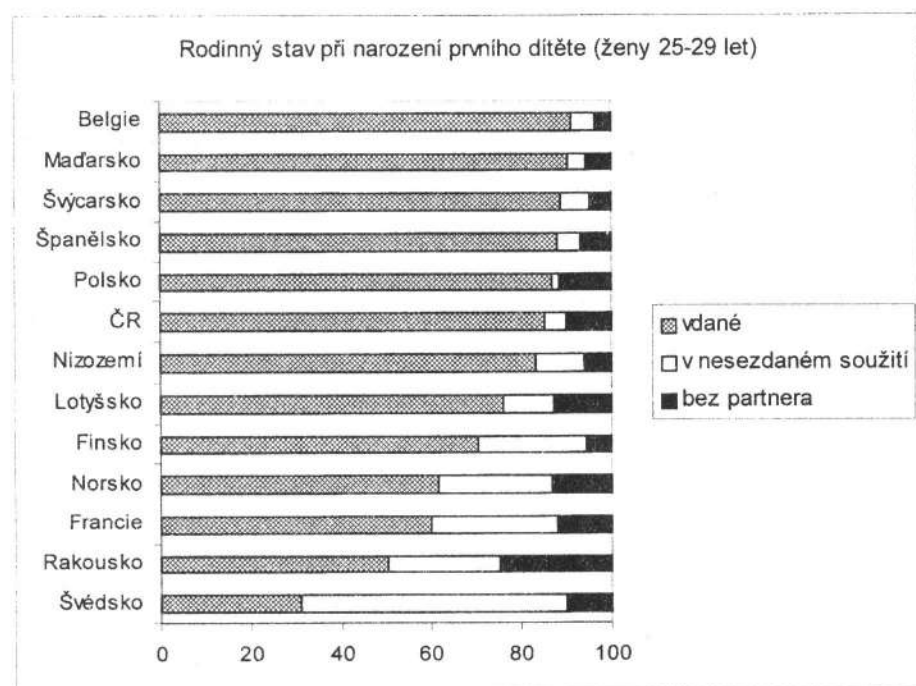
Na vysokém počtu dětí narozených mimo manželství se stále do značné míry podílí svobodné matky v pravém smyslu slova, tj. ženy bez partnera. Výrazně se v tomto směru vyděluje Rakousko, kde z žen ve věku 20-24 let nemělo v době narození prvního dítěte partnera 40 % žen a z žen ve věku 25-29 let 25% žen. Ačkoliv stoupá podíl nesezdaných soužití i podíl nemanželských dětí v nesezdaných soužitích narozených, ve většině západoevropských zemích stále převažuje snaha rodit děti do manželského svazku.

Graf 11

Zdroj FFS

Graf 12

Zdroj FFS

Závěr

Na závěr můžeme konstatovat, že mezi evropskými zeměmi, které se FFS účastnily, existují rozdíly z hlediska velikosti a struktury rodin. Nejtypičtější evropská rodina je sice dvoudětná, ale jednotlivé země se liší v tom, jak velký podíl z celkového počtu rodin představuje. Nejvíce byla na dvoudětný model orientovaná česká populace, kde dvě děti porodila více než polovina žen, nejméně naopak francouzská, kde měla dvě děti jen třetina žen. Nejvyšší průměrný počet dětí se narodil Francouzským a Polkům, nejmenší naopak Švýcarským a Lotyšským. Mladí lidé chtějí v průměru vyšší počet dětí, než je běžná plodnost v daných zemích, ale tento výsledek nelze interpretovat jako náznak budoucího zvýšení plodnosti.

Šetření FFS neprokázalo, že by platila univerzální souvislost mezi vzděláním ženy a počtem dětí. Ač tato tendence platila ve většině zemí, v Belgii a Maďarsku měly nejnižší průměrný počet dětí ženy s průměrným, nikoliv nejvyšším vzděláním. Jednoznačně se však potvrdilo, že vzdělanější ženy rodí děti později.

Dalším sociální ukazatelem, který souvisí s plodností a rodinným chováním, je zaměstnanost žen. Zde se projeví rozdíly mezi západní Evropou a bývalými socialistickými zeměmi. V bývalém sovětském bloku byla vyšší zaměstnanost žen, zatímco v západní Evropě ženy pracovaly méně často a častěji pracovaly jen na částečný úvazek.

V evropských zemích stále převažuje snaha rodit děti do manželských svazků. Do nesezdaných soužití se děti rodí hlavně v severských zemích, i když poměrně vysoký podíl je i ve Francii a Rakousku. Na vysokém podílu nemanželských dětí se však stále významně podílejí svobodné matky v tradičním smyslu slova.

V úplném závěru je třeba zdůraznit, že mezi zeměmi, které se šetření zúčastnily, existují přes veškeré shody relativně velké rozdíly jak v partnerském chování, tak plodnosti, velikosti rodin či míře zaměstnanosti žen.

Použitá literatura:

- Amato, P.C. 1996. Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 58, s. 628-640.
- Balakrishnan, T.R., Rao, K.V., Lapierre-Adamcyk, E., Krotki, K.J. 1987. A Hazard Model Analysis of the Covariates of Marriage Dissolution in Canada. *Demography*, 24, 395-406.
- Becker, G. 1993. *A Treatise on the Family*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Bennet, N.G., Blanc, A.K., Bloom, D.E. 1988. Commitment and the modern Union: Assessing the link between premarital cohabitation and subsequent marital stability. *American Sociological Review*, 53, 127-138.
- Blackwell, D.L., Lichter, D.T. 2000. Mate selection among married and cohabiting couples. *Journal of Family Issues*, vol. 21, č. 3, s.275-303.
- Booth, A., Johnson, D. 1988. Premarital cohabitation and marital success. *Journal of the Family Issues*, 9, 255-272.
- Bumpass, L.L., Sweet, J.A. 1989. National estimates of Cohabitation. *Demography*, 26, 615-625.
- Bumpass, L.L., Martin, T.C., Sweet, J.A. 1991. The impact of family background and early marital factors on marital disruption. *Journal of Family Issues*, 12, 22-24.
- Bumpass, L.L., Sweet, J.A., Cherlin, A. 1991. The role of cohabitation in declining rates of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 913-927.

- DeMaris, A., Leslie, G.R., 1984. Cohabitation with the future spouse: Its influence upon marital satisfaction and communication. *Journal of Marriage and the Family*, 46, 77-84.
- DeMaris, A., MacDonald, W. 1993. Premarital Cohabitation and Marital Instability: A Test of the Unconventionality Hypothesis. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 55, Issue 2, p.399-408.
- DeMaris, A., Rao, K.V. 1992. Premarital cohabitation and subsequent marital stability in the United States: A reassessment. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 178-190.
- Diekmann, A., Engelhardt, H. 1999. The social inheritance of divorce: Effects of parent's family type in post-war Germany. *American Sociological Review*, 64, 783-793.
- Fialová, L., Tuček, M. 1997. Názory na ideální počet dětí ve vybraných evropských zemích. *Demografie*, roč. 39, s. 1-12.
- Heaton, T.B., Jacobson, C.K. 1999. Persistence and Change in Decisions to Remain Childless. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 61, num.2, p531-540.
- Manning, W.D., Landale, N.S. 1996. Racial and ethnic differences in the role of cohabitation in premarital childbearing. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 63-77.
- Manning W.D., Lichter, D.T. 1996. Parental cohabitation and children's economic well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 998-1010.
- McLanahan, S.S., Casper, L.M 1995. The American Family in 1990. Growing diversity and inequality. In: R.Farley (Ed.), *State of the Union: America in the 1990s*. New York: Russell Sage.
- Rindfuss, R.R., VandenHeuvel, A. 1990. Cohabitation: precursor to marriage or an alternative to being single? *Population and Development Review*, 16, 703-726.
- Rychtaříková, J. 1996, „Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace“, *Demografie* 2, 77-89
- Rychtaříková, J. 1998, „Současné trendy a vzorce populačního chování východní a západní Evropy“, *Demografie*, 40, 4, p.252-257
- Rychtaříková, J. 1999, „Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition?“ *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, XXXIV, 1, p.19-44
- Rychtaříková, J. 2000 b, „Sňatečnost a nesezdaná soužití“ (Legal marriage and cohabitation), *Demografie*, 42, 4, p.291-295
- South, S.J., Spitze, G. 1994. Housework in marital and nonmarital households. *American Sociological Review*, 59, 327-347.
- Schoen R., Weinick, R. 1993. Partner choices in marriage and cohabitations. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 408-414.
- Sullerotová, E.: *Krize rodiny*. Karolinum, Praha 1998
- Teachman, J.D., Polonko, K.A. 1990. Cohabitation and marital stability in the nited States. *Social Forces*, 69, 207-220.
- Teachman, J.D., Thomas, J., Paasch, K. 1991. Legal status and the stability of coresidential unions. *Demography*, 28, 571-586.
- Thomson, E., Colella, U. 1992. Cohabitation and marital stability: Quality or commitment? *Journal of Marriage and the Family*, 54, 259-267.
- van de Kaa, D.J. 1987, „Europe's second demographic transition“, *Population Bulletin* 42, 1, 1-59
- Waite, L.J., Goldscheider, F.K., Witsberger, C. 1986. Nonfamily living and the erosion of traditional family orientations among young adults. *American Sociological Review*, 51, 541-554.
- Wolfinger, N.H. 1999. Trends in the intergenerational transmission of divorce. *Demography*, 36, 415-420.
- Wolfinger, N.H. 2000. Beyond the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Family Issues*, roč. 21, č. 8, s.

Data FFS jsou čerpána z Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Reports :

- Austria. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1998. Geneva: United Nation.
- Belgium. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1999. Geneva: United Nation.
- Canada. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1999. Geneva: United Nation.
- Estonia. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 2000. Geneva: United Nation.
- Finland. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1998. Geneva: United Nation.
- France. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1998. Geneva: United Nation.
- Hungary. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1999. Geneva: United Nation.
- Italy. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 2000. Geneva: United Nation.
- Latvia. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1998. Geneva: United Nation.
- Lithuania. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 2000. Geneva: United Nation.
- Netherlands. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1997. Geneva: United Nation.
- Norway. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1996. Geneva: United Nation.
- Poland. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1997. Geneva: United Nation.
- Portugal. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 2000. Geneva: United Nation.
- Spain. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1999. Geneva: United Nation.
- Sweden. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1997. Geneva: United Nation.
- Switzerland. Family and Fertility Surveys in Countries of the ECE region, Standard Country Report. 1999. Geneva: United Nation.

Závěr

Pokusili jsme se načrtnout základní směry současné diferenciaci evropských zemí podle demografických, sociálních i ekonomických charakteristik, a to jak v celkovém přehledu, tak z hlediska konkrétních výsledků šetření FFS. Obě části mají tendenci směřovat k podobným závěrům.

Diferenciace evropských zemí z hlediska demografických charakteristik procházela – a stále prochází – v posledních desetiletích výrazným vývojem. Současná regionalizace Evropy samozřejmě odráží politický, socio-ekonomický i kulturní vývoj minulých desetiletí a je značně podmíněna soudobou „výslednicí“ vývoje těchto jednotlivých kontextů. Dnešní diferenciaci Evropy z hlediska demografických ukazatelů je tak úzce svázána s diferenciací ekonomickou i kulturně sociální.

Navzdory politickému rozdělení Evropy na Východ a Západ po druhé světové válce byly demografické trendy v obou částech velmi podobné – z hlediska rodinného chování byla Evropa poměrně homogenní. Unifikována byla zejména forma partnerského života, jímž bylo legální manželství a jeho „naplnění“ v podobě dvou až tří dětí v rodině.

Druhý demografický přechod přinesl od poloviny 60. let v západní Evropě snižování plodnosti a sňatečnosti, zvyšování průměrného věku při vstupu do manželství a při narození prvního dítěti a zejména rozšíření alternativních forem partnerského soužití. V naprosté většině zemích Evropy klesla úhrnná plodnost pod hranici prosté reprodukce.

Tyto trendy, často nazývané jako individualistické či sekularizační, jsou zároveň spojeny s novou regionalizací evropských zemí. Dříve demograficky poměrně homogenní Evropa se pod vlivem „moderních“ trendů diferencovala jak v úrovni a formě reprodukce, tak z hlediska úmrtnosti, která úzce souvisí s celkovým ekonomickým zázemím dané země. Zatímco západ sledoval linii druhého demografického přechodu, na východě stále převládal model vysoké sňatečnosti a relativně vyšší plodnosti, navíc míry úmrtnosti – oproti západní Evropě – na východě stagnovaly nebo rostly.

Po roce 1989 se, spolu se zánikem geopolitického regionu „východní Evropa“, začaly dramaticky měnit i demografické ukazatele bývalých socialistických zemí. Ve srovnání s ekonomicky vyspělejším západem je zde vyšší úmrtnost a rozvodovost, i když tyto charakteristiky jsou v rámci postkomunistických zemí vnitřně výrazně diferencovány. Ačkoliv z hlediska ekonomických ukazatelů a z hlediska charakteristik úmrtnosti tvoří v současné době země bývalého sovětského bloku spíše heterogenní celek, faktorem, který je jednoznačně spojuje, je extrémně nízká plodnost. Z tohoto hlediska se výrazně oddělují od hospodářsky bohatých zemí severní a západní Evropy. Na rozdíl od minulých let se tak dnes více dětí rodí v některých bohatých, ekonomicky vyspělých zemích (i když to neplatí absolutně) – zatímco bývalé socialistické státy, které jsou na tom hůře jak z hlediska ekonomického, tak z hlediska zdravotních charakteristik obyvatelstva, mají nejnížší plodnost na světě.

Diferenciace evropských zemí se však neprojevuje pouze v exaktně měřených charakteristikách plodnosti, sňatečnosti, popř. úmrtnosti – velmi důležitá je rovněž regionalizace daných zemí z hlediska jejich vzájemně rozdílného kulturně historického kontextu a také, jak již bylo řečeno, ekonomického zázemí. Tento kontext je s demografickým chováním velmi úzce svázán a pomáhá správně porozumět měřeným charakteristikám. Z tohoto hlediska se zdá, že např. bývalé socialistické země jsou stále „uvězněny“ nejen v ekonomickém, ale i kulturním dědictví minulých let. Jak již bylo řečeno výše, přes svou vnitřní diferencovanost spojuje tyto státy zejména extrémně nízká plodnost – tato charakteristika

je však zřejmě přes své zjevně kulturní rysy (stále?) úzce svázána s biologickou stránkou člověka (například obdobím plodnosti). Další spojovací momenty však lze nalézt i v dimenzi, která obsahuje již daleko více aspektů kulturně-sociálních, a o které se dá předpokládat, že se rychleji mění či „přizpůsobuje“ novým trendům: jedná se charakter a uspořádání partnerských svazků, jejich stabilitu, způsoby bydlení, časování dětí apod. S těmito faktory se pak úzce pojí i čistě sociální charakteristiky, jako je výše vzdělání a zaměstnanost žen.

Z výše zmíněných hledisek lze v rámci evropských států poměrně zřetelně vydělit tři skupiny zemí: již zmíněné bývalé socialistické státy (vyjma Polska), dále státy severní Evropy spolu se Švýcarskem, Rakouskem a Nizozemím a nakonec jihoevropské země spolu s Polskem a vlámskou částí Belgie. Nejvíce tradiční vzorce rodinného a partnerského chování nalezneme v poslední jmenované skupině, jejíž státy spojuje zejména silná katolická orientace. Lidé zde stále volí manželství jako převažující typ soužití a partnerské svazky jsou zde stabilnější. Naopak nejméně tradičně se chovají lidé ze severní Evropy včetně výše zmíněných tří států (Švýcarsko, Rakousko, Nizozemí): jsou obecně méně zaměřeni na partnerský život, popř. dávají přednost alternativním formám partnerského soužití, než je tomu u jejich jižních sousedů.

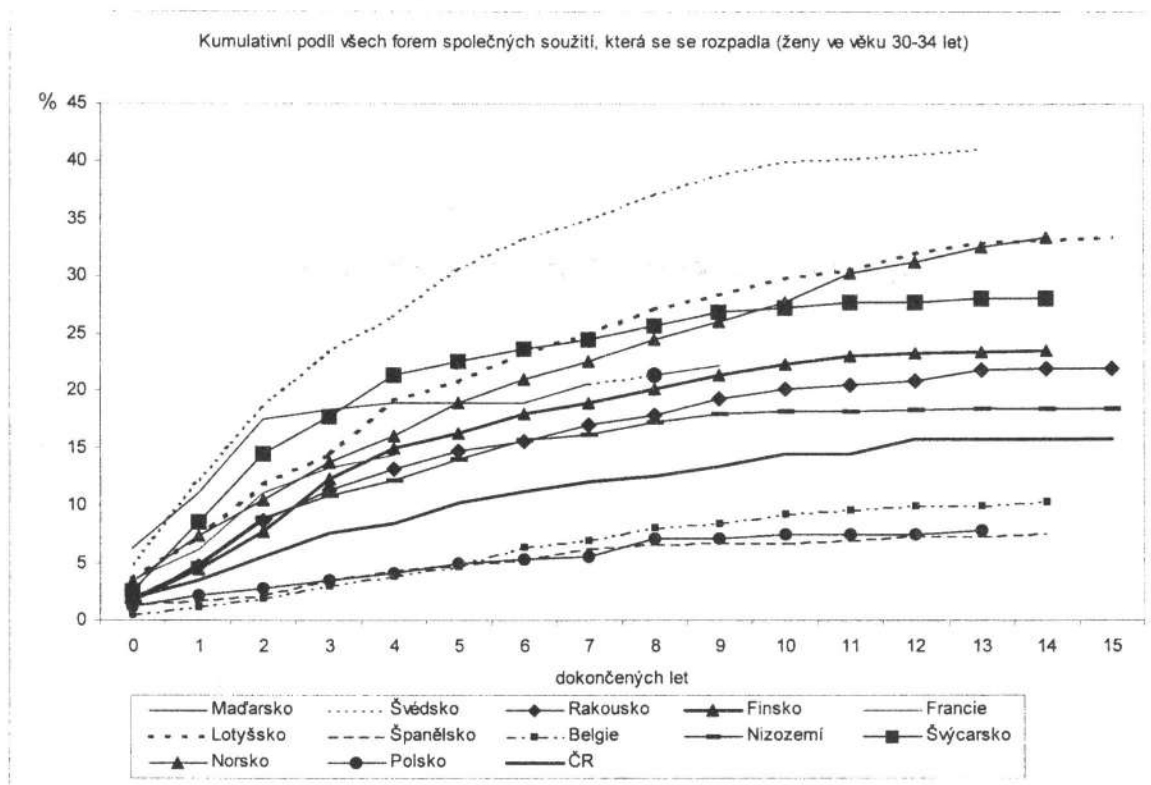
Střední Evropa a pobaltské země pak tvoří specifický přechodový typ – který je samozřejmě vnitřně diferencován. Na jedné straně v těchto zemích nalezneme trendy, které by se daly nazvat jako moderní a které sledují linii západu: odkládání sňatků, časování porodů do pozdějšího věku, vyšší rozvodovost (v pobaltských zemích dokonce jedna z nejvyšších na světě). Na straně druhé jsou však v těchto zemích velmi rozšířené tradiční vzorce chování jako je vysoká preference legálních manželských svazků před „méně formálními“ formami soužití a ještě větší neochota v těchto alternativních svazcích vychovávat děti. Třetí dimenzí, která zde hraje velmi důležitou úlohu, je pak dimenze ekonomická – ekonomická realita bývalých socialistických zemí totiž jejich obyvatele (možná navzdory „moderním“ aspiracím) jakoby „zdržuje“ od skutečného naplnění soudobých trendů. Zaměstnanost žen, která je jedna z nejvyšších v Evropě (nutnost druhého příjmu v rodině), oproti některým zemím západní a severní Evropy stále malý podíl domácností jednotlivců a pozdější odchod mladých lidí od rodičů (viz neutěšená bytová situace) – to vše jsou důsledky faktu, že tyto země se co do bohatství stále ani zdaleka nemohou rovnat svým západním a severním sousedům. Všechny tyto faktory přispívají k tomu, že bývalé socialistické státy tvoří (zatím?) skupinu, která se od ostatních zemí poměrně výrazně vyděluje – zda takovou zůstanou i v příštích desetiletích, či zda již jednoznačně nastoupí cestu „západu“, dnes ještě nedokážeme určit.

Příloha I: Přehled šetření FFS v jednotlivých zemích

Země	Počet respondentů		Věkové rozpětí respondentů	Uskutečnění	
	ženy	muži		počátek	konec
Belgie	3236	2199	21-40	III.91	XII.92
Bulharsko	2500	-	18-40	XI.97	III.98
Česká republika	1700	700	15-44	X.97	XII.97
Estonsko	5021	-	20-69	I.94	VIII.94
Finsko	4115	1670	22-51	VIII.89	I.90
Francie	2944	1944	20-49	I.94	VIII.94
Itálie	4824	1206	20-49	XI.95	I.96
Kanada 1990	4900	4100	15-54	I.90	III.90
Kanada 1995	4200	3700	15-54	I.95	XII.95
Litva	3000	2000	18-49	X.94	XII.95
Lotyšsko	2699	1501	18-49	VII.95	X.95
Maďarsko	3554	1919	18-41	XI.92	XII.93
Německo	6000	4000	20-39	VII.92	VII.92
Nizozemí	3705	4516	18-42	II.93	VI.93
Norsko	4019	1543		X.88	V.89
Nový Zéland	3000	-	20-59	X.95	X.95
Polsko	4209	4335	18-49	XII.91	XII.91
Portugalsko	6260	3130	15-54	IV.97	VI.97
Rakousko	4581	1539	20-54	XII.95	V.96
Řecko	3000	1000	18-50	I.99	VII.99
Slovinsko	2800	1800	15-45	XII.94	XII.95
Spojené státy	10500	-	15-44	I.95	X.95
Španělsko	4021	1991	18-49	XI.94	XI.95
Švédsko	3318	1666		X.92	V.93
Švýcarsko	3881	2083	20-49	X.94	V.95
Celkem	102400	47500	15-69	X.88	VII.99

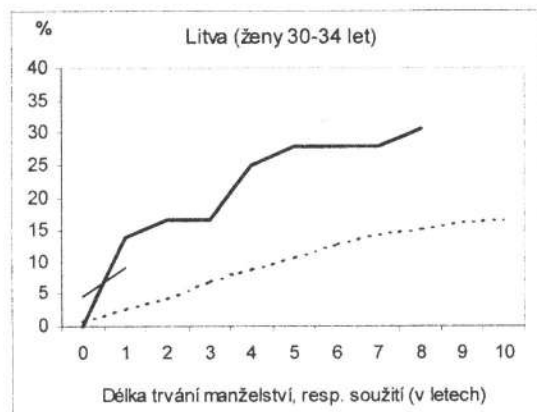
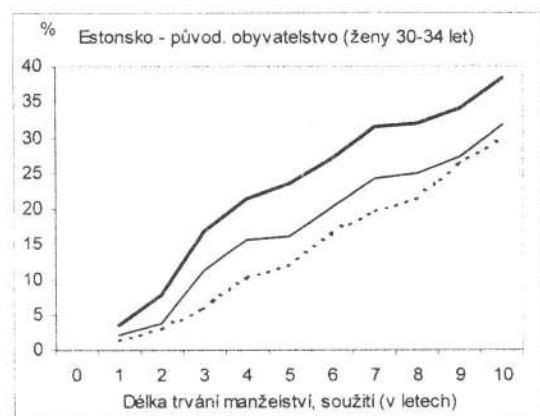
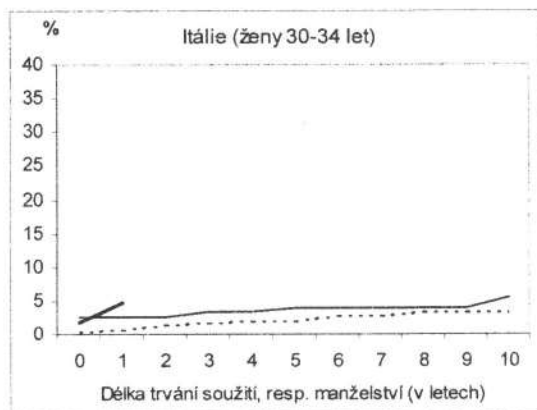
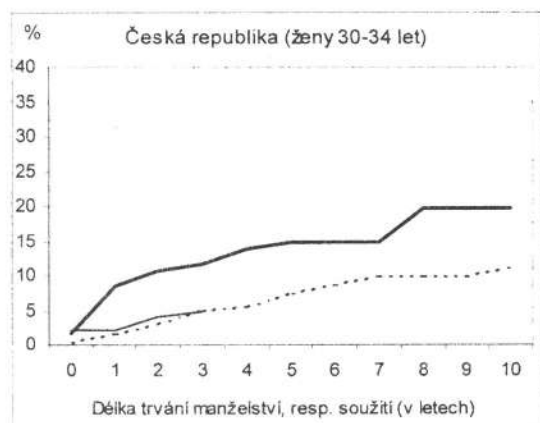
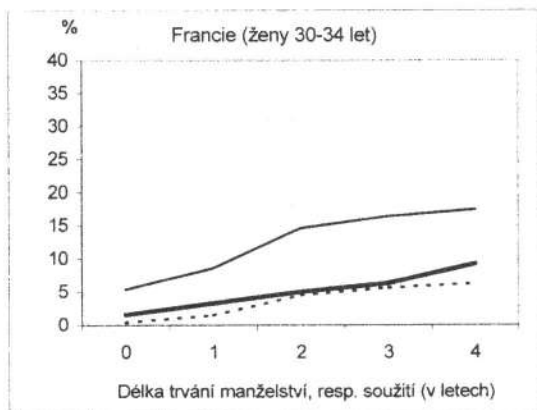
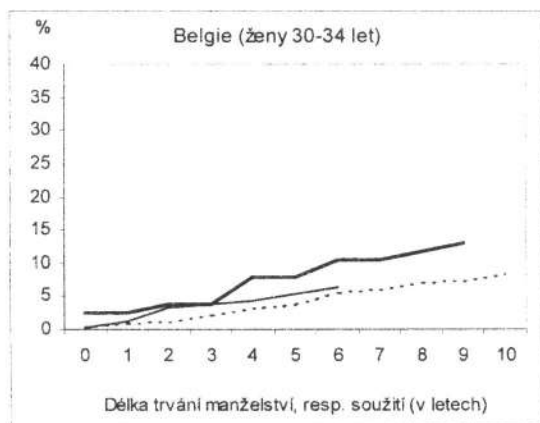
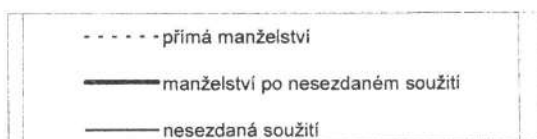
Příloha II

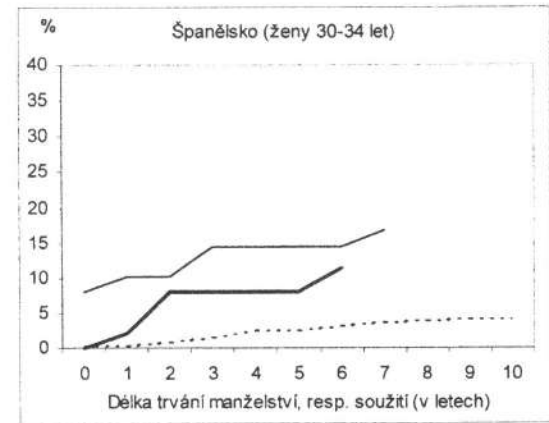
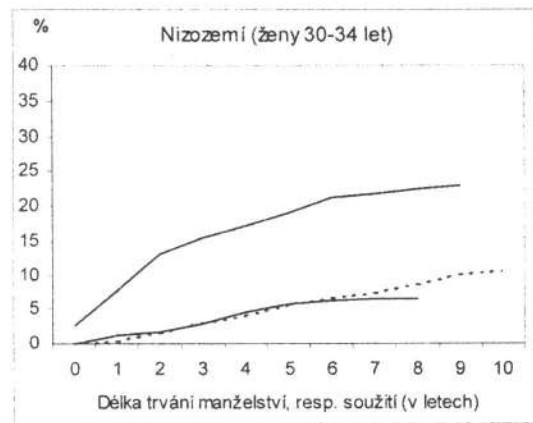
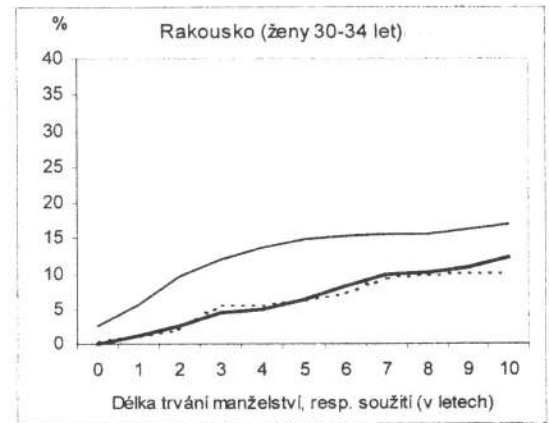
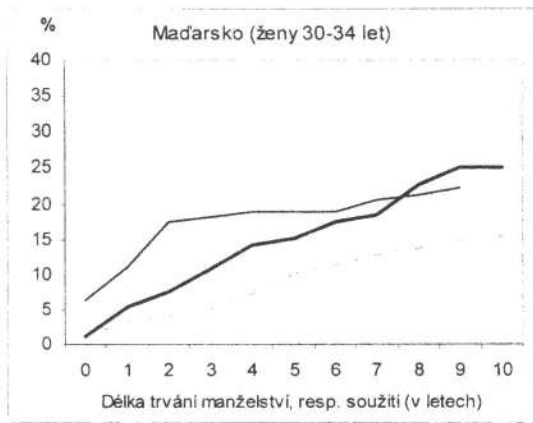
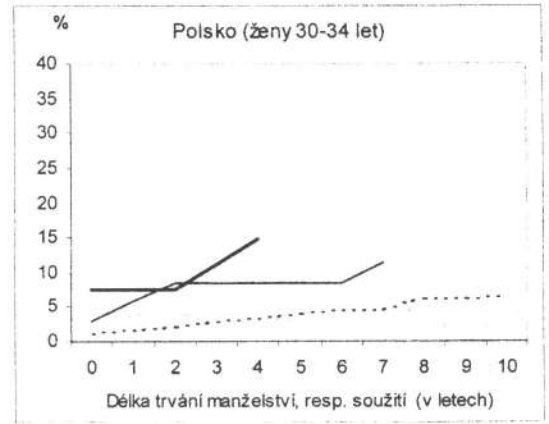
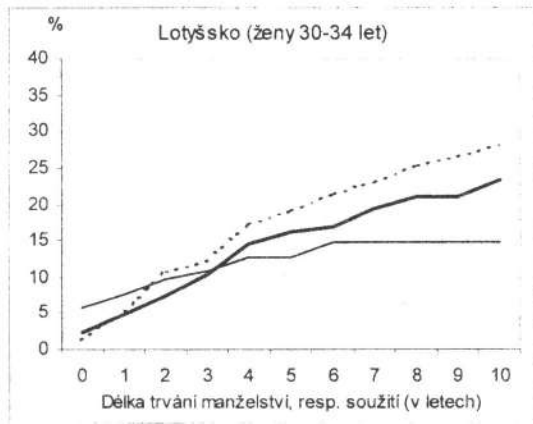

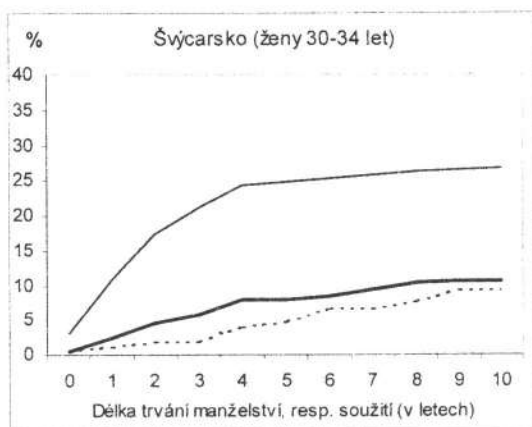
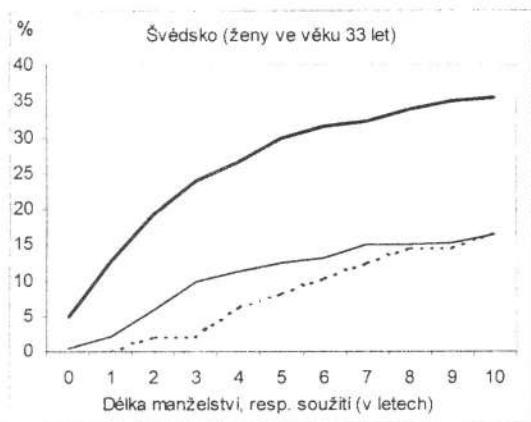
Zdroj: FFS

Příloha III : Rozpad partnerských vztahů podle typu a délky soužití

(v případě manželství uzavřeném po nesezdaném soužití, se jedná o roky od uzavření manželství, nikoliv zahájení nesezdaného soužití)

Shrnutí

Text přináší stručnou informaci o Šetření rodiny a reprodukce (Family and Fertility Surveys – FFS) a jeho základní výsledky. Šetření FFS probíhala pod záštitou Populační komise OSN a jejich hlavním cílem bylo přispět k objasnění demografických změn v souvislosti se sociálním a ekonomickým vývojem.

Evropské populace zakusily zásadní demografickou změnu, jíž se v odborné literatuře někdy říká „druhý demografický přechod“. Od 60. let klesala plodnost až na úroveň, která nezajišťuje ani prostou reprodukci obyvatelstva. Pokles plodnosti byl provázený i kvalitativní změnou partnerského a rodinného chování. Formy rodinného života se rozrůznily a rozšířilo se nesezdané soužití. Manželství jsou méně stabilní a roste podíl neúplných rodin. Přestože tento vývoj postihl téměř všechny evropské populace, existují stále výrazné rozdíly mezi zeměmi, neboť Evropa není jednotným homogenním kulturním prostorem. Rozdíly mezi zeměmi se přitom netýkají jen postojů, ale i reálného chování.

Předkládaný text je rozčleněn do tří částí. První oddíl podává přehled demografického vývoje evropských populací v souvislosti se sociálním a ekonomickým vývojem. Další dvě části přinášejí informace o Šetření rodiny a reprodukce (FFS). Část dvě stručně referuje o dosud publikovaných studiích a otázkách, kterými se zabývaly. Poslední, třetí část se věnuje základním výsledkům FFS a pokouší se tyto datové soubory přiblížit českému čtenáři. Data se podávají v mezinárodním srovnání a pozornost se věnuje věku, v němž lidé opouštějí domov rodičů, věku, v němž zahajují partnerský život, ale i typu prvního partnerského soužití. Z výsledků jasně vyplývá, že se země liší nejen v počtu nesezdaných soužití a v tom, nakolik je tato forma soužití přijatelná, ale i v samotném pojetí nesezdaných soužití. Zatímco v případě severní Evropy lze nesezdaná soužití chápat jako dlouhodobější svazek, který představuje alternativu legálnímu manželství, v ostatních částech Evropy jednoznačně převažují předmanželská nesezdaná soužití, která jsou spíše zkouškou před vstupem do legálního svazku. Studie rovněž přináší informaci o vývoji nesezdaných soužití a tomu, jaký podíl se promění na legální manželství a kolik dvojic se rozejde. Pozornost se věnuje i tomu, jak se jednotlivý typ svazků liší v riziku rozpadu. Data FFS v této otázce potvrzují výsledky starších studií, které upozorňují na skutečnost, že nejstabilnější formou svazku jsou tzv. přímá manželství, tzn. manželství uzavřená bez předchozího života na zkoušku. Nejméně stabilní jsou naopak nesezdaná soužití. Manželství uzavřená po předmanželském nesezdaném soužití jsou sice stabilnější než nesezdaná soužití, rozvádějí se však častěji než přímá manželství. V poslední části se země srovnávají podle struktury rodiny, velikosti rodin, úhrnné plodnosti, ale i podílu zaměstnaných žen.

Summary

This text brings a basic overview of the Family and Fertility Surveys (FFS) and their results. FFS was carried out under auspices of United Nations Population Unit and the main goal of the surveys was to contribute to explanation of demographic changes in connection with social and economic development.

European populations experienced a profound demographic change that is sometimes addressed as “Second Demographic Transition”. Fertility has been declining since 60’s and the fertility level is kept replacement level. This fertility decline was accompanied by qualitative changes in partnership formation and partnership types. Family forms have diverged and non-marital cohabitation has spread. Stability of marriages has decrease and the number of incomplete families has grown up. However, despite the fact that most of the European countries shared the same development, there are still deep differences among countries. Europe is not a single homogenous cultural space and we can find diversity not only in regards with attitudes, but also in real behaviour.

The text is divided into three units. The first part gives an overview of demographic development of European population in connection with social and economic development. The other two parts brings information about Family and Fertility Surveys. The second part summarises existing studies and questions that were addressed by previous researcher. The last part describes the basic results of the Family and Fertility Surveys and introduces this data to a Czech reader. Attention is paid especially to age at which people leave parental homes and start their first partnerships and the partnerships themselves. Countries differ in the number and acceptance of cohabitation, but also in concept of cohabitation. While in North European countries cohabitation could be understand as a long-term partnerships form and an alternative to marriage, in Western Europe it mainly represents a pre-marital, test period. The study brings information about development of non-marital unions, what proportion of the cohabitation turns to marriages and frequency of dissolution. It also compares different levels of union dissolution according the type of partnership and it confirms previous findings that direct marriages represents the most stable partnership, while cohabitation is the most unstable kind of union. Marriages preceded by cohabitation represents a union that has higher rates of dissolution than direct marriages, although in many countries they are more stable than cohabitation. Countries are also compared from the perspective of family structure, size of family, total fertility, but also female labour force participation.

Zusammenfassung

Der Text bringt eine kurze Information über die Untersuchung der Familie und Reproduktion (Family and Fertility Surveys - FFS) sowie deren Grundresultate. Die FFS Untersuchung verlief unter dem Schirm der Bevölkerungskommission der UNO und ihr Hauptziel war zur Aufklärung der demographischen Änderungen im Zusammenhang mit der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung beizutragen.

Die europäischen Länder waren einer grundsätzlichen demographischen Änderung ausgesetzt, die man manchmal in der Fachliteratur „der zweite demographische Übergang“ nennt. Seit den 60er Jahren sank die Fruchtbarkeit bis auf ein Niveau, das nicht einmal eine natürliche Reproduktion der Bevölkerung sichert. Das Sinken der Fruchtbarkeit war auch durch eine qualitative Änderung des Partner- und Familienverhaltens begleitet. Die Formen des Familienlebens werden differenzierter und das unverheiratete Zusammenleben wurde häufiger. Die Ehen sind weniger stabil und es wächst der Anteil der unvollständigen Familien. Obwohl diese Entwicklung fast alle europäischen Länder betraf, bestehen ständig wesentliche Unterschiede zwischen den einzelnen Ländern, denn Europa ist kein einheitlicher homogener Kulturraum. Die Unterschiede zwischen den Ländern betreffen dabei nicht nur die Stellungen, sondern auch das reale Verhalten.

Der vorliegende Text ist in drei Teile gegliedert. Der erste Teil gibt eine Übersicht der demographischen Entwicklung der europäischen Länder im Zusammenhang mit der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung. Die weiteren zwei Teile bringen Informationen über die Untersuchung der Familie und der Reproduktion (FFS). Der Teil zwei referiert kurz über die bis jetzt publizierten Studien und Fragen, mit denen sie sich befassten. Der letzte, dritte Teil befasst sich mit den FFS-Grundergebnissen und versucht diese Datensammlungen dem tschechischen Leser näher zu bringen. Die Daten werden im internationalen Vergleich vorgelegt und dem Alter, wann die Leute das Heim der Eltern verlassen, dem Alter, wann sie ein Partnerleben beginnen, aber auch den Arten der ersten Partnergemeinschaft wird Aufmerksamkeit gewidmet. Aus den Ergebnissen geht klar hervor, dass sich die Länder nicht nur in der Zahl der unverheirateten Gemeinschaften und im Grad der Akzeptierung dieser Form des Zusammenlebens unterscheiden, sondern auch im alleinigen Begriff des unverheirateten Zusammenlebens. Während man im Falle Nordeuropa ein unverheiratetes Zusammenleben als langfristigeren Bund auffassen kann, das alternativ eine legale Ehe repräsentiert, in den übrigen Teilen Europas überwiegen eindeutig voreheliche unverheiratete Gemeinschaften, die eher eine Probe vor dem Einstieg in einen legalen Bund sind. Die Studie bringt gleichfalls Informationen über die Entwicklung unverheirateter Gemeinschaften sowie darüber, welcher Anteil sich in eine legale Ehe umwandelt und wie viele Paare auseinander gehen. Wie sich die einzelnen Typen der Bündnisse im Zerfallrisiko unterscheiden, wird auch aufmerksam untersucht. Die FFS Daten bestätigen in dieser Frage die Ergebnisse älterer Studien, die auf die Tatsache aufmerksam machen,

dass die stabilste Form eines Bündnisses die sogenannten direkten Ehen sind, d.h. ohne vorheriges Zusammenleben und Proben abgeschlossene Ehen. Am wenigsten stabil sind demgegenüber unverheiratete Gemeinschaften. Nach einem vorehelichen unverheirateten Zusammenleben abgeschlossene Ehen sind zwar stabiler als unverheiratetes Zusammenleben, lassen sich aber öfter als direkte Ehen scheiden. Im letzten Teil werden Länder nach der Struktur der Familie, der Größe der Familie, der Gesamtfruchtbarkeit, aber auch dem Anteil beschäftigter Frauen verglichen.

PUBLIKACE EDICE "SOCIOLOGICAL PAPERS"

Edice "Sociological Papers" je pokračováním edice "Working Papers", která vychází od roku 1989. Doposud vyšlo 97 publikací.

- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp.
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, softwarová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s.
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s.
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp.
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s.
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999; 70 s.
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s.
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp.
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948-1989; 48 pp.
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s.
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s.
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciacie v České republice v transformačním období; 66 s.
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s.
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s.
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s.
- SP 01:9 T. Kostelecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s.

PUBLIKACE EDICE "WORKING PAPERS"

- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992-1996); 94 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturální a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušítková, E. Heřmanová, T. Kostelecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciacce a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:3 L. Bušítková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímání a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.

**Diferenciace reprodukčního a rodinného chování
v evropských populacích.
Šetření rodiny a reprodukce**

Jitka Rychtaříková, Simona Pikálková, Dana Hamplová

Edice Sociological Papers 01:10

Řídí: Marie Čermáková

Redakce: Jitka Stehlíková, Jiří Hrabec

Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení SoÚ

tel. 2222 1761

fax 2118 3250

e-mail: prodej@soc.cas.cz

Knihovna SOÚ AV ČR

032360007301